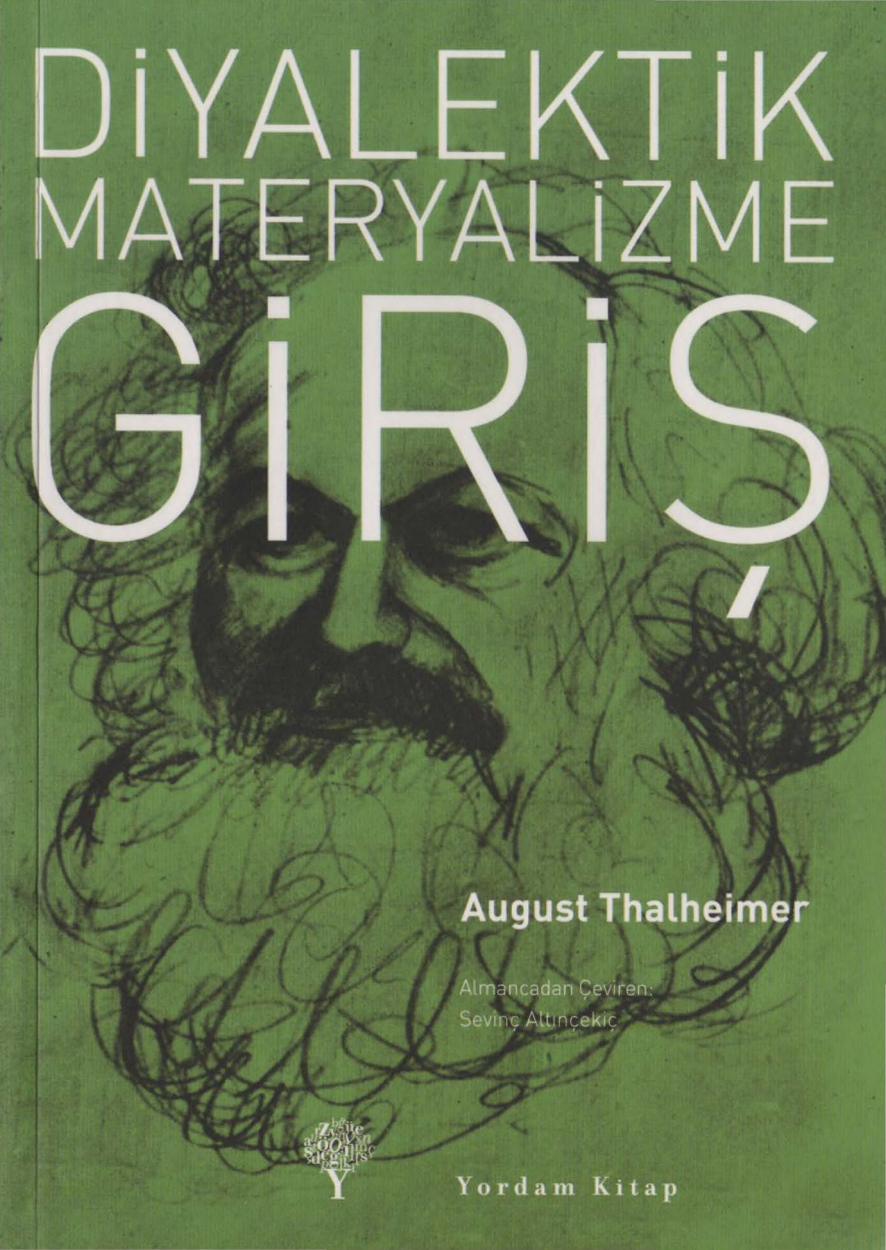
DİYALEKTİK MATERYALİZME GİRİŞ

August Thalheimer

Almancadan Çeviren:
Sevinç Altınçekiç

Yordam Kitap

August Thalheimer

(d. 18 Mart 1884 – ö. 19 Eylül 1948)

Alman Marksist eylemci ve teorisyen.

Almanya Komünist Partisi'nin (KPD) kurucularından ve başlıca teorisyenlerindendi. Komintern'de ve Marx-Engels Enstitüsü'nde çalıştı. Sonradan Sovyet yönetimiyle görüş ayrılığına düştü. Nazi Almanyası Fransa'yı işgal edince Küba'ya göç etti ve hayatının sonuna kadar orada yaşadı.

Diyalektik Materyalizme Giriş, yazarın 1927 yılında Moskova Sun-Yet-Sen Üniversitesi'nde verdiği ünlü derslerden oluşmaktadır. Kitap ilkin Almanca olarak (*Einführung in den dialektischen Materialismus*, Gruppe Arbeiterpolitik) yayınlanmış ve daha sonra birçok dile çevrilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Almanca Basıma Önsöz 7

Amerikan Basımına Önsöz 9

İlk Ders
Din I 13

İkinci Ders
Din II 27

Üçüncü Ders
Yunan Materyalizmi 37

Dördüncü Ders
Yunan İdealizmi 48

Beşinci Ders
Antik Mantık ve Diyalektik 60

Altıncı Ders
Hindistan Materyalizmi 72

Yedinci Ders
Hegel ile Feuerbach 83

Sekizinci Ders
Doğa Bilimlerinde Materyalizmden
Diyalektik Materyalizme 93

Dokuzuncu Ders
Materyalist Bilgi Kuramı 103

Onuncu Ders
Diyalektik I 113

On Birinci Ders
Diyalektik II 123

On İkinci Ders
Diyalektik Materyalizmin Tarih Teorisi I 134
On Üçüncü Ders
Diyalektik Materyalizmin Tarih Teorisi II 144
On Dördüncü Ders
Eski Çin Felsefesi I 156
On Beşinci Ders
Eski Çin Felsefesi II 167
On Altıncı Ders
Pragmatizm 177
Dizin 188

Almanca Basima Önsöz

Bu kitaptaki dersler "Modern Dünya Görüşü" başlığıyla 1927 baharında Moskova'da Sun-Yat-Sen Üniversitesi'nin ikinci dönem öğrencilerine verilmiştir. Dersin dili Almancaydı; Çince çeviri Almanca metnin her paragrafının sonuna eklenmişti. Konuşmaların kısalığının nedeni bu karmaşık iletişim türüydü, üstelik dersler de 45 dakika ile sınırlıydı ve konuşmacının konuyu özetlemesini zorunlu kılıyordu.

Çevirinin de getirdiği zorluklar nedeniyle konunun mümkün olduğunca basit bir biçimde anlatılması gerekiyordu. Bunun dışında, Çinli dinleyicilerimin gördüğü eğitimin Avrupalı öğrencilerinkinden veya genç işçilerinkinden farklı olması yüzünden mümkün mertebe sade bir konuşma biçimi kullanılmalıydı. Özellikle de Avrupa tarihi ve edebiyatındaki kimi konuların bilindiği varsayılmamalıydı, ama buna karşılık Çin tarihi ve edebiyatındaki, ortalama Avrupa eğitimi görenlerin yabancı olduğu birçok konunun bilindiği varsayılabilirdi.

Dersin toplam süresi kısa olduğu için de sistematik bir bütünlük sağlamak imkânsızdı, dersi sınırlandırıp mevcut dinleyici kitlesi için en çok önem arz eden temel kavramlarla yetinmek gerekiyordu.

Derslerin amacı, Çinli dinleyicilerin ve olası Çinli okurların, karşılarına çıkan başlıca felsefi dünya görüşleri arasında yollarını bağımsız olarak bulmalarını kolaylaştırmaktı. Bu nedenle tarihsel sunum şekli seçildi. Pragmatizmin

yanı sıra antik Hint ve Çin felsefesinin de dikkate alınması yine bu yüzdendir. Gelgelelim, modern Çin felsefesindeki akımların işlenmesi için yeterli kaynak ve malzeme bulmak mümkün değildi.

Dersler stenografiyle kaydedildi ve pek az redaksiyon gördü, bu yüzden anlatılan derslerin özü fiili olarak değişmemiştir. Derslerde verilen özet biçimdeki edebi kanıtların metinde korunmasından da vazgeçilmiştir.

Yazar, bu derslerin diyalektik materyalizme giriş niteliğinde bilgiler arayan Avrupalı okurlara da yararlı olacağını umuyor ve özellikle de genç devrimci işçilere seslenmeye gayret ediyor.

Marksizme aşina okur bu kitapta bir dizi konunun özetlenmiş şekilde de olsa Marksist bakış açısından ilk kez ele alındığını veya geliştirilmeye çalışıldığını görecektir. Antik diyalektik, antik Hint ve Çin felsefesi, materyalist diyalektiğin ana önermeleri arasındaki içsel bağlantıların gelişimi bu konulardan bazılarıdır.

Taslak halindeki bu düşüncelerin daha ayrıntılı Marksist araştırmalara esin vermesi beni mutlu edecektir.

Moskova, Haziran 1927

A. Thalheimer

Amerikan Basımına Önsöz

Bir dizi dersi yansıtan bu kitabın doğuşuyla ilgili ayrıntılar için okuru burada yeniden basılan Almanca basımın önsözüne yönlendiriyoruz.

Bu kitap, Almanca dışında şu ana kadar Rusça, Japonca ve İspanyolca olarak yayınlandı. Özgün Almanca baskı uzun zaman önce tükendi. Kitabın Almanya'daki nüshalarını elinde bulunduranlar bu nüshaları Alman gizli polisi "Gestapo"dan titizlikle saklamak zorunda kalıyor. Bu yüzden çevirmenler fazladan bir Almanca kopya bulmakta oldukça zorlandılar.

Amerikalı okurlar için şu bilgileri vermek iyi olacaktır sanırım: Kitap özel bir felsefi eğitim almayan, ama işçi hareketiyle bağlantısı olan okurlara, başka bir deyişle, özellikle işçilere yöneliktir. Soyut düşünme deneyimleri olmasına rağmen konuya özel sınıfsal önyargılarla yaklaşacak olan, kökleşmiş düşünme alışkanlıklarına ve geleneksel akademik kavramlara sahip burjuva entelektüellerine kıyasla işçiler, sınıfsal konumları ve deneyimleri nedeniyle bu kitabın içeriğini daha iyi anlayacaklardır.

Konuyu mümkün olduğunca basit bir dille anlatmak ve gündelik deneyimlerle ilişkilendirmek için çok çaba harcadım. Ama bu çabam kimseye konunun "basit" ya da "harcıâlem" olduğunu düşündürtmesin. Materyalist diyalektik iki bin yılı aşan özenli ve karmaşık bir entelektüel

emeğin – birçok halkın katkıda bulunduğu bir emeğin– meyvelerini içermektedir. Konuyu geleneksel bir felsefe diliyle anlatmanın aslında çok daha kolay olduğundan kimsenin şüphesi olmasın. Üniversite öğrencileri için felsefi anlatım dili bazı yüzeysel avantajlar barındırabilir, ama bu dil ne sorunun kendisini basitleştirecekti, ne de Avrupalı okurlarımın büyük bir bölümünü oluşturan ve burada, Amerika'da asıl hitap etmek istediğim işçilere yardımcı olacaktı.

İnsan normalde bir bilime giriş kitabıyla karşı karşıya kaldığında, bu bilimin işlenmiş, sistematik bir biçimi olduğunu, düzenlenmiş metinlerinin bulunduğunu varsayar. Ancak bu durum materyalist diyalektik için geçerli değildir; idealist diyalektiği anlatan Hegel'in *Mantık Bilimi* veya sayısız genel mantık metni kadar sistematik ve kapsamlı bir metnin ortaya çıkması için daha uzun bir süre geçmesi gerektiğini söylemek gerekiyor. Bu tür bir yapıtın üretilebilmesi için çok fazla hazırlık gereklidir, bu hazırlıklar arasında felsefe tarihindeki tüm kaynak metinlerin eleştirel bir biçimde incelenmesi de vardır.

Konuyla daha yakından ilgilenmek isteyen okurlar felsefe sorunlarını ve felsefe tarihini ele alan Karl Marx, Friedrich Engels, Plehanov, Labriola, Franz Mehring ve Lenin'in yapıtlarına başvurabilir. Daha da ileri gitmek ve materyalist diyalektik alanında kendi araştırmalarını yapmak isteyenler de bu kitapta oluşturulan zeminden faydalanarak Marksist sosyal bilimlerin yanı sıra felsefe başyapıtlarının ve modern doğa bilimlerinin önemli katkılarını eleştirel bir şekilde inceleyebilir.

Bu tür incelemeler için ne olanağı ne de hevesi olan okurlar (kuşkusuz bu okurlar çoğunluğu oluşturacaktır)

ani krizler ve keskin karşıtlıkların olağanüstü düzeyde olduğu çağımızın mücadelelerine bilinçli katılımın, materyalist diyalektiğin temel kavram ve yöntemlerinin daha iyi anlaşılması için yeterince malzeme sağlayacağından emin olabilirler. Böyle bir katılım bu ilkeleri, insanın gündelik kullanımına uygun bir düşünme aracına dönüştürebilir, başka bir deyişle, kişiye "diyalektik düşünmeyi" öğretebilir.

Bu kitap sıradan gözlemciler ya da akademisyen filozoflar için yazılmadı. Her şeyden önce, günümüzün sınıf mücadelesine bilinçli ve pratik olarak katılanların yararlanacağı bir araç olarak düşünüldü.

Gerçi geleneğin dışında olan, ama yine de doğa bilimi uygulamalarındaki "içgüdüsel" materyalizmle sıkı bağları olan önyargısız düşünme yöntemlerini öğrenmek isteyen doğa bilimciler için de yararlı olabilir.

Paris, Aralık 1935
August Thalheimer

İlk Ders

Din I

Konumuz "modern dünya görüşü". Bu sözü eder etmez de akla hemen şu soru geliyor: Fizik veya kimyanın tekbiçimliliğinden bahsettiğimiz gibi, herkesçe kabul edilen, tekbiçimli bir modern dünya görüşünden de söz edebilir miyiz? Fizik ve kimya kuşkusuz dünyanın her yerinde aynı şekilde anlatılabilen tekbiçimli öğretilerdir. Gerçi bu bilimlerin de tartışmalı konuları vardır, ama bu konular bilimin sınırları içinde kalır ve ancak onun kabul görmüş ilerlemelerinin ortak zemininde gündeme getirilirler. Bu konuların karara bağlanması da tüm katılımcılarının kabul ettikleri yöntemlerle, yani deneylerle mümkün olur. Örneğin fizikte, izafiyet teorisiyle ilgili olarak ortaya atılan problem için geçerlidir bu. Eterin, yani ışığın maddi taşıyıcısının var olup olmadığı sorusu da çok önemli ve tartışılan bir sorudur. Fizikte bu tür sorular deneyler aracılığıyla cevaplanmaya çalışılır. Nitekim ünlü fizikçiler bu soruyu bir dizi deneyle cevaplamaya girişmiş, özellikle de Amerikalı fizikçi Michelson'ın deneyleriyle önemli adımlar atılmıştır. Ardından bu bağlamda yeni problemler gündeme gelir: örneğin Merkür'ün yörüngesinde gözlemlenen düzensizlikler, güneşin çok yakınından geçen ışığın yolu, vs. Fizikteki tüm bu problemler için tekbiçimli bir deney yöntemi, tekbiçimli bir çözüm vardır. Aynı durum

kimya alanındaki problemler için de geçerlidir. Mesela son zamanlarda kurşun veya cıvanın altına dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği sorusu ortaya atıldı. Birçok araştırmacı bunun yapılabileceğini iddia etti, ama daha ayrıntılı deneyler bunun *henüz* yapılamayacağını gösterdi. Kimyanın diğer problemlerine de bakabiliriz: örneğin en küçük kimyasal bileşenlerin, yani atomların bileşimi problemi. Bu konuda da deney yoluyla başka bilgilere ve tekbiçimli çözümlere ulaşıldı. En nihayetinde atom da daha küçük öğelere ayrıldı. Başka bir deyişle, şöyle bir baktığımızda bazı bilimlerin tekbiçimli olduğunu, her yerde aynı şekilde anlatılabildiğini, tekbiçimli yöntemlerle neticeye ulaştığını söyleyebiliriz.

Ama dünya görüşü meselesinde işler çok farklı. Tekbiçimli fizik veya tekbiçimli kimya ya da botanik gibi herkesçe kabul görmüş, tekbiçimli bir modern dünya görüşü yoktur. Hepimizin bildiği gibi birbiriyle şiddetle mücadele eden, birbirinin yöntemlerini reddeden, tümüyle farklı dünya görüşleri vardır. Bir dünya görüşü için doğru olan diğeri için yanlıştır; biri için yanlış olan diğeri için doğrudur. Örneğin ben, bildiğiniz gibi bir komünistim ve bir komünist olarak belli bir dünya görüşünü, yani tarihsel veya diyalektik materyalizmi temsil ediyorum. Ama aynı zamanda bu dünya görüşü yine kendine "modern" diyen başka dünya görüşleriyle bir arada bulunuyor; bu görüşler diyalektik materyalizme şiddetle karşı çıkıyor ve diyalektik materyalizm de onlara şiddetle karşı çıkıyor. Ayrıca şu da dikkate alınmalıdır: Bir tarafta tarihsel materyalizm öğretisinin tekbiçimli olduğunu görürsünüz. Her yerde aynı şekilde sunulur. Diyalektik materyalist belli meseleleri, bir başka diyalektik

materyalistle aynı şekilde ele alır; biri daha beceriklidir, diğeri o kadar becerikli değildir; biri konu hakkında daha az, diğeri daha fazla bilgiye sahiptir. Ama yöntem aynıdır.

Fakat diğer tarafta tarihsel materyalizmin karşısında duran dünya görüşlerine bakın. Orada doğa ve tarih üzerine bir dizi farklı görüş vardır. En başta "din" denilen dünya görüşleri vardır. Bildiğiniz gibi, tek değil, çok sayıda din vardır; bunların her biri de yalnızca kendisinin haklı olduğunu, tüm diğerlerinin haksız olduğunu ve yalnızca kendisinin insana hayatta doğru yolu gösterebileceğini ve ölümden sonra da mutlu bir hayata götürebileceğini veya insanlığı her türlü kötülük ve ıstıraptan kurtarabileceğini iddia eder. Bu farklı dinlerin yanında, çok daha fazla sayıda felsefi dünya görüşü de vardır. Bu görüşler de neredeyse profesör sayısı kadar çoktur. Amerika'da, Avrupa'da vs. birçok felsefe okulu vardır. Nereye gittiğinize bağlı olarak size şu veya bu felsefenin hakiki olduğu söylenecektir. Dindeki durum burada da geçerlidir: Her biri yalnızca kendisinin haklı olduğunu ve tüm diğerlerinin haksız olduğunu iddia eder. Bu tür dünya görüşlerine yalnızca Amerika ve Avrupa'da bol bol rastlanmaz, Çin'de de insanların zihnine hükmetmek için birbiriyle yarışan bir sürü felsefe sistemi vardır. Dolayısıyla şöyle bir soru gündeme geliyor: Bu güç koşullarda doğru yolu nasıl bulacağız, modern dünya görüşünü kafaları karıştırmadan tarif etme sorununu nasıl çözeceğiz?

Tek bir modern dünya görüşünü, yani diyalektik materyalizmi anlatmamın tek taraflı bir bakış yaratacağı izlenimi oluşabilir. Tüm farklı görüşlerin nerede kesiştiğini bulup tümünde ortak olan görüşleri "modern dünya görüşü" diye

sunmayı önerenler çıkabilir. Ama bu görüşler birbirine öylesine ters düşüyor, öylesine farklı öncüllerden yola çıkıyor ve öylesine farklı yöntemler kullanıyor ki, hepsini bir pota içinde eritsem ve içindeki tüm o karşıtlıkları süzsem, geriye hiçbir şey kalmazdı. Bu dersi dinleyecek olan sizin zihinlerinizin de beyaz bir sayfa olmaması, sorunu iyice çetrefilleştiriyor. Aksine, hepiniz ya size aşılanan dini görüşler, ya da sohbetler, dersler, kitaplar gibi çevresel etkiler nedeniyle az çok açık bir biçimde şu ya da bu dünya görüşüne bağlısınız. Bu yüzden de modern dünya görüşü konusunda anlatacaklarımı tarafsız bir biçimde dinlemenizi bekleyemem. Dolayısıyla şu yöntemi uygulayacağım: En ileri dünya görüşü olan diyalektik materyalizmi hazırlop bir bilgi olarak değil, *kendi tarihi*, kendi gelişmesi içinde anlatacağım. Başka bir deyişle, tarihsel materyalizmin nasıl ve hangi bileşenlerden ortaya çıkıp bir dünya görüşü haline geldiğini göstermeye çalışacağım. İkinci olarak da, tarihsel materyalizmle yan yana var olan, Avrupa, Amerika ve Çin'deki en önemli, en bilinen ve en etkili dünya görüşlerini tarihsel materyalizmin bakış açısından sizlerle birlikte ele almaya çalışacağım; böylece diyalektik materyalizme karşı çıkan, onu çürütmeye çalışan ya da tamamlama iddiasında bulunan fikirleri değerlendirebiliriz. Sizin bağımsız olarak yönünüzü belirlemenizi, er geç karşılaşacağınız çeşitli entelektüel akımlar arasında yolunuzu bulabilmenizi sağlamak için bu anlatım şeklini seçiyorum. Ünlü Alman filozofu Kant'ın kullandığı yöntemi en iyi yöntem sayıyorum. Dinleyicilerine şöyle demişti: Size felsefe, başka bir deyişle katı, köşeleri belli bir öğreti anlatmak istemiyorum, size nasıl felsefe yapıldığını, doğada ve tarihte insanın nasıl yön bulduğunu öğreteceğim.

Zanaat için, mesela ayakkabıcılık için geçerli olan şey felsefe için de geçerlidir. Birilerine ayakkabıcılıkla ilgili bir konuşma yaptığımda, onlara bu işin uygulamasını göstermezsem bu konuşma pek işe yaramayacaktır. Aynı şekilde ben de diyalektik materyalizm hakkında uzun uzadıya konuşur, ama araştırmacıların bu dünya görüşünü temel toplum teorisi, tarih, doğa bilimleri, epistemoloji vs. problemlerine nasıl uyguladığını, bu problemleri tutarlı bir şekilde nasıl ele alıp çözdüğünü göstermezsem size pek faydam dokunmayacaktır. Başka bir deyişle, tarihsel veya diyalektik materyalizmi anlatırken tarihsel materyalizmin kendi yöntemini kullanacağım. Bu anlatım tarzı sayesinde diyalektik materyalizmin iki önemli özelliğini öğreneceksiniz. Diyalektik materyalizmi, başka fikirlerden doğan, tarihsel bir şey olarak sunacağım. Gerek doğadaki gerekse insan dünyasındaki her şeyi bitmiş, tamamlanmış olarak değil, tersine, doğan, sürekli değişen ve sonunda tekrar ortadan kaybolan şeyler olarak sunmak tarihsel materyalizme has bir şeydir. İkinci olarak, tarihsel materyalizmin kendisine zıt bir veya birkaç dünya görüşünden nasıl doğduğunu gösterdiğimde, bu sürecin ta kendisinde özel bir diyalektik türünün, yani gelişmenin çelişkiden doğmasının, bir şeyin zıddının içinden çıkmasının söz konusu olduğunu göreceksiniz. Bu diyalektik, ileride daha ayrıntılı olarak açıklanıp temellendirilecektir. Her şey için geçerli olan tarihsel materyalizmin kendisi için de geçerlidir ve ben de bunu göstereceğim.

Bugün birbirine ters görünen farklı dünya görüşlerine daha yakından baktığımızda, yüzeydeki karmaşanın altında çok net gruplar ve kategoriler bulunduğunu görürüz. Bu açıdan bakınca karşımıza iki *temel yönelim* çıkar. Modern

dünya görüşünün bu iki temel yönelimi, modern kapitalist topluma özgü temel sınıf ayrımıyla birebir örtüşür. İşçi sınıfı ile burjuva sınıfının birbirine karşı konumlanmasında olduğu gibi, modern dünya görüşlerinin de bu iki temel yönelime göre gruplara ayrıldığını görüyoruz. Temel yönelimlerden biri proletarya tarafındadır. Tarihsel veya diyalektik materyalizm, yani Marksizm de bu yönelim dahilindedir. İdealist dünya görüşünün çeşitli biçimlerince temsil edilen diğer temel yönelim ise burjuvazinin tarafındadır. Bu iki sınıf arasındaki karşıtlık toplumsal hayatta ve ekonomide ne kadar belirleyiciyse, bu iki temel yönelim de dünya görüşlerinde o kadar belirleyicidir. Bunun yanı sıra ikisi arasında, yani proleter ve burjuva yönelimler arasında bir konum almış gibi görünen ve bu iki yönelimin *üzerinde* olduğunu sanan, ama yalnızca burjuva dünya görüşünün bir biçimi olan üçüncü bir yönelim daha vardır. Bu yönelim proletarya ve burjuva sınıfları arasında bulunan sınıfa, yani küçük burjuvaziye tekabül eder. Tıpkı küçük burjuvazinin proletarya ve burjuvazinin arasında olması gibi, proletaryanın materyalist yönelimiyle burjuvazinin idealist yönelimi arasında da bazı dünya görüşleri bulunur. Ama nasıl ki aslında küçük burjuva proletarya ile burjuvazi arasında tarafsız bir ara konuma sahip değilse, hatta sınıflardan birini seçmek, biriyle ittifak kurmak zorundaysa, küçük burjuva dünya görüşleri de materyalizm ile idealizmin ne üstünde ne arasında bulunabilir, daha doğrusu tüm bu görüşler aslında idealist veya burjuva yönelimlerin birer türünden ibarettir.

Biraz sonra bu temel yönelimleri size tarihsel gelişimleri içerisinde anlatmaya çalışacağım. Burada adlara, tarihlere vs. yer vererek çok ayrıntıya girmeyeceğim, amacım temel

kavramları mümkün olduğunca açık ve belirgin bir biçimde sunmak. Çin gibi bir ülkeden bakıldığında, Avrupa felsefe tarihinin yalnızca temel çizgileri önem taşır. İleride ele alacaklarımı kısaca diyalektik materyalizmin *evveliyatı, gelişimi* ve *karşıtları* olarak sayabilirim. Diyalektik materyalizm elbette ana konumuz olacaktır. Öncelikle tüm dünya görüşlerinin kaynağı ve en eskisi olan din konusunu ele alacağım. Ardından da antikçağda, yani antik Yunanistan, Hindistan ve Çin'de ortaya çıkan en önemli dünya görüşlerini ayrıntılarıyla değilse de temel başlıkları ve genel hatlarıyla işleyeceğim. Sonrasında bunlarla ilişkilendirerek Fransız materyalizmini, yani on sekizinci yüzyılın sonunda en büyük ve en önemli burjuva devrimini hazırlayan dünya görüşünü işleyeceğim. Fransız materyalizmini ayrıca ele alıyorum, çünkü tarihsel materyalizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ondan sonra Almanya'daki klasik burjuva felsefesinin gelişmesindeki en önemli evreleri, yani Hegel ile Feuerbach'ı anlatacağım. Bu iki ismi ayrıca ele almamın sebebi, onların da Fransız materyalistler gibi modern diyalektik dünya görüşünün gelişmesine büyük bir katkı sağlamış olmaları. Diyalektik materyalizmin tarihini ana hatlarıyla gözden geçirdikten sonra da günümüz Amerika, Avrupa ve Çin'indeki en önemli düşünce akımlarında yolumuzu bulmaya çalışacağız.

Hemen ilk bölüme, dinlere geçiyorum. Dinle başlıyoruz, çünkü herkesin bildiği gibi din en eski dünya görüşüdür. Bu bölümde dinin çeşitli şekillerini farklı ülkeler ve çağlar bazında işlemeyeceğim. Bu tür bir incelemenin bize faydası dokunmaz. Dinle ilgili yalnızca evrensel olan, temel olan konuları işleyeceğim. Dinin modern dünya gö-

rüşünden temelde nerede ayrıldığını, nasıl ortaya çıktığını, hangi maddi temellere sahip olduğunu, bilimden nasıl ayrıştığını ve nihayetinde nasıl yok olduğunu, son olarak da komünizmin dine karşı tutumunun ne olduğunu anlatacağım.

İlk soru: Din ile modern, bilimsel, diyalektik-materyalist dünya görüşünü ayıran nedir? Dinin özgünlüğü, temel özelliği nedir? Dinin temel özelliği şöyle tanımlanabilir: Bilimin ürünü olan modern dünya görüşünün tersine, din fantazinin, hayal gücünün ürünüdür. Din ile bilim yer yer şu şekilde de karşılaştırılmaktadır: Din inanca, bilim bilgiye dayanır. Ama bilim salt bilgiye dayansa da, din salt hayal ürünü değildir, çünkü mevcut deneyimden sağlanan malzemeden doğar. Din fantazisi tüm diğer fantaziler gibidir. Her fantazinin, her edebiyat eserinin, fantastik bir tarzda yoğurduğu belli bir deneyimsel temeli vardır. Bilimin de deneyimsel bir temeli vardır, ancak dinden farklı olarak bu malzemeyi fantastik bir tarzda değil, mantıkla, deneylerle, akılla işler.

Bu karşıtlığı size mümkün olduğunca basit anlatabilmek için aynı konunun din ve bilim tarafından nasıl ele alındığına dair bir örnek vereceğim. Yağmur olgusunu ele alalım. Yağmur insanın maddi yaşantısı için olağanüstü önemli bir olgudur. Özellikle tarımla uğraşan halkların kaderi büyük ölçüde yağmurun sıklığı, miktarı ve yöresel dağılımına bağlıdır. Ama yağmur insanın gücünün dışında kalan bir olgudur. İnsan yağmuru istediği gibi başlatıp istediği gibi durduramaz. Peki, o zaman din ne yapar? İlkel halklar ne yapar? Bu halklar doğal bir olgu olan yağmurun hayali bir varlığın, yani yağmur tanrısının ürünü

olduğunu tasavvur ederler. Bu tür yağmur tanrıları ilkel halkların hemen hepsinde çeşitli biçimlerde bulunur. Sonraki mesele yağmurun efendilerini veya sahiplerini, güçlü varlıkları etkiledikleri deneyimler sayesinde öğrenilen araçlarla etkilemektir. Bu araçlar armağanlar (kurbanlar), yalvarma (dualar), tehditler veya gerçek eylemleri temsil edecek sembolik eylemlerdir (ayinler). Bazı halklarda bu işlemlerin ustaları bulunur; bunlar ayinler, tılsımlar vs. ile yağmuru yağdırabileceklerine inanan sözde yağmurculardır. Bilimse yağmur karşısında çok farklı bir tutum takınır. Onu bir tanrının, hayaletin veya iblisin ürünü olarak değil, doğal nedenlerin, verili doğa güçlerinin ürünü olarak görür. Yağmurun nedenlerini olgunun ardına gizlenmiş hayali varlıkların keyfiyetinde değil, olgunun kendisinde ve bu olgunun genel doğal bağlamında arar. Yağmuru inceleyen, doğadaki durumunu gözlemleyen özel bir bilim, yani meteoroloji vardır; bu bilim örneğin şu sorulara yanıt bulmaya çalışır: Yağmurun sebepleri ve sonuçları nelerdir? Hangi koşullarda yağmur yağmaz, hangi bölgelerde yağar? Yağmurun tam olarak ne zaman yağacağını öngörebilecek ya da istediğimiz zaman yağmur yağdıracak kadar ilerlemedi henüz bilim. Bu nedenle Avustralyalı bir yağmur büyücüsü, yağmuru az çok doğru olarak öngörebilen modern bir meteoroloji uzmanından görünüşte çok daha ileridedir. İşte burada dinin ve bilimin yöntemleri arasındaki temel karşıtlığı görüyorsunuz. Çok bilinen ikinci bir örnek de, her insanın üzerinde düşündüğü, dikkat çekici bir olgu olan gök gürültüsüdür. Dindar kişi bir at arabasıyla bulutların üzerinde giden veya bir enstrümanla gürültü çıkaran bir gök gürültüsü tanrısının varlığına inanır. Kendisinin

de gök gürültüsü yaratmak için çeşitli büyüleri vardır.

Bildiğiniz gibi bilim gök gürültüsüne farklı yaklaşır, yani bir elektrik boşalması olan şimşekle bağlantılı bir ses olarak görür. İnsanlık henüz büyük ölçekte şimşek ve gürültü yaratacak kadar ilerlemedi, ama fırtına benzeri olaylar küçük ölçekte laboratuarda üretilebiliyor.

Bu örneklerden gördüklerimizi özetliyorum: Dinin özelliği tarihteki ya da doğadaki belli deneyimleri hayali olarak işlemesidir ve bunu da tanrıları, ruhları, iblisleri vs. doğa olgularının yaratıcıları, efendileri veya sahipleri gibi sunarak yapar. Dinlerin en gelişmiş şekillerinde sayısız tanrı, ruh veya iblis yoktur, yalnızca doğanın en üstteki yöneticisi olan tek bir tanrı vardır; dünyanın dışında ve ötesinde oturan bu hayali varlığın görünüşü ve tavırları insanın kendi niteliklerinin fantastik boyutlara çıkarılmasıyla tasavvur edilir, üstelik tüm bu nitelikler için bir bedene de ihtiyaç duymaz. Belki de tek bir tanrı dememek gerekir, bir yönetici aileden bahsetmek daha doğru olur: Hıristiyanlıkta Baba, Oğul ve Kutsal Ruh dünyayı hep birlikte yönetirler. Bu hikâyenin Avustralyalı yerlideki ilkel biçimden Hıristiyan dininde aldığı biçime kadar uzun bir gelişme zinciri vardır, ama temel ilke değişmez. Bugün modern kapitalizmde son derece gelişkin dini anlayışlar vardır; bu anlayışlar Avustralyalı yerlinin ilkel yağmur tanrısı anlayışından çok uzaktır. Ama ayrıntılı bir analiz bu gelişkin anlayışların altında ilkel halkların inandığı, olayları keyiflerince yöneten fantastik varlıkların bulunduğunu gösterecektir.

Bilimsel yöntem çok farklıdır. Bilim ne yapar? Gözlem yapar ve olgu toplar; bu olguları gruplara, sınıflara vs. ayırır, analiz eder, sonrakinin öncekini nasıl izlediği, eşza-

manlı olanların birbirlerini nasıl etkilediği, olguların nasıl meydana geldiği gibi konular üzerinde çalışır. Toplumsal biçimlerin -bu çok önemlidir- nasıl oluştuğunu ve nasıl değiştiğini araştırır; ayrıca doğa bilimi üzerine teknolojiyi, sosyal bilim üzerine siyaseti inşa eder; böylece doğanın güçlerini kabul gören yasalar uyarınca insanın amaçlarını gerçekleştirmek, kullanım değerlerinin veya toplumsal kurumların tesisini sağlamak için kullanır. Din, hangi adı taşırsa taşısın, modern bilimden ve modern dünya görüşünden ayrılır.

Sonraki konuya, yani şu soruya geçiyorum: "Dini görüşlerin ana kaynakları nelerdir?" Dini görüşlerin çıktığı iki ana kaynak vardır. Birinci kaynak insanın doğa ile ilişkisi, başka bir deyişle, insanın doğaya bağımlılığı ve aslında kontrol edemediği doğa güçlerini, kurban vererek, dua ederek, ayinler düzenleyerek vs. hayalinde kontrol etme arzusudur. Dini görüşlerin, dini fantazilerin çıktığı ikinci ve aynı derecede önemli olan kaynak bireyin toplumla ilişkisi, yani toplumsal ilişkilerin bütünlüğüdür. Toplumsal ilişkilerin temelindeyse üretim tarzı, yani geçimleri için belli aletlerle yararlı şeyler üreten insanların birbirleriyle ilişkileri veya maddi dünyalarını yarattıkları toplumsal biçimler bulunur. Şimdi dinin bu iki kaynağını öncelikle en ilkel toplumsal biçimleriyle ele alalım. İlkin doğaya bağımlılık var. İnsan -teknolojik ve ekonomik olarak- ne kadar az gelişmişse doğaya o kadar bağımlıdır, dolayısıyla tüm doğa olgularına dini fantazi gözlüğüyle bakmaya da o kadar eğilimlidir. Yalnızca taş, kemik veya ahşaptan en basit aletlerle silahlanmış, hayatını av, balıkçılık vs. ile güç bela idame ettiren ilkel insanı düşünürsek, doğayla girilen bu tür bir bağım-

lılık ilişkisinden çeşit çeşit dini anlayışların ortaya çıkmasının zorunlu olduğunu açıkça görürüz. Ya da ilkel çiftçiyi ele alalım; bu çiftçi doğa güçlerine, yani güneşe, yağmura, toprağının yanından akan nehre vs. son derece bağımlıdır. İnsanoğlu tüm bu ilişkileri kendisi denetleyemediği, öngöremediği ve teknolojik açıdan bir ölçüde aşamadığı sürece doğa olaylarına dini araçlarla egemen olma arayışını sürdürecektir. Bu bağlamda eski Çin dininin özelliklerini hatırlatmak istiyorum size; yağmur, gökyüzü, gezegenler gibi doğa güçlerinin dini anlayışta önemli bir rol oynadığı bu din doğal olarak çiftçilerin dinidir. Çeşitli toplum biçimlerine ve bunların dinlerine baktığınızda, toplumun doğayla ilişkisi ile dini inanç arasında çok sıkı bir ilişki olduğunu göreceksiniz. Bu konuyu ayrıntılı olarak açıklamayacak, yalnızca genel boyutunu anlatacağım.

Dini anlayışların ortaya çıktığı ikinci kaynak insanların toplumsal ilişkileridir. Bu toplumsal ilişkiler toplum içindeki bireyin, karşısına daha büyük bir güç olarak koyulan bütüne bağımlı olduğunu gösterir. Bütün olarak toplum, ilkel çağlarda birey üzerinde çok büyük bir etkiye sahipti, bireyin klana veya kabileye bağımlılığı olağanüstü güçlüydü. Halkın gelenekleri, doğruları, yasaları, ananeleri, talimatları bireyin karşısına zorunlu emirler olarak çıkıyordu. Ama genellikle anlamları ve amaçları birey için anlaşılır ya da kavranılmış değildi. Emirlere içgüdüsel olarak, kendiliğinden uyum söz konusuydu. İlkçağ toplumu hâlâ bir tür doğal organizmaydı. Bu yüzden de emirler, talimatlar, alışkanlıklar vs. bireyin kavrayamadığı doğa güçlerinin yarattığı etkinin aynısını yaratıyordu. Evet, bir bütün olarak ilkel toplumsal örgütlenmeler kendi düzenlerine, tıpkı değişmez

doğa güçlerine verdikleri gibi tepki veriyorlardı. Toplumsal örgütlenmenin bu özelliğinden de toplumun *gerekçesi* ve *yaptırımı* olarak dini anlayış ortaya çıkıyor tabii ki. Örneğin: Güney Denizlerinde tabu-emirleri vardır, yani belli bir grup insanın belli hayvanları belli bir zamanda avlaması veya bazı bitkileri toplayıp yemesi yasaktır. Zamanında bu tür emirlerin belli bir anlamı vardı. Üretimi kurallara bağlamanın muadili olan düzenlemelerdi bunlar, bir tür işbölümü ve tüketim düzeni sağlıyorlardı, ama daha sonra bu emirler anlaşılmaz hale gelip itaat otomatikleşti, şu veya bu hayaletlerin, cinlerin vs. şu veya bu emirleri verdikleri ve bunlara uyulmasını ceza tehdidiyle denetledikleri yolunda dini anlayışlar gelişti. Ya da çok benzer başka bir örnek: dini anlayışların en eskilerinden birinde, hatta belki en eskisinde ölülerin ruhlarına, ataların hayaletlerine hürmet gösterilmesi. Bu anlayış tam da ilkel dinlerde çok önemli bir rol oynar. Ataların hayaletlerine inanç bir doğa olgusunun cisimleşmesi olarak açıklanamaz, ama toplumsal ilişkiler göz önünde bulundurularak muhakkak açıklanabilir. Torunlarınca hürmet gösterilen ölülerin ruhları, bir nesille sonraki nesil arasındaki -elbette hayali olan- sürekliliği korur ve aktarılan toplumsal düzen geleneğinin sürekli onayını garantiler. Ailenin veya klanın atalarının ruhu düzeni temsil eder. Toplumda sınıflar arasındaki çelişkiler öne çıktığında dini anlayışların kaynakları alabildiğine artar, çünkü bu durumda dini anlayışlar egemen sınıfın sömürülen ve ezilen sınıfı itaate ve boyun eğmeye zorlamakta kullandığı bir araca dönüşür. Ama bu da yetmez. Toplumsal işbölümünün ardından sınıf karşıtlıkları ortaya çıkar çıkmaz, din işleriyle özel olarak ilgilenen özel bir sınıf veya kast, nam-ı

diğer rahipler doğmuştur. Doğrudan üretici emekten az çok muaf olan ve diğerlerinin artı-ürününden beslenen bir sınıftı bu. Rahipler kastı için dini anlayışlar kendi öncelikli konumlarını gerekçelendirip ayakta tutmak için bir araç haline geldi. Ancak, bu konuya sanki hepsi dolandırıcıymış gibi bakmamak lazım. Hayır, bu sınıf veya kast, tıpkı fikirleri gibi, toplumsal ve doğal koşullardan doğar. Bu yüzden de halk kitlesi tarafından geniş kabul görmüşlerdir. Bu kişiler ilkel ilişkilere ve düşünme araçlarına uygun bir dünya görüşü oluşturmuşlardır. Diyalektik materyalist olarak bu rahiplerin belli bir süre için ilerici bir rol oynadıklarını kabul etmeliyiz. İnsanların en gerekli gıda ürünlerini üretmek için olağanüstü bir çaba harcamak zorunda oldukları bir zamanda rahipler, doğrudan emeğe katılmayıp toplumsal açıdan önemli bir dizi işle uğraşan ve tam da bu yüzden doğrudan üretici emekten muaf tutulmaları gereken bir zümreyi temsil ediyorlardı. Dolayısıyla, bilimin temellerini ilk atanlar rahiplerdir. Astronominin doğuşu Mısırlı ve Babilli rahiplere kadar uzanır; geometrinin ilk kurallarını bulanlar, toprağı ölçmek, tapınak inşaatları için taslaklar hazırlamak, Nil Nehri'nin yükselmesi veya düşmesini öngörmek zorunda olan rahiplerdi. Rahipler kastı, tüm rahiplerin ve tüm dinlerin sonunu getiren felsefe ve doğa bilimlerinin tohumlarını atmıştır.

İkinci Ders

Din II

Geçen ders genel anlamda dinin özü ve kaynaklarını işledik, sonra da dinin ilkel toplumdaki kökenlerini ele aldık. İlkel toplumda dini görüşlerin iki ana kaynağı olduğu sonucuna varmıştık: birincisi toplumun doğaya bağımlılığı, ikincisi toplumsal hayatın kendisi. Şimdi konuya devam edip dinin gelişimi ile üretim tarzının ve toplum biçiminin gelişimi arasındaki bağlantıyı kısaca özetlemeye çalışacağım. Bu konuyu anlatırken elbette çok fazla ayrıntıya giremem. Her ne kadar bu bağlantının çok ilginç ve uzun bir tarihi olsa da, ancak en temel ilkeleri verecek yerim var. Öncelikle tanrılarla ilgili fikirlerin gelişimi ile toplum biçimlerinin, toplumsal organizasyonun gelişiminin antikçağda ne kadar iç içe geçmiş olduğuna işaret etmek istiyorum. En yaygın görünen olguyu, çeşitli yerel tanrıların ve kabile tanrılarının birleştirilmesini ele alalım. Nasıl ki ilkel çağda çeşitli soylar birleşip kabileleri, kabileler birleşip halkları oluşturduysa, ilkel köy ve soy tanrılarının da birleşip kabile tanrıları oluşturduğunu görürüz; bu tanrılardan biri ilgili kabilenin en yüce tanrısı seçilir. Çeşitli kabileler birleşip bir millet, bir halk oluşturduğunda da bir milli tanrı ortaya çıkar; nihayet daha da büyük bir birim, yani çeşitli milletlerden oluşan bir imparatorluk doğduğunda milli tanrıların üstünde bir imparatorluk tanrısı ortaya çıkar.

Bu durumu eski Çin'de açıkça görürüz, burada tanrıların, cinlerin, ruhların örgütlenme biçimi, toplumsal örgütlenme biçimine birebir tekabül eder. Birinci basamakta aile ve klan ruhları, yani atalar bulunur. Sonraki basamakta köy ilahları ve yerel ilahlar vardır. Ardından şehirlerin ve eyaletlerin ilahları gelir, en nihayetinde, nasıl ki Çin çeşitli küçük feodal devletlerden merkezi bir monarşiye geçtiyse, tanrılarda da bir merkezileşme olduğunu görürüz. En yüce tanrısal güç "gök" olmuştur, göğün en büyük rahibi de elbette imparatordur. Benzer şekilde Batı dünyasında, Roma İmparatorluğu'nda da Hıristiyanlığın ilkel kabile ve millet dinlerinden gelişip dünya dini olduğunu görüyoruz. Hıristiyan dünya dininin çıkış noktası, Filistin'deki küçük bir milletin, yani Yahudilerin milli diniydi. Yahudilerin milli tanrısı genişleyerek dünya tanrısı oldu. Bu Yahudi milli tanrısı antikçağın uluslararası dünya tanrısının çıkış noktası olmaya çok uygundu, çünkü ezilmiş bir milletin tanrısıydı ve Roma İmparatorluğu'nun ezilmiş sınıfları ve halkları doğal olarak bu yeni dünya dininin ilk taşıyıcıları oldu. Hıristiyanlık ve doğuşu hakkında birkaç söz daha edelim: Hıristiyanlığın toplumsal yapıyla ilişkisi yalnızca tanrısının dünya tanrısı olmasında değil, çok önemli başka noktalarda da kendini gösterir. Hıristiyanlık başlangıçta ***kölelerin*** dini olarak ortaya çıkmıştır. Halkın en acımasızca sömürülen ve ezilen sınıfı olan köleler kurtuluşa en çok ihtiyaç duyanlardı. Bu köleler dünyanın dört bir yanından Roma'ya getiriliyordu. Hep birlikte gördükleri baskı ve ortak yaşamları aralarındaki milli farkları ortadan kaldırdı. Uluslararası bir kurtuluş dinine, bir dünya dinine açık hale geldiler. Neden özellikle kölelerde din ihtiyacının ortaya çıktığı, neden

kölelerin materyalist ya da ateist olmadığı sorusu sorulabilir. Bunu anlayabilmek için bir sınıfın ancak yeni bir dünya, daha iyi bir ekonomik ve sosyal düzen inşa etme gücüne ve yeteneğine sahip olduğunda, yani ancak kendi kendini kurtaracak hale geldiğinde dini tamamen ortadan kaldırabileceğini görmek gerekir. Antikçağın kölelerinde durum böyle değildi. Kölelikten hemencecik daha iyi bir ekonomik ve toplumsal düzene ulaşmak mümkün değildir. Kölelik eski dünyanın, Yunan ve Roma kültür dünyasının yıkılmasına neden oldu. Cermen kabileleri Roma İmparatorluğu'nu işgal edip, eski toplum düzenini ve kültürünü yok ederek feodalizmi kurana kadar yeni bir gelişme yaşanmadı. Köle sistemi aslında tarihsel bakımdan bir çıkış sunamaz. Bu yüzden de kaderlerine karşı çıkan kölelerin ideolojisi dini bir ideoloji, yani Hıristiyanlık olmak zorundaydı. Kurtuluş, hayali bir biçim almak zorundaydı; komünal tüketim ekonomisinin hâkim olduğu, dünya kurtarıcısının hükmettiği bir imparatorluk. Bu imparatorluk önce bu dünyada arandı, sonra da ona ulaşma işi öbür dünyaya, "ahrete" ertelendi. Bu noktada, modern kölelerde de, örneğin ABD'nin güney eyaletlerindeki pamuk işçilerinde, doğal ve zorunlu olarak Hıristiyanlığın çok güçlü bir etkisi vardır; bu dindarlığın altında, kendi başlarına kaçmanın bir yolunu bulamadıkları, korkunç bir zulme verdikleri tepki yatmaktadır.

Toplumsal düzen ile dini anlayışlar arasındaki ilişkinin aynısını feodal ortaçağda da görüyoruz. Feodal ortaçağın dini, sona eren antikçağın diniyle yalnızca sözde aynıdır. Ama nasıl ki ortaçağda sosyal ilişkiler değiştiyse Hıristiyanlık da aynı biçimde değişmiştir. Ortaçağda Roma dünya imparatorluğunun yerine feodal devletlerden oluşan bir

sistem geçti. Modern Avrupa ulus devletlerinin ilk adımları atıldı. Yerel ekonomik ilişkiler sıkılaştı. Bu noktada Hıristiyanlık üç ayrı varlıktan oluşan tek bir Tanrı tanısa da, ortaçağda bu tablonun bir hayli çeşitlendiği ve kutsal şahsiyetlerin feodal toplumun kendisi gibi sınıflara ayrıldığı hemen gözümüze çarpar. Ortaçağda, tıpkı yeryüzünde egemen sınıfların örgütlenmesi gibi, tanrılar da örgütlenmiştir. Feodal düzende aşağı yukarı şöyle bir örgütlenme vardır: Önce basit feodal toprak sahipleri, yani bir kont ya da dükün vassalı gelir. Düklerin bir basamak üstünde de hükümdarlar vardır. Prens, dük, kral ya da başka bir ad verilen hükümdarın üstünde en üst düzey yönetici, yani imparator bulunur. Ortaçağda tanrılar ve azizler de aynı şekilde örgütlenmişti. Önce köy azizleri, ardından tek tek eyaletlerin kendi azizleri vardı. Sonra Almanya, Fransa, İngiltere gibi tekil ulusların azizlerini görüyoruz. Bu örgütlenme cennette de devam ediyordu. Çeşitli kategorilere ayrılmış melekler, başmelekler vardır ve en tepede de Baba, Oğul ve Kutsal Ruh bulunur. Aynı feodal örgütlenmeyi cehennemde ya da yeraltındaki ölüler diyarında da görürüz. Hıristiyanlığın bu feodal anlayışını Avrupa ortaçağının büyük bir şairinin tasvirlerinde görüyoruz. On üçüncü yüzyılda yaşayan İtalyan şair Dante, cennet ve cehennemin klasik hiyerarşisini en önemli eserinde anlatmıştır. Ayrıca feodal ortaçağda en ilkel dini anlayışların yok olmadığını da görüyoruz: Hayaletler, cüceler, devler gibi pagan döneminin anlayışları sürmektedir. Tüm bu iblisler, hayaletler vs. Hıristiyanlık dünyasını doldurmaktadır. Onlar da ortaçağ toplumunun yaşam koşullarına kök salmıştır.

Şimdi de dinin modern kapitalist toplumdaki kaynak-

ları ve rolüne gelelim. İnsan aslında dinin bugün kapitalist toplumda artık zemini olmadığını düşünebilir, ne de olsa insanın doğayla ilişkisi eski toplumlara göre tümüyle farklıdır. Doğaya en çok ilkel insan bağlıydı, ortaçağda da durum çok farklı değildi, ama modern kapitalist dünyada sahip olduğumuz teknoloji ve doğa bilimlerindeki ilerlememiz doğaya hükmetmemizi sağladı ve bu hükümranlığı sınırsız bir biçimde artırma imkânını barındırıyor. Hiçbir modern araştırmacı sihirli formüllere başvurmayacaktır. Bir makine imal etmesi gereken mühendis bir Avustralyalı büyücü ya da Sibiryalı şaman gibi davranmayıp maddelerin bilinen özelliklerine ve etki biçimlerine göre hareket edecektir. Bu nedenle böylesi koşullarda modern kapitalist toplumda hâlâ dini anlayışların olması garip geliyor insana. Ama modern kapitalist toplumda dini anlayışların kaynağı doğa değil, toplumun ta kendisidir. Bu noktada önemli olan, egemen sınıfın doğaya hükmetme yöntemlerini bilmesi, ama bir plana uygun olarak topluma hükmetmesini sağlayacak bir yöntem bilmemesidir. Kapitalist toplum düzeninin *bir bütün olarak* planlı üretim yapmadığını, bu toplum içinde kör bir anarşinin hüküm sürdüğünü siyasal iktisat derslerinizden zaten biliyorsunuz. Kapitalist toplum kendi ekonomik ve toplumsal hayatını kontrol edemez, aksine bu hayatın ta kendisi her bireyi ve bütün olarak toplumu kontrol eder. Bu nedenle de kapitalist toplumun kendi ekonomisiyle ilişkisi, tıpkı Avustralyalı yerlinin yıldırımla, gök gürültüsüyle, yağmurla ilişkisi gibidir. Kapitalist toplumun bu özelliği en keskin biçimiyle ekonomik kriz, savaş ve devrim dönemlerinde görülür. Ekonomik bir krizde yüz binlerce ocak kısa zamanda sönüp gider; bireyin buna karşı direnmesi ya da

kaderinden kaçması mümkün değildir. Kapitalist ekonomi buhrandan refaha, refahtan krize geçip durur, bu işleyişi durdurma kabiliyeti yoktur, kriz anını öngöremez, krizi savuşturamaz. Kapitalist toplumu ezip geçen bu felaketler, milyonlarca insanın yok edildiği, milyonlar değerinde malın mülkün yok olduğu ve kapitalist toplumun buna karşı koyamadığı savaş zamanlarında çok daha fazla etkili olur. Hiç kimse milyonlarca insanın yok edilmesini, milyonlar değerinde malın mülkün yok olmasını istemez, ama yine de kapitalist toplum kendini buna karşı koruyamayacak denli güçsüzdür. Aslında bu tür krizlerin ortaya çıkmasına ve savaşlar ya da devrimlerle çözülmesine yol açan şey kapitalist rekabetin ta kendisidir.

Bütün bu olgular genel olarak modern kapitalist toplumda dini anlayışların neden ortadan kalkmadığını, bu sistemde neden sosyal köklerinin olduğunu ve bu sosyal zemin var olduğu sürece varlığını sürdüreceğini açıklar. İlkel ya da gelişmiş türden dini akımların bu tür krizler, savaşlar veya devrimler zamanında egemen sınıflar içinde en güçlü dönemlerini yaşamaları ilginçtir. Hepiniz biliyorsunuz ki –belki de bilmiyorsunuz, ama bu bir gerçektir– Avrupa burjuvazisinde Dünya Savaşı sırasında yeni bir dini hareket doğmuştur. Dünya savaşından sonraki devrimlerin yanı başında da yeni dini akımlar doğmuştur. Spiritüalizm ya da Okültizm, yani ruhlara veya hayaletlere inancın olağanüstü güçlü bir biçimde yeniden canlandığını ve yayıldığını görüyoruz. Bu inanç, Afrika yerlilerinin inancından farklı değildir. Dinin bu kaba şekillerinin yanında, ilk bakışta kendini ele vermeyen daha incelikli şekilleri de vardır, ama neticede hepsi de, ölülerin ruhlarının vücutlarından bağımsız var

olduğu ve insan hayatını etkileyebildiğine inanan ilkel insanın dini anlayışıyla az çok bağlantılıdır. Avrupa burjuvazisinin iniş yoluna girdiği, proletarya devrimini karşısında gördüğü günümüzdeki gibi dönemlerde, burjuvazinin huzur bulma ve güç alma aracı, ayaklarının altındaki zeminin kaydığını hissedince sarıldığı direktir din.

Bir zamanlar burjuvazi dine karşı savaşmıştı. O zamanlar kilise, devrimin karşısında örgütlenmek zorunda olduğu sınıfın bir parçasıydı, yani kilise feodalizm ve mutlak monarşiyle birlik olmuştu. Bu tür zamanlarda, ki bunlar çok kısadır, burjuvazi din-karşıtı olmuş ve halkı dine ve kiliseye karşı savaşmaya çağırmıştır. Ancak burjuvazi halkın yardımıyla iktidarı ele geçirip hükmetmeye başladığı anda görüşü hemen değişir, çünkü o zaman siyasi ve ekonomik hükümranlığını desteklemek için dinin mükemmel bir araç olduğunu anlar. Burjuvazinin devrimini hazırladığı ve kiliseyle dine karşı savaştığı zamanlardan ileride bahsedeceğiz. Ama bu tür dönemler genelde çok kısa sürer. Burjuvazi büyük halk kitlelerini ezmenin kendi çıkarına hizmet ettiğine karar verdiğinde, dini baskı aracı olarak, büyük halk kitlelerini manen ezme aracı olarak geri getirir.

Şimdi, dinin modern toplumun bir başka büyük sınıfında, yani köylüler arasında oynadığı rolden söz edeceğim. Modern toplumda köylünün, özellikle de küçük çiftçinin, çok özel bir sosyal ve ekonomik konumu vardır; doğayla da çok özel bir ilişki içindedir. Küçük çiftçi, büyük kapitalist işletmeci gibi modern teknolojiye sahip değildir. İşletmesi modern bilimi ve teknolojiyi tam anlamıyla kullanabilecek kadar büyük olmadığı için küçük çiftçi görece ilkel, basit aletlerle çalışır. Dolayısıyla bu çiftçi de kapitalist işletmeci-

ye nazaran doğa olaylarına daha bağımlıdır. Çiftçi yağmur ve güneş ışığına tabidir, toprağın bileşimine ve daha üstün bir güç olarak karşısına çıkan, hükmedemediği, sadece birazcık etkileyebildiği sayısız doğal nedene de bağımlıdır. Bu yüzden de küçükçiftçide dinin köklerinin doğayla ilişkisinde yattığını görürüz. Ama toplumsal koşullarında, sınıfsal konumunda da dinin kökleri mevcuttur. Çiftçi basit bir doğal ekonomiden geçimini sağlamıyorsa, meta üretiyor demektir. Tahıl ve hayvan üretip bunları meta olarak piyasaya sürer. Bu tahıllarla hayvanların akıbetinin ve kazancının ne olacağı ise piyasanın durumuna bağlıdır. Tekil çiftçinin boşuna mı çalıştığını, emeğinin tam karşılığını mı yoksa bir kısmını mı aldığını piyasa belirler. Fiyatları belirleyen çiftçinin kendisi değildir ve sonuçta kaderi bu ekonomik güce, piyasa koşullarına bağlıdır. Çin'de pirinç yetiştiren bir çiftçiyi ele alalım. Pirinci satmaya götürdüğünde pirincin fiyatının onu üretmek için harcadığı emeğin miktarına bağlı olmadığını görür. Pirincin fiyatı Londra veya New York'taki borsalarda belirlenen piyasa fiyatlarına bağlıdır ve sıklıkla olduğu gibi çiftçi bilmediği, bilse bile hükmedemediği ve etkileyemediği bu piyasanın kanunlarınca mahvedilir. Bir başka örnek: Hindistan'da mavi boya maddesi çiviti üreten yüz binlerce, milyonlarca çiftçi vardı. Kimya bilimi yapay çivit üretmeyi başardığında bu sektörün tamamı ve sayısız çiftçi ekonomisi yıkıma uğradı. Çiftçinin bir yanda doğa olaylarına son derece bağımlı olması, diğer yanda kapitalist piyasaya, kapitalist toplumun kanunlarına tabiliği, burada da dini anlayışların açık kaynakları olduğunu bize gösteriyor.

Konumu itibariyle dini anlayışlardan kurtulmaya en

meyilli modern toplumsal sınıf, modern işçi sınıfı, yani proletaryadır. Bunun nedeni açıktır: Proletarya tam da konumu sebebiyle modern toplumun en devrimci sınıfıdır. Bu yüzden de egemen sınıfın, proletaryayı yeryüzündeki yoksulluğunun tesellisini cennet saadeti vaadinde bulmasını sağlamak için dini anlayışları araç olarak kullandığını görebilir. İşçi sınıfı ayrıca burjuvazinin cennette yer edinmekle yetinmeyip mümkün olduğunca çok dünyevi mal edinmeye çalıştığını da görür. Başka bir deyişle, verilen cennet vaadinde samimiyet olmadığını görür. Üstelik, kölelerin eski dini olan Hıristiyanlık itaatkârlığı vazeder. Egemen sınıf için itaatkârlık Hıristiyanlığın değerli bir özelliğidir, ama bu tam da her işçinin reddetmesi gereken bir özelliktir. İşte bu nedenle Avrupa burjuvazisi kanaatkârlık dinini Hindistan, Çin, Afrika gibi sömürge ülkelerine ihraç etmek için olağanüstü bir çaba gösterir. Misyonerlerin Çinlilere cennete gitmek için çalışmayı, kanaatkâr ve itaatkâr olmayı vazetmesi İngiliz emperyalizmi açısından gayet münasip ve beğenilecek bir durumdur; bu arada kapitalist de Pazar günleri kiliseye gider ama iş günlerinde Çin'in dünyevi mallarını ele geçirmekle meşgul olur. İşte Avrupalı kapitalistin gittiği her yere viskinin yanı sıra İncil ve misyoner de götürmesinin nedeni budur.

Modern işçiyi dini terk ederek modern bir dünya görüşünü benimsemeye iten başka nedenler de vardır. Modern işçinin doğayla ilişkisi çiftçininkiyle aynı değildir. İşçi makinenin başındadır. Teknolojiyi bilir. Doğa olaylarından doğaüstü varlıkları sorumlu tutmak aklına gelmez. Çalışma süreci içindeki konumu sayesinde işçi doğa olaylarını fantastik şekillerde yorumlamaz, tabii karşılar. Toplumsal

hiyerarşideki yeri bakımından da proletarya, kapitalist ekonominin içyüzünü anlayabilen tek sınıftır. Kör şansın insafına terk edilmiş bu toplumu devirip yerine insanın yalnızca doğayı değil, ekonomik hayatı da planlı bir biçimde şekillendireceği sosyalist toplumu geçirmek bu sınıfın tarihsel görevidir. Modern işçi tam da konumu sayesinde dini fantazi anlayışlarından en kolay ve en kesin biçimde kurtulabilir. Gerçekten de tüm modern kapitalist ülkelerde dini anlayışlardan en kesin biçimde kurtulanın işçi sınıfı olduğunu görürüz. Elbette dindar işçiler de vardır. Bunu inkâr etmek doğru olmaz, ama bu dindarlığın nedeni de nihayetinde işçi sınıfının kilisenin ve burjuva eğitiminin aptallaştırıcı etkisine maruz kalmasıdır. Proletarya ancak kendi araştırmaları ve gözlemleri yoluyla bu etkiden kendisini kurtarabilir. Kapitalist koşullar altında bu mutlak manevi kurtuluşu sadece işçi sınıfının azınlığı gerçekleştirebilecektir; ancak kapitalist egemenlik yenildiğinde işçi sınıfının büyük kitleler halinde dini anlayışlardan kökten kopabileceği koşullar yaratılabilir.

Üçüncü Ders

YUNAN MATERYALİZMİ

Geçen derste dinin kapitalist toplumda nasıl sürdüğünü ve özellikle de çeşitli sınıfların ekonomik ve toplumsal rollerinin dine karşı tutumlarını nasıl belirlediğini ele almıştık. Şimdiyse din ele alınırken takınılabilecek çeşitli bakış açılarını işleyeceğim. Bu konuda temelden farklı iki bakış açısı vardır. Birincisi akılcılığın bakış açısıdır. Bu bakış açısına göre din akla aykırı bir şeydir ve zihinleri terk etmesi için de bilgilenme kâfidir. "Akılcılık" tabirinin kaynağı din ve kiliseye karşı mücadelelerinde "aklın" bakış açısını benimseyen on sekizinci yüzyıl Fransız filozoflarıdır; onlara göre din akla aykırı bir şeydir, bir hatadır ve aydınlanma ile ortadan kaldırılabilir. Bu bakış açısının en önemli özelliği *tarihsellikten uzak* olmasıdır. Akılcılık penceresinden din, tarihsel güçlerden doğan ve başka tarihsel güçlerce yıkılacak bir şey değildir. Bu bakış açısından özellikle söz ediyorum, çünkü bugün de sık sık karşımıza çıkmaktadır, özellikle de burjuva devrimcilerinde veya Aydınlanmacılarda. Bu bakış açısı her ne kadar radikal görünse de dinle mücadelede pek etkili değildir.

Dine karşı ikinci bakış açısı Marksist bilimin bakış açısı, yani *diyalektik materyalizmdir*: Bu bakış açısı dinin tarihsel bir fenomen olduğunu, köklerinin toplumun maddi şartlarında, üretim tarzında bulunduğunu, hatta toplumun

doğayla ilişkisinde ve toplumun kendisinin inşasında dinin belli dönemlerde ilerici bir rol oynadığını saptaması bakımından akılcılıktan ayrılır. Diyalektik materyalist anlayışın dine karşı çıkmasının sebebi, kapitalist toplumda hâlâ maddi köklere sahip olmasına rağmen artık toplumsal gelişmeyi engellemesidir; bu açıdan, sadece dini aydınlanmayla yok etmek yeterli değildir, dini tamamen yok etmek için maddi köklerine, yani üretim tarzına da uzanmak gerekir. Böylece iki tür değişim gerçekleşecektir: Birincisi, günümüz kapitalist sınıf düzeni yerine sınıfsız sosyalist toplum geçer. Böylece dinin en güçlü kökü, yani kapitalist toplumun kendi kaderine egemen olamaması sorunu ortadan kalkar. İkincisi, sosyalist üretim tarzına geçişle toplumun ve bireyin doğayla ilişkisi de değişir. Sosyalist, sınıfsız toplum kapitalizmin ardında bıraktığı teknolojik başarıları temel alarak çok daha verimli hale getirir. Demek ki dini fantazinin bu iki nedeni yalnızca aydınlanmayla yok edilemez, son tahlilde ancak tam bir sosyal dönüşümle ortadan kaldırılabilir. Bu görüş din karşıtı aydınlanmayı dışlamaz, çünkü bu aydınlanmanın kendisi devrime hazırlığın bir parçasıdır. Ama diyalektik materyalizm propagandanın etkisinin doğru hesaplanmasını, siyasal ve ekonomik mücadelenin geneline tabi bir parça olarak genel devrim hazırlığına yöneltilmesini sağlar. Böylece din karşıtı propagandanın amaca uygun ve etkili olmasını mümkün kılar.

Şimdiyse Komünist Parti'nin teoride ve pratikte dine karşı tutumundan bahsetmek istiyorum. Partiyle kastedilen şeyin temel bakış açıları aynı olan insanların *gönüllü* birlikteliği olduğunu zaten biliyoruz. Komünizmin temel bakış açısı diyalektik materyalizmdir. Bu ifadeden, Komü-

nist Parti'de her bir üyeden dini anlayışlardan kendini kurtarmış ya da kurtarma sürecinde olmasının ve diyalektik materyalizmi benimsemesinin beklendiği anlaşılıyor. Bu yüzden, hâlâ dini inanışı olan ve inanmayı da sürdüren kişi, Komünist Parti üyesi olamaz haliyle. Ayrıca burada Rusya'da Komünist Parti'ye katılmak isteyen herkesin bir hazırlık okulunda okumak zorunda olduğunu biliyorsunuz; Parti'nin bakış açısı burada kendisine açıklanıyor. Parti'nin din karşıtı propaganda çalışması yürüttüğü de açıktır. Bir de, Parti bu okullar aracılığıyla genç nesillerin zihninden dini hurafeleri çıkarmak ya da hiç sokmamak için uğraşır.

Sovyetler Birliği'nde ise dinin yeri, Komünist Parti'deki yerinden tamamen farklıdır. Komünist Parti aynı düşüncedeki kişilerin gönüllü bir birliğidir. Sovyetler Birliği farklı farklı düşünce tarzları olan insanların birliğidir. Sovyetler Birliği'nde insanların istedikleri dine inanma ve ibadet etme hakkı vardır. Sovyetler Birliği'nin tüm burjuva devletlerinden değilse de çoğundan tek farkı şudur: Belli bir dini anlayışı benimseyen ve bu anlayışa hizmet etmek üzere örgütlenmek isteyenler masrafları kendi ceplerinden karşılamak zorundadır. Sovyetler Birliği bütün dini cemaatlere karşı tarafsız bir tutum içerisindedir. Bu cemaatler kendi kendilerini geçindirmek, dini binalarının ve din adamlarının masraflarını karşılamak zorundadır. İkinci bir koşulun daha yerine getirilmesi gerekmektedir. Dini cemaatler Sovyetler Birliği aleyhinde karşıdevrimci kışkırtmalarda bulunamazlar. Bildiğiniz gibi birçok din adamı devrim mahkemesine çağrılıp cezalandırılmıştır. Ancak, bu cezalar dini anlayışları, propagandaları vs. yüzünden değil, devrim karşıtı etkinlikleri yüzünden verilmiştir. Dini cemaatlerin

kendi kendini geçindirmesi ve Sovyetler Birliği aleyhinde propaganda yapmaması koşuluyla, yani makul koşullar altında Sovyet Rusya'sındaki her dini cemaatin faaliyet özgürlüğü vardır. Sovyetler Birliği'nde dini hurafeleri ortadan kaldırmak için din karşıtı propaganda ve eğitim dışındaki en önemli araç sosyalizmin inşasıdır. İnsanın dini anlayışlardan kurtulması için yeterli entelektüel özgürlüğü yaratacak olan, pek çok burjuva devlette mevcut olan hukuksal özgürlük değil, tam maddi özgürlüktür. Büyük kitleler de ancak bu maddi özgürlük var olduğunda bilim ve sanatla uğraşmak için gerekli olan boş zamana sahip olabilir.

Din ortadan kalkınca yerine ne geçer, diye sorabilirsiniz. Alman şair Goethe'nin bir sözüyle yanıt verebilirim: "Sanata ve bilime sahip olanın dini vardır, sanata ve bilime sahip olmayanın da bırakın bari dini olsun." Goethe'nin azınlıktaki âlimlere bahşetmek, ama büyük kitlelerden esirgemek istediği şey, artık herkesin olacak. Burjuva toplumunda *bazıları* entelektüel bakımdan özgürleşebilirken tam gelişmiş sosyalist toplumda herkes özgürleşebilir. Bu meseleye diyalektik materyalist sıfatımızla da bakmalıyız. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bugün özgür biçimde kendini geliştirmek için maddi olanağa sahip olanların imtiyaz sahibi azınlık olmasının toplumsal gelişmeyi engellediğini görmekteyiz. Oysa üretim güçlerinin gelişmemiş olduğu eski dönemlerde bu imtiyazlar, geniş halk kitlelerinin günümüzdeki maddi ve manevi kurtuluşunu mümkün kılan koşulların yaratılması için kaçınılmazdı. Bir azınlığın –sınıfın, kastın ya da zümrenin– dolaysız üretim emeğinden kurtarılması doğa bilimlerinin ve teknolojinin gelişmesinin önkoşuluydu, böylece gerekli *toplumsal* koşullar yaratıldı-

ğında herkesin özgür kültürel gelişmesi için maddi olanaklar ortaya çıkacaktı. Ayrıca bu örneği kullanarak tarihsel diyalektikle ne demek istediğimi de size göstermek istedim. Bu örnekten şunu anlıyoruz: Belli koşullarda zorunlu olan ve ilerleme anlamına gelen bir olgu, değişen tarihsel koşullarda tam tersine dönüşür, gelişmeyi engeller. Çeşitli tarihsel dönemlerde dinin rolüne baktığımızda tarihsel gelişmenin, yani karşıtlıklarla veya çelişkilerle gelişmenin genel yasasını görüyoruz. İleride karşıtlıklarla gelişme yasasının yalnızca tarihsel hareketin değil, *tüm* hareketlerin yasası olduğunu göreceğiz.

Modern dünya görüşünü ortaya çıkaran mücadeleler 2000 yıldan fazla sürdü. Bugünden yarına yaşanan bir süreç değildi bu. Bu mücadelelerin taşlarını döşeyen, felsefenin ve modern doğa biliminin gelişmesi olmuştur. Diyalektik materyalizm bu gelişmenin en son ve en yüksek halkası, en eski tarihsel dönemlere kadar uzanan mücadelelerin son zirvesidir. Modern dünya görüşünün çıkış noktası antik Yunan'dır. Felsefe ve doğa bilimlerinin beşiği burasıdır. Modern dünya görüşünün temelleri burada atılmıştır. Bu yüzden ben de Yunanistan'la başlayacağım. Kısaca Hindistan'a da uğrayacağım, buradaki dinle mücadeleyi inceleyeceğim ve son olarak Çin'i ele alacağım.

Önce, felsefe ve doğa bilimlerinin gelişmesi için gerekli olan *evrensel* maddi koşulları ve antikçağda Yunanistan, Hindistan ve Çin'de halk dininin ortadan kalkışını ele alacağım. Yunanistan, Hindistan ve Çin'den bahsederken biraz ayrıntıya girecek ve bu ülkelerde eski dinlerin yıkılışını doğuran özel koşulları anlatacağım. Evrensel koşullardan en önemlisi, üretim kapasitesinde, ekonominin verimlili-

ğinde ve doğaya hükmetmedeki ilerlemedir. İlkel komünal safhadan itibaren kaydedilen ilerlemeler özel mülkiyetin ve meta ekonomisinin gelişmesiyle çok yakından ilişkilidir. Özellikle de tarımın gelişmesi çok önemlidir. Sonra da, sermayenin ilk biçimleri olan ticari sermayenin ve para sermayesinin ortaya çıkışı büyük bir rol oynamaktadır.

İkinci önemli ve birinciyle bağlantılı husus da şudur: Rahipler sınıfı ve toprak sahibi soyluların yanı sıra ticari sermayenin ve para sermayesinin serpilmekte olduğu meta ekonomisinin gelişmesiyle beraber, kendini geliştirmek, sanata ve bilime adamak için boş zamanı bulunan yeni bir grup insan ortaya çıkar. Genel olarak, antikçağdaki bu durumun, *köle ekonomisinin* gelişmesiyle çok yakından ilişkisi olduğu söylenebilir. Köle plantasyonları işletilen taşradaki köle ekonomisinden ve sanayi mallarının toptan üretiminin kölelerce gerçekleştirildiği şehirlerdeki köle ekonomisinden bahsediyoruz. Köle ekonomisi denizcilikte de büyük bir rol oynar. Antikçağda Karadeniz'de, Akdeniz'de vs. gezen büyük ticari gemiler çoğunlukla köle çalıştırırdı. Demek ki eski dini ortadan kaldırmaya başlayan ve modern dünya görüşünün temelini atan bütün bu gelişmelerin temeli köle ekonomisinin doğuşu ve gelişmesidir. Doğrudan istihdama katılmak yerine kendilerini başka şeylere adayan özgür insan sınıfının da rahiplerin yanı sıra sahneye çıkması ancak köle ekonomisiyle mümkün olmuştur. Aristoteles'in de dediği gibi, felsefenin önkoşulu gerekli boş zamana sahip olmaktır.

Köle ekonomisi henüz tam anlamıyla gelişmeden önce özgür çiftçilerin ve zanaatkârların ortaya çıktığı bir ara dönem vardır. Yunan şehirlerindeki tiranların egemenliği,

yani tek bir kişinin şehrin diğer vatandaşları üzerindeki zorbaca egemenliği bu temelin üzerine inşa edilmiştir. "Tiran" sözcüğü Çinceye kolayca tercüme edilebilir: Ordu komutanı demektir. Bu büyük ekonomik ve sınıfsal dönüşümlerin sonucunda geleneksel âdetler ve siyasi görüşlerde şiddetli sarsıntılar, değişimler ve altüst oluşlar meydana gelmiştir. Yüzlerce, binlerce yıl aynı koşullarda yaşayan bir halkta temel ekonomik ve toplumsal değişiklikler meydana geldiğinde fikirlerin, özellikle de dini konulardaki fikirlerin çok ciddi şekilde etkileneceği açıktır. Özellikle Yunanistan'da felsefe ve doğa bilimlerinin gelişmesi, daha M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda rahiplere karşı materyalist bir görüşün ortaya çıktığı Anadolu kıyısındaki Yunan ticaret merkezlerinin gelişmesiyle yakından ilişkilidir. Hindistan'da dine karşı çıkış rahiplere, yani Brahmanlara karşı çıkan savaşçı soyluların ve tüccarların ortaya çıkışı ve güçlenmesiyle ilişkilidir. Çin'de ise Lao Tzu ve Konfüçyüs eski feodalizmin çöktüğü, özgür çiftçilerin ortaya çıktığı ve bu temele dayanarak da merkezi, monarşist, bürokratik devletin inşa edildiği bir zamanda ortaya çıkarlar.

Şimdi Yunanistan'a dönüp öncelikle Yunan doğa felsefesinin gelişmesinin genel koşullarını kısaca anlatacağım. Burada söz konusu olan İyonyalı doğa filozofları olarak adlandırılan filozoflardır, onlara bu adın verilmesinin nedeni ait oldukları kabilenin İyon adını taşımasıdır. Bu ilk felsefenin doğuşunun temeli Anadolu kıyısındaki Yunan ticaret merkezlerinin gelişmesidir. En önemlileri Milet ve Ephesos olan bu şehirler kültürel ve ekonomik olarak o dönemde Yunanistan'ın kalkınmasında ilk sıradaydı. Yunan anavatanın, yani Yunan yarımadasının şehirlerinden çok

daha ilerideydiler. Bu şehirlerde ilk kez insanlar büyük bir servet edinip rahipler gibi boş vakit kazanarak kendilerini özgür araştırmaya adayabildiler. Bu gelişmenin üstüne ticari gemicilik gelişti ve Anadolulu Yunanların düşünsel ufukları olağanüstü bir biçimde genişledi. İlk Yunan tüccarlar ticaret gemileriyle Akdeniz, Karadeniz gibi denizlerin tümünü keşfetti. Birçok yabancı halk, din, âdet ve ananeyle tanıştılar ve böylece kendi dinlerini, âdetlerini, vs. eleştirmeye başladılar; bu tür konulara farklı, özgür bir perspektifle bakmayı öğrendiler. Gemiciliğin ve ticaretin gelişmesi buna uygun daha yüksek bir teknolojik gelişmeyi zorunlu kıldı. Gemilerin taşıdığı mallar, yani hammaddeler şehirlerde işlendi. Ticari gemicilikle birlikte çok sayıda farklı ve gelişkin sektör ortaya çıktı; bu sektörlerin en önemlilerinden biri de işlenmiş pamukla pelerin dokumacılığıydı. Başka lüks tüketim maddesi üreten sektörler de ortaya çıktı, örneğin antikçağda bütün kıyı ülkelerine Yunan vazoları ihraç ediliyordu. Ayrıca değerli metallerle taşlardan yapılan mücevher ve değerli, süslü silahların üretimi de ekonomide büyük bir rol oynuyordu. Bu mallar doğu imparatorluklarının kralları, soyluları, yüksek memurları için üretiliyordu. Ticari gemiciliğin gelişmesi ayrıca tahıl ve başka gıdaların ithalatıyla da ilişkiliydi. Bu ithalatın sonucunda yerli büyük toprak sahipleri yoksullaştı. Bu büyük toprak sahiplerine hizmet eden çiftçiler özgürleşme ve zanaatkâr olarak şehirlere gitme imkânına kavuştu. Anadolu'nun Yunan ticaret merkezlerinde özgür bir zanaatkâr sınıfı gelişti ve bu zanaatkârlara bir tiran hükmediyordu. Peki bu tiran kimdi? Genelde ticaret ve para işleriyle uğraşan zengin bir büyük toprak sahibiydi. Çoğunlukla şehrin en zengin insanların-

dan biri tiran oluyordu. Serveti ve toprakları olmayan, iş arayan sayısız özgür insanın varlığı sayesinde tiranlar asker toplayıp şehrin yönetimini zorla ele geçiriyordu.

Yunan doğa felsefesinin geçmişi ve çıkış noktası işte budur. Teknolojinin, zanaatkârlığın, gemiciliğin gelişmesiyle ve coğrafi ufkun genişlemesiyle birlikte, rahiplerin hayali açıklamaları karşısında dünyayla ilgili doğal açıklamalar aramanın koşulları yaratılmıştı. Akdeniz çevresinde büyük seyahatlere çıkan, gemicilik için zorunlu olan astronomi, coğrafya gibi konuları öğrenen, sayısız yabancı halk ve âdetler gören insanlar, bilimsel bir dünya görüşü oluşturma denemesine girişebildiler. Bilgi edinmek için yeterince zamanları, gerekli araçları ve saikleri, aynı zamanda da bu tür girişimler için gerekli olan bağımsızlıkları vardı. İşte bu koşullarda felsefe ilk adımları atabilmiş, eleştiriler eski halk dinini yıkabilmiştir.

Tiranlar ve dönemin koşulları hakkında bir şeyler daha eklemek istiyorum. Bu tiranların şehir soylularına karşı halktan destek almış olmaları çok önemlidir. Halkın yardımıyla, tüccarlık da yapan şehir soylularının, yani en zengin soylu tüccarların veya tüccar soyluların üzerine yükseldiler. Halkı kazandıktan ve asker topladıktan sonra halkı ezdiler. Bu yüzden, tiranlara karşı mücadele antikçağ boyunca hep takdirle karşılandı. Tiranlar öncelikle büyük devlet binalarının inşaatlarında zanaatkârlara iş imkânı vererek halkı kendilerine bağlıyorlardı. Anadolu'nun Yunan ticaret merkezlerindeki en güzel binalar bu tiranlarca yaptırıldı. Ayrıca şunu da söylemek gerek: Anadolu kıyısındaki bu Yunan şehirlerinin hepsi, büyük Pers İmparatorluğu karşısında ulusal bağımsızlıklarını sürekli savunmak zorundaydı.

Ulusal bir özgürlük savaşı sürdürüyorlardı. Bu özgürlük savaşı şehirlerin düşünsel güçlerini, özbilincini geliştirdi ve böylece özgür düşünsel gelişmenin temeli atıldı.

Köle ticaretinin gelişmesi hakkında da bir şey söylemek istiyorum. Bu şehirlerde köle ticareti de önemli bir rol oynuyordu. Köleler gerek antikçağda gerekse ortaçağda ana ticaret kalemiydi. Ama bu şehirlerdeki köle ticareti daha yeni doğmuştu. Yedinci ve altıncı yüzyılda bu şehirlerdeki zanaatkârların çoğu henüz özgür insanlar, bağımsız zanaatkârlar veya ücretli işçilerdi.

Şimdi İyonyalı doğa filozoflarının ve öğretilerinin en önemlilerine değinelim. Bu doğa filozoflarının ilki, felsefenin babası olarak da bilinen Miletli Thales'tir. Milet o dönemde Anadolu ticaret merkezlerinin en zenginiydi. Büyük bir ticaret filosuna sahipti ve büyük bir toprak parçasına egemendi. Thales'in öğretisi hakkında günümüze çok şey aktarılmamıştır. Ama onun önemi dünyanın *oluşumu* ile ilgili doğacı bir öğretiye sahip olmasından kaynaklanır. Dinin de yanıtlamaya çalıştığı ilk sorulardan biriydi bu: "Dünya nasıl oluştu?" Thales bu soruya doğacı bir açıklama getirmeye çalıştı. Dünya, diyordu, sudan oluşmuştur. Bu durum, tüm şeylerin "başlangıcı" ve *gerçek özüdür*. Bu düşüncenin nedeni tüm diğer elementlerin –o çağda elementler su, ateş, hava ve toprak olarak ayrılmıştı– sudan oluştuğu inancıydı. Bu inancın temelinde tüm maddelerin özünün bir olduğu ve hepsinin birbirine dönüşebileceği düşüncesi vardı. Thales elbette bugün kimya biliminde olduğu gibi bu iddiayı kanıtlama imkânına sahip değildi. Ayrıca Thales'in teorisi hayatın suda başladığı fikrini de içeriyordu. Modern doğa biliminin bütün kara hayvanlarının deniz

hayvanlarından türediğini, hatta yaşamın ilk önce denizde doğduğunu açıkladığını biliyorsunuz. Gördüğünüz gibi bu düşüncelerde gelecek keşiflere yönelik dâhiyane bir öngörü vardır. Thales'in suyun evrenin maddi kökeni olduğu fikrine kapılması, deniz kenarındaki bir ticaret merkezinde yaşamasından kaynaklanıyordu. Yaşadığı şehir sürekli görünümünü değiştiren bu elementle daima temas içindeydi, insana faydalı deniz canlıları hiç bitip tükenmeyecek gibi görünüyordu, şehrin ekonomik hayatının temeli denizdi. Thales'in astronomi ve geometride de büyük ilerlemeler kaydettiği söylenir. Ayrıca Mısırlı rahipleri ziyaret ettiği ve bilgisinin büyük bir kısmını onlardan edindiği de kaydedilir. Demek ki Mısırlı rahiplerin bilgeliği de felsefenin çıkış noktalarından biri olmuştur. Mısırlı rahiplerin doğa bilimlerinde ilerlemesinin özel bir sebebi vardı. Mısır'ın hayatı Nil Nehri'ni kullanarak yapılan yapay sulamaya bağlıdır. Bu yapay sulama olmasaydı ülke çöl olurdu. Sulamayı düzenleyebilmek için de rahipler Nil Nehri'nin ne zaman yükselip ne zaman alçalacağını önceden saptamak, bunun için de yıldızları gözlemek zorundaydılar. Gerek sulama gerekse tapınak inşaatı toprak ölçümlerini gerektiriyordu. Mısırlı rahiplerin toprak ölçümü ve astronomiyle birlikte, matematiği geliştirmesinin nedenleri bu ihtiyaçlardı. Bu unsurlar ilk Yunan doğa filozoflarınca benimsendi, düzenlendi ve daha da geliştirildi.

Dördüncü Ders

YUNAN İDEALİZMİ

Geçen derste İyonyalı doğa filozoflarının ilki olan *Miletli Thales*'ten söz etmiştik.

Yunan felsefesinin sonraki safhalarından yalnızca en önemli adları ve okulları seçerek ilerleyeceğim: Anaksimandros, Herakleitos ve Demokritos ile Empedokles'in başını çektiği Atomcular. İlk sırada Anaksimandros var. Thales gibi Anaksimandros da daha önce sözünü ettiğimiz ünlü büyük Yunan ticaret merkezi Milet'te yaşamıştır. Thales'ten biraz daha gençtir. Onun teorisi ana hatlarıyla şöyleydi: Dünya şekilsiz bir maddeden, onun adlandırmasıyla "şekillendirilmemiş homojen bir maddeden" oluşmuştur. Bu madde ya da şekilsiz materyal zıt unsurlara ayrılarak başka şeyleri türetir. Gökcisimleri, güneş ve diğer yıldızlar da bu şekilde doğmuştur. İnsanlar, karaya çıkan balığa benzer canlılardan türemiştir. Anaksimandros dünyanın, gezegenlerin ve canlıların doğuşu fikriyle dünyanın gelecekteki yok oluşu düşüncesini de birleştirmiştir. Dünya maddenin bölünmesinden, yani maddenin zıt bileşenlere ayrılmasından doğduysa, o zaman dünyanın ve tekil varlıkların yok oluşu da bu bileşenlerin dağılmasıyla gerçekleşecektir. Anaksimandros'un düşüncesine göre, madde ölümsüz, sonsuzdur, yok olmaz. Gördüğünüz gibi, dünyanın gelişmesini kapsamlı bir şekilde ele alan son derece ileri bir teoridir bu;

tümüyle materyalisttir, yani doğal nedenlerden yola çıkar. Doğa bilimlerinin büyük keşiflerinin henüz yapılmadığı bir çağda bu teorinin yakaladığı genel doğruluğa şaşmaktan başka bir şey gelmez insanın elinden.

Sonraki büyük filozof, Ephesoslu Herakleitos, nam-ı diğer Karanlık Herakleitos'tur. Ona "Karanlık" namını kazandıran şey, yazılarının müphemliği ve zorluğudur. Herakleitos Yunan Anadolu'nun en büyük ticaret merkezlerinden bir diğeri olan *Ephesos*'ta doğmuştur. Bu şehir Milet'in en güçlü rakiplerindendi. Herakleitos yaklaşık M.Ö. 500 yıllarında yaşamıştır. Önemi, ileride geliştirilip diyalektik adı verilecek öğretinin ana hatlarını ilk kez onun keşfetmesinde ve dile getirmesinde yatar. Şimdi onun ana düşüncelerini sıralayacağım. Herakleitos dünyanın kökeni ve doğası hakkındaki fikirlerine, dünyanın doğuşuna dair o ana kadarki öğretilerin, yani önceki kozmolojinin sentezi yoluyla ulaştı. O ana kadarki filozoflar dünyanın başka başka maddelerden doğduğunu ileri sürmüştü: Mesela Thales dünyanın sudan, bir başkası havadan, diğeri maddenin ta kendisinden doğduğunu söylüyordu. Herakleitos bu öğretilerden yola çıkarak, *evrendeki her şeyin dönüşümü* düşüncesini geliştirdi. Bu düşüncesini şu çarpıcı önermeyle ifade eder: "Her şey akar", yani her şey değişmektedir, hiçbir şey olduğu gibi kalmaz. Bir keresinde başka bir cümleyle de bunu ifade etmiştir: "Aynı ırmakta iki kere yıkanılmaz." Bu cümle aynı düşünceyi mecazi olarak ifade eder. Irmak asla aynı kalmaz, her an farklı bir ırmaktır. Bu cümlede ırmak elbette sadece bir mecazdır. Doğada ve insan dünyasındaki bütün değişiklikleri ifade eder. Her şeyin sürekli, genel değişiminin ifadesi olan bu düşünce diyalektiğin temeli olarak kabul edilebilir.

Herakleitos'a göre, bir bütün olarak dünya ezeli ve ebedidir, yani hem zamanda hem de mekânda sonsuz, sınırsızdır. Ama bu dünya sürekli değişir; asla aynı kalmaz. Ancak, bu değişim modern gelişme düşüncesiyle örtüşmez. Herakleitos'un düşüncesine göre dünyanın değişimi sürekli ileriye doğru değildir, fizikçilerle kimyacıların çevrim dedikleri şeye daha çok benzer. Şeylerin sürekli değişmesidir, ama bu değişim her zaman belli bir çıkış noktasına döner. Örneğin: Herakleitos tüm selefleri gibi dört element ayrımını yapıyordu: ateş, toprak, hava ve su. Bu dört element sürekli birbirine dönüşür ve tüm dönüşümler daima dört element arasında gerçekleşir. Herakleitos'a göre şeylerin bu değişimi keyfi olarak gerçekleşmez, belli kütle ilişkilerine göre gerçekleşir. Düzenli bir değişim söz konusudur. Bu düşünce de yeni ve önemli bir düşüncedir. Herakleitos dünyanın sonsuz bir ateş olduğunu ileri sürer. Bu düşünce de mecazidir elbette. Kastettiği şey, dünyanın ilk madde olarak ateşten oluştuğu değildir, ateş sürekli bir değişim sürecinin mecazıdır. Aynı kalan bir malzeme değildir, sürekli değişen kimyasal bir süreçtir. Daha önce de değindiğim için ayrıntıya girmeden hatırlatıyorum: Herakleitos'un değişim düşüncesi modern gelişme kavramıyla karıştırılmamalıdır. Onun bu düşüncesi bir çevrim içinde gerçekleşen, çıkış noktasına geri dönen bir değişimdir.

Herakleitos'un bir başka temel düşüncesi bütün şeylerin değişiminin, karşıtlığın her zaman karşıtlıktan doğması yasasına uyduğudur; başka bir deyişle, değişim karşıtlıklar şeklinde gerçekleşir. Bunun için de çarpıcı bir mecaz bulmuştur: "Mücadele her şeyin babasıdır." Karşıtların mücadelesi tüm değişimlerin, gelişmelerin saikidir. Bu düşünce

de diyalektiğin temel düşüncelerinden biridir ve Herakleitos en genel biçimiyle bunu bile ifade edebilmiştir. Hatta bu düşünceyi varlık ve yokluk ilişkisine aktarmıştır. Herakleitos şöyle der: Varlık ve yokluk, bu iki en uç karşıtlık oluş kavramında bir araya gelir. Buradaki fikir yürütme açıktır. Oluş halindeki bir şey, aynı anda hem o şeydir hem de değildir. Oluş kavramı bu iki fikri de bünyesinde barındırır. Başka şekilde ifade edelim: Bütün şeylerin ve süreçlerin özü karşıtların birliği içinde vardır. Bir başka deyişle, bütün her şey kutupludur, karşıtlardan veya çelişkilerden oluşmuştur. Bunun dışında Herakleitos ruhun ölümsüzlüğü fikrine de karşı çıkar. Keza, dünyevi zevklerin kötü olduğu öğretisine de karşı çıkar; bu öğreti o dönemin bazı dini topluluklarında büyük bir rol oynuyordu, nedenini birazdan göreceğiz.

Şimdi bir başka noktaya geçeceğim, yani Herakleitos'un bu öğretisinin dönemin üretim tarzı ve sınıf ilişkileriyle bağlantısının ne olduğunu açıklayacağım. Günümüzde olup bitenleri, mesela Çin'deki ve dünyanın geri kalanındaki olayları gözlemlediğinizde dünya görüşlerinin çeşitli sınıf tavırlarıyla bağını görebiliyorsunuz. Günümüze dair yaptığımız bu gözlem tüm çağlar için geçerlidir. Her dünya görüşünün kökeninde sınıf ilişkileri yatar. Tek fark, modern sınıf ilişkilerini çok iyi görebilirken, 2000 veya 3000 yıl önceki sınıf ilişkilerinin yalnızca çok küçük bir bölümünden haberdar olmamızdır. Bu ilişkileri çoğu zaman yalnızca tahmin edebiliriz, çünkü tarihsel kaynaklar çok yetersizdir. Herakleitos'un sınıfsal konumu hakkında yaklaşık olarak şöyle bir şeyler söylenebilir:

Ephesos'un *şehir aristokrasisine* aitti. Aristokrasinin bu şehirlerdeki rolünü anlatmıştım. Herakleitos'tan önce aris-

tokrasi yönetimi vardı, ama onun döneminde bir tiranın, yani ordu komutanının yönetimine geçilmişti.

Bu tiran aristokrasiye karşı küçük zanaatkâr ve çiftçi kitlesinden destek alıyordu. Daha sonra bu tiranlığın yerine Atina şehrinin vatandaşlarının Ephesos'ta uygulamaya koydukları nispeten sınırlı bir demokrasi geçti. Tiranın bastırmaya çalıştığı ve halk kitlelerini aleyhinde kışkırttığı aristokratlar sınıfından olan Herakleitos, haliyle devrimci konumdaydı. Mevcut durum hoşuna gitmiyordu. Onu devirmeyi arzuluyordu. Böylece tüm varlıkların oldukları gibi kalmayıp değişmelerini, hatta zıtlarına dönüşmelerini gerektiren genel bir yasanın bulunduğu düşüncesini geliştirdi. Şehre hâkim olan koşullara bakarak, mücadelenin tüm değişiklikleri tetiklediğini düşündü. Bu durumun yalnızca şehrin politik ve sosyal koşulları için değil, evrensel ölçekte doğru olduğu çıkarımını yaptı. Diyalektik kavramını bu gözle bakarak daha iyi anlayacağınızı düşünüyorum. Ephesos'taki halk kitleleri tiran tarafından çok şiddetli biçimde eziliyor ve sömürülüyordu. Tiran için çalışmak, ağır vergiler ödemek ve kısmen de emeklerini ücretsiz olarak sunmak zorundaydılar. Bu koşullarda halk kitleleri kendilerini teselli edecek fikirlerin peşinden koşuyordu. Bu nedenle de onlara teselli veren dine sığındılar. Dini birlikler kurdular; bu birlikler, gelip halkı kurtaracak bir kurtarıcı, ruhun ölümsüzlüğü ve dünyevi zevklerin kötülüğü öğretisinde arıyorlardı kurtuluşu. Bu öğreti ezilmiş halk kitlelerine çok uygundu. Dünyevi zevklere karşı çıkmak, zenginlerin lüks hayatını reddetmek ve siyaseten karşı çıkmaktır. Herkes mümkün olduğunca basit ve tutumlu yaşamalı, lüks diye bir şey olmamalıdır. *Herkesin* bolluk içinde bir hayat

sürebileceği maddi koşulların henüz bulunmadığı, yani emeğin verimliliğinin henüz çok gelişmediği bir zamanda bu düşünce ezilmiş ve sömürülmüş halk kitlesine çok yakın geliyordu. Günümüz kapitalist toplumundaki durumun tersine, o dönemin şartları böyleydi. Herakleitos'un tutumunu izah etmek için en basit yol halk kitlelerinin rolüne, tiranların rolüne ve Herakleitos'un aristokrasi üyeliğine bakmaktır. Tiran aristokrasiye karşı halk kitlelerinden destek aldığı için Herakleitos bu halk kitlelerinin tüm fikirlerine, yani dini anlayışlara, bir kurtarıcı düşüncesine, ruhun ölümsüzlüğüne ve dünyevi zevklerin kötülüğü öğretisine karşı çıkmak zorundaydı. Görüyorsunuz: Herakleitos'un bütün bu temel düşünceleri zamanının temel sınıf ilişkilerince belirlenmişti ve bu ilişkilerce koşullandırılıyordu.

Şimdi kısaca Atomlar öğretisini açıklayacağım. Atomlar öğretisi veya Atomculuk Okulu birkaç doğa filozofunca geliştirildi. Temel olarak dünyanın küçük, birbirinin aynısı temel parçacıklardan ve boşluktan oluştuğunu iddia ediyordu. Bu temel parçacıkların çeşitli hareketleriyle tüm fenomenler açıklanabilirdi. Bu öğretinin daha fazla ayrıntısına girmeye gerek yok. Atomlar öğretisi bugün kimya ve fizik gibi modern doğa bilimlerinin bir parçasıdır. Ancak bu atomlar öğretisinin önemi antikçağdaki en tutarlı materyalist öğreti olmasıydı. Bütün tutarlı materyalist öğretilerde bu atomlar öğretisi binlerce yıl etkili olmuştur.

Böylece İyonya doğa felsefesini, yani antikçağdaki materyalist felsefe dönemini kapatıyor ve materyalist felsefenin yerine idealist felsefenin geçtiği en önemli dönüm noktasına geliyorum. Bu dönüm noktası antikçağın en büyük iki filozofunun damgasını taşır: *Platon* ve *Aristoteles*.

Platon M.Ö. 429 yılında, Aristoteles de M.Ö. 384 yılında doğmuştur; yani İyonya doğa filozoflarından bir süre sonra yaşamışlardır. İdealizmin bu iki filozofu kendilerinden sonraki dönemi, ortaçağ felsefesini ve modern çağın dünya görüşünü muazzam bir biçimde etkilediler. Netice itibariyle tüm idealist dünya görüşlerinin temel düşüncelerini Platon ve Aristoteles'ten aldıklarını söyleyebiliriz. Şimdi, materyalist dünya görüşünden idealist dünya görüşüne bu geçişin hangi nedenlerle meydana geldiğini inceleyeceğiz. Bu geçişin ana nedeni Yunan toplumunun temeli olarak köle ekonomisinin olgunlaşması ve bu toplumun çöküşünün başlamasıdır. Köle emeğine dayalı bu toplum bir noktada tamamen çıkmaza girmiştir. Yedinci yüzyılda *köle ticareti* çok yaygın olmasına rağmen *köle emeği* Anadolu'nun Yunan kolonilerinde yeni devreye giriyordu. Sanayi emekçileri çoğunlukla zanaatkârlar ve özgür, ücretli işçilerdi. Beşinci ve dördüncü yüzyılda Platon'un ve Aristoteles'in yaşadığı ve eğitim verdiği Atina'da ise köle emeği devletin ve ekonominin temeliydi. O dönemde Atina'daki sınıfsal sistemin temelinde kölelik ekonomisi vardı; çoğu yüzeysel incelemede iddia edilenin aksine, *özgür vatandaşlardan oluşan egemen sınıfın içindeki bir karşıtlık olan*, aristokrasi ile demokrasi arasındaki karşıtlık temel nitelikte değildi. Zengin ve fakir özgür vatandaşların yükü kölelerin omzundaydı. Atina'daki özgür vatandaşlar da kölelerin sırtından geçiniyordu, kölelerin hakları yoktu, onlar insan olarak değil, konuşabilen *aletler* olarak kabul ediliyorlardı. Atina halkının siyasete, sanata, felsefeye, jimnastiğe ve başka güzel şeylere kendini adayabilmesi ancak çok sayıda köle emekçinin ithalatıyla mümkündü. Bunu sadece ben söylemiyorum, antik

Atina'daki durumu tasvir eden iyi bir burjuva tarihçisi de aynı cümlelerle konuşuyor.

Şimdi köle ekonomisi üzerine inşa edilmiş bir toplumun yaşadığı çelişkileri ele alacağım. İlk çelişki ve ilk zorluk: Köle ekonomisinin sürmesini sağlamak için doğal yollardan çoğalma yeterli değildir. Bu durum yalnızca antikçağda yaşanmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyindeki köle plantasyonlarında da yaşanmıştır. Köle ekonomisinin ayakta tutulabilmesi için sürekli köle sevkiyatı gereklidir. Bu sevkiyat da ancak savaşlar ya da baskınlarla mümkün olabilir. Köle ekonomisi üzerine inşa edilen bir devlet için zorunlu olan sürekli savaş hali, bu devletin güçlerini tüketir elbette. Antikçağda savaşa gitmek isteyen vatandaşın, hayli pahalıya mal olan bir zırha ihtiyacı vardı, hatta bu vatandaş süvariyse maliyet iyice yükseliyordu, çünkü hem atın bakımının hem de seyisin masrafları ekleniyordu. Ayrıca hem evdekileri hem de savaş süresince kendini geçindirebilmeliydi. Bu zorunluluk savaşa giden çiftçilerle zanaatkârları gitgide yoksullaştırıyordu. Böylece devletin gücü azalıyor ve çiftçilerle zanaatkârların henüz yıpranmadığı bir başka devlet tarafından mağlup edilme tehlikesi ortaya çıkıyordu. O dönemde fethedilmek bugünkünden farklı bir anlam taşıyordu. Erkeklerin, kadınların ve çocukların köle olarak götürülmesi demekti.

Köle emeğiyle inşa edilen toplumun ikinci çelişkisi de, geçinmek için emek harcamanın özgür yurttaşlar için onursuzluk anlamına gelmesidir. Emek değersiz bir şey addedilir. Emek yalnızca köleler içindir. Antikçağın en mükemmel ve en özgür kafalarına emekle ilgili bu düşünce hükmediyordu. Üstelik bu düşüncenin başka bir sonucu

daha vardı: Köle sömüremeyen özgür yurttaşlar devletin sırtından geçinmek zorundaydılar. Onlar devletten geçinen parazitler, asalaklardı. Antikçağın mülksüz özgür yurttaşı modern proletaryadan çok önemli bir noktada ayrılır. Proletarya emeğiyle bütün toplumu, yani kapitalistleri ve diğer herkesi geçindirir. Mülksüz özgür yurttaş, yani antikçağın proletaryası köle emeği sayesinde devlet tarafından geçindirilir. Devletin kendisi mülksüz özgür yurttaşların geçimi için gerekli araçları sağlayan çok sayıda köle çalıştırıyordu. Ayrıca, güçlü bir şehir olan Atina başka birçok şehri de yenilgiye uğratıp haraca bağlamıştı ve buradan elde ettiği geliri de mülksüz özgür yurttaşları beslemek için kullanıyordu. Haliyle bu tür bir şehrin varlığı sürekli olarak tehdit altındaydı. Köle emeği gibi güvenilmez temellere dayanan toplum giderek daha çok zorlukla karşılaşıyordu.

Aynı anda devlet de olan bu şehirdeki –şehir ve devlet aynı şeydi– üçüncü çelişki şudur: Özgür yurttaşlar arasında da giderek daha fazla sınıfsal karşıtlık doğmuştu. Özel mülkiyet giderek daha az kişinin elinde toplanırken, zanaatkârlar sürüp giden savaşlar yüzünden yoksullaşıyordu. Dolayısıyla, alacaklılarla borçlular arasındaki karşıtlık keskinleşiyordu. Aynı süreçte şehrin sakinlerini birbirine bağlayan ahlaki bağ gittikçe gevşedi, şehrin varoluşunu sürekli tehdit eden iç savaşlar yaşanmaya başladı.

Ekonomi alanında büyük bir önemi olan dördüncü bir nokta daha vardır: Köle emeği teknolojik gelişmeyi engelliyordu. Aradaki ilişki çok basittir. Köleler yalnızca zor kullanılarak çalıştırıldıkları için onlara hassas ve karmaşık aletler verilemezdi. Köle emeğinden faydalanırken yalnızca basit ve kaba aletler kullanılabilir. Ne zaman ki köle emeği

toplumun temel niteliğine dönüşür, işte o zaman teknolojik gelişme engellenir, üretim güçlerinin gelişmesini durur. Bu yüzden antikçağda kölelik ekonomisinin zirveye çıktığı noktada teknolojinin tıkandığını ve daha önce sözünü ettiğimiz Anadolu kolonilerinde yaygınlaşan doğa bilimlerine karşı ilginin kesildiğini görüyoruz.

Ortaya çıkan sonuçlar şöyleydi: Birincisi, yükselen Yunan toplumunun gelişme döneminde revaçta olan doğanın nasıl geliştiği ve dünyanın nasıl meydana geldiği sorusu artık ön planda değildi; bu soruların yerine orta aşamadaki bir toplumun soruları öne çıktı: insan nasıl yaşamalı, devlet nasıl yönetilmeli, ekonomi nasıl idare edilmeli, iyi nedir, kötü nedir, ne mubahtır, ne yasaktır? Artık ahlak alanına ait bu sorular tartışılmaya başlamıştı.

İkinci ve en anlamlı sonuç, eski toplumun çöküş aşamasında materyalist dünya görüşünden idealist dünya görüşüne geçilmesidir. Materyalizmden idealizme bu geçişin temelinde, demin ortaya koyduğum olgular vardır, yani eski köle mülkiyetine dayanan toplumun zirve noktasını aşıp inişe geçmesi tarafından koşullandırılır. Burada gösterilen idealizmi biraz açmak için Platon'da idealizmin özelliklerini kısaca anlatacağım. Platon'a göre şeylerin hakiki özü doğa filozoflarının dediği gibi tek bir maddede değildir, tersine dünyanın ilkesi tinsel olan, maddi olmayan bir şeydir. Duyular dünyası, yani duyusal deneyim dünyası Platon'a göre gerçek ve hakiki bir dünya değildir, tersine yapay ve yanıltıcıdır. Bu duyusal olgular dünyası, maddi olgulardan bağımsız olan ebedi ideaların, ebedi tinsel ilk örneklerin bir semeresi, bir kopyasıdır. Böylece şeyler arasındaki gerçek ilişki tepetaklak oldu. En yüce idea, iyi ideasıydı. Bu

idealar hakiki özü, dünyanın asıl çekirdeğini oluşturmakla kalmaz, olup biten her şey için nihai saiki ve nihai ölçütü sağlarlar. Aristoteles'teyse bu düşünce daha da gelişmiştir: Bütün dünya olaylarının özü, nihai saiki veya nihai harekete geçireni akıldır.

Peki, materyalizmden idealizme bu geçişin asıl sebebi nedir? Nihayetinde bu dönemin egemen sınıfının bulunduğu noktada, daha önce de belirttiğim gibi, toplumsal çelişkiler için maddi, tarihsel nitelikte bir çözüm yoktur. Kölelik ekonomisinin kendiliğinden daha yüksek bir toplumsal ve ekonomik biçime geçmesi mümkün değildir. Bu ekonomi bir açmazdır, çıkmaz sokaktır. Ezilen sınıflarda Hıristiyan dininin nasıl geliştiğini size açıklamıştım. İşte Atina devletinin dönüm noktasında egemen sınıfta idealist felsefe aynı şekilde gelişmiştir. Bu idealist felsefe daha sonraki Hıristiyanlığın bir öğesi oldu, dayanaklarından birini oluşturdu. Bu idealist öğretinin toplumsal bakımdan amacı neydi? Amacı, mevcut toplum durumunu idealleştirmek, başka bir deyişle güzelleştirmekti, içindeki çelişkileri yok etmek, toplumu ebedileştirmekti. İdeanın egemenliği, yani aklın egemenliği bir genelleştirmeydi, idarenin mutlaka akıllıların ve bilgelerin elinde olması gerektiği fikrine dayanıyordu. Her egemen sınıfa göre de, akıllılar ve bilgeler egemen sınıfın ta kendisine mensuptur. Bu görüşe göre halk akılsızdır ve akıllı olan her zaman yalnızca küçük bir azınlıktır, yani egemen sınıftır. Devletle ilgili bu düşünceyi bütün dünyaya uyguladığımızda idealist felsefe, yani aklın her şeyden üstün olduğu düşüncesi ortaya çıkar. Bu idealist felsefe sonraki yüzyıllarda ve binyıllarda sınıf egemenliği anlayışının en güçlü dayanaklarından biri haline geldi. Ancak, Platon

ve Aristoteles felsefesini, kendi dönemlerinde, egemen sınıf *içinde* gerici olarak kabul edemezsiniz. Hiç de öyle değildi. Eski toplumun çıkış yolu yoktu. Bu toplumun içinde zıt, devrimci bir çıkış yolu gösterebilecek bir sınıf yoktu çünkü. Antik Yunan şehirlerinin demokrasisinin kölelik sorununda önemli, farklı bir bakış açısı yoktu, olamazdı da, çünkü varoluşu devletin köle emeğiyle sağladığı kaynaklara dayanıyordu. Antik Yunanistan'ın demokrasisini burjuva, hatta proletarya demokrasisiyle karıştırmak çok büyük hata olur. Antik Yunan demokrasisi ile modern burjuva demokrasisi arasındaki fark, burjuva demokrasisi ile proletarya demokrasisi arasındaki farktan bile daha büyüktür. Bu eski toplumun temel sorunları demokrasi veya aristokrasi değildi, bunlar üstyapıya ait meselelerdi. Temel sorun köle emeğiydi, kölelerin özgür insanla ilişkisiydi. Bu felsefenin gerici yanı ancak ***kölelikle ilişkisine***, başka bir deyişle köle emeğine dayanan köle sahibi bir toplumun felsefesi olmasına bakılarak ortaya çıkarılabilir. Köle emeğini ortadan kaldırıp yerine daha ileri sömürü biçimleri koyan tarihsel gelişmenin ışığı altında bu felsefe gerici görünür. Oysa bu felsefenin yalnızca gerici bir yanı değil, ilerici bir yanı da vardı. Önümüzdeki ders bu konudan söz edeceğiz.

Beşinci Ders

Antik Mantık ve Diyalektik

En son Platon ve Aristoteles'ten söz etmiştik. Devam etmeden önce birkaç biyografik bilgi vermek istiyorum. Platon M.Ö. 429 yılında Atina'da doğmuştu, seçkin bir soylu aileden geliyordu. Yapıtlarının çoğu diyaloglar veya konuşmalar şeklindedir. Platon Sokrates'in öğrencisiydi. Aristoteles de Platon'un öğrencisiydi ve M.Ö. 384 yılında doğmuştu. Aristoteles Atina doğumlu olmasa da hayatının büyük bir bölümünde Atina'da yaşamış, kendine ait bir felsefe okulu kurmuştu. Makedonya Kralı Filip'in oğlu Büyük İskender'in öğretmeniydi. Aristoteles ardında sayısız eser bırakmıştır. Antik Yunanistan'ın en büyük filozofu olmasının yanı sıra, büyük bir doğa araştırmacısı ve bir dizi bilimin de kurucusuydu. Aristoteles birinci sınıf bilimsel bir deha, hatta antikçağın en büyük aklıydı. Kendisinden sonraki çağı öyle etkiledi ki ta Yeniçağ'ın başlangıcına kadar iki binyılın Aristoteles'in egemenliğinde olduğu söylenebilir.

En son, Platon ve Aristoteles felsefelerinin gerici yanından bahsetmiştik. Şimdiyse bu felsefenin önemli ve ilerici rolünü anlatacağım. İşte bu önemli ve ilerici yan, dönemin Atina'sındaki egemen sınıfın, köle emeği sömürüsünün ve sınıf egemenliğinin insan yeteneklerinin özgürce eğitilmesine, özellikle de aklın eğitimine yararlı olduğunu görmesinde yatar. Egemen sınıfın bu düşüncesi köleci üretimin

yalnızca ve ağırlıklı olarak meta üretimi olmaması, kapitalist üretim gibi artı-değer uğruna yapılmaması, tersine, köleci üretimin ana amacının kendi ihtiyacını karşılamak, kullanım değerleri üretmek olması ile yakın ilişki içindedir. Bunun sonucu olarak, egemen sınıf ticari işletme ve sanayi alanına yoğunlaşmak yerine, idealini sanat ve bilimin gelişmesinde görmüştür. Bu idealden insan aklının incelenmesine, düşünce yasalarının keşfine yönelik büyük ve eşsiz bir merak ortaya çıkmıştır. İşte Yunanlılar tarihsel gelişme içinde böyle çığır açmışlardır. Yunanlılar, daha doğrusu Aristoteles, düşüncenin biçimleri ve yasaları öğretisini, diğer deyişle genel mantığı geliştirdi. Öte yandan, diyalektik mantığın temellerini atanlar da Yunanlılar olmuştur. Diyalektik mantık ile genel mantığın nerelerde ayrıldığını biraz sonra açıklayacağım. Düşünce yasaları bilimi, yani genel mantık, öyle geniş çapta ve eksiksiz geliştirildi ki ancak on dokuzuncu yüzyıl başlarında Alman filozof *Hegel* bu gelişmeyi aşan önemli ve büyük bir ilerleme kaydedebildi.

Şimdi genel mantığın ne olduğunu ve diyalektikten nerelerde ayrıldığını özetleyeceğim. Genel mantık, içerikten bağımsız düşünce yasalarının öğretisi olarak tanımlanabilir. Düşünme öğretisi veya mantık kavramlarının nasıl oluşturulduğunu ve kavramların şekil bakımından birbirinden nasıl farklı olduğunu gösterir. Farklı önerme türlerini ve nihai olarak farklı çıkarım, tasım türlerini ve biçimlerini ele alır. Mantık doğru düşünmeyi öğretme amacı taşır.

İnsanın düşünmesi genelde doğal bir süreçtir, özel bir düşünme sanatına ihtiyaç duymadan düşünürüz. Çoğunlukla bu kadarı normal yaşam için yeterlidir. Ama ilişkiler ve olaylar zorlaşınca, sayısız öncülden türetilen vargılarla uğraşmaya başlayınca, uzun vadeli soyut düşünce işlemleri

ele alınınca hata yapma olasılığı artar ve düşüncenin doğruluğunu denetleme, doğruluğundan emin olma zorunluluğu ortaya çıkar. Bu nedenle mantık, bilimde muazzam bir öneme sahiptir. Mantık yasaları iki ilkeye dayanır. İlk olarak özdeşlik veya kendiyle aynılık ilkesi vardır. Bu ilke çok basittir: "A, A'dır", yani her kavram kendisiyle aynıdır. İnsan insandır; tavuk tavuktur; patates patatestir. Bu ilke mantığın temelini oluşturur. İkinci ilke çelişki ilkesi ya da diğer adıyla üçüncü durumun olanaksızlığı ilkesidir. İlke şöyledir: "A ya A'dır ya da A *değildir.*" Aynı anda ikisi birden olamaz. Örnek: Siyah olan bir şey siyahtır; aynı anda hem siyah hem beyaz olamaz. Bir şey –genel olarak– hem kendisi hem zıddı olamaz. Pratik olarak şu sonuç çıkar: Belli bir çıkış noktasından belli çıkarımlar yaptığımda sonuç çelişkiliyse, ya akıl yürütmede hata yapmışımdır ya da çıkış noktam doğru değildir. Doğru öncüllerden yola çıkarak 4 eşittir 5 sonucuna varırsam çelişki ilkesine dayanarak çıkarımımın yanlış olduğuna karar veririm.

Bu noktaya kadar her şey açık ve kesin görünmektedir. İnsanın insan olduğu, tavuğun tavuk olduğu, bir şeyin her zaman aynı şey olduğundan daha açık bir önerme olabilir mi? Bunun dışında bir şeyin ya büyük ya da küçük olduğu, ya siyah ya da beyaz olduğu, aynı anda ikisi olamayacağı, tek ve aynı şeyde çelişkilerin olamayacağı da kesin görünüyor.

Konuyu bir de daha yüksek bir düşünce öğretisinin, yani diyalektiğin bakış açısından değerlendirelim. Mantığın temeli saydığımız ilk ilkeyi düşünelim: A, A'dır. Bir şey her zaman aynı şeydir. Bu cümlenin sağlamasını yapmadan önce, Herakleitos'un daha önce zikrettiğimiz, "Her şey akar" ya da "Aynı ırmakta iki kere yıkanılmaz" önermesini göz önüne alalım. Irmağın hep aynı ırmak olduğunu söy-

leyebilir miyiz? Hayır, Herakleitos'un önermesi tam tersini ileri sürer. Irmak hiçbir anda aynı değildir: sürekli değişir. İnsan iki kere, ya da daha açık söylemek gerekirse, bir kere bile aynı ırmağa giremez. Özetle: "A, A'dır" önermesi ancak şeylerin değişmediğini varsayarsam kesin olarak doğrudur. Ama şeyleri değişimleri içinde ele almaya başladığımda A daima hem A'dır hem de başka bir şeydir; yani A aynı zamanda A-değildir. Bu da nihayetinde her şey ve her olay için geçerlidir. Görünüşte değişmez olanın da değiştiği bilimsel olarak kanıtlanmıştır. İnsan örneğin kayaları, büyük dağ sıralarını değişmezliğin simgesi olarak görür. Ama bu kayalar –coğrafya tarihi de bunu kanıtlar– belli bir anda oluşmuşlardır ve yok olacaklardır; ama değişiklikler bir insan hayatında gözlemlenemeyecek kadar yavaştır ve özel araştırmalar yapılmadan anlaşılmazlar. Rüzgâr ve nem tarafından ufalanırlar, sıcak ve soğuğun etkisiyle hareket ederler. Bu değişiklikler öylesine yavaş olup biter ki gözle görülmez. Yalnızca büyük zaman aralıkları içinde görünür hale gelirler. Ya da bitkileri ele alalım. Bitki değişir, büyür. Bu büyüme de gözle görülemez. Ancak bugün kinomatografla bir bitkinin nasıl büyüdüğünü göstermek mümkündür. Bugün artık çeşitli bitki türlerinin de değiştiğini biliyoruz. Örneğin buğdayın, çavdarın, pirincin hep bugünkü gibi olmadığını ve bu bitkilerin daha basitlerden türeyerek geliştiklerini biliyoruz. Aynı durum bütün hayvan türleri, hatta insan için de geçerlidir. Peki güneş ve güneş sistemi kesin ve değişmez olabilir mi? Bu konuda da astronomi güneş sisteminin doğmak ve nihayetinde yeniden yok olmak zorunda olduğunu kanıtlıyor. Yani, burada da değişiklik var; sürgit, sınırsız değişiklik var. Uzun bir süre –yakın döneme kadar– her şeyin indirgenebileceği ilk maddenin, yani kimyasal ele-

mentlerin değişmez olduğuna, değişmeyen tek şeyin bu ilk madde olduğuna inanıldı. Bugün bunun da doğru olmadığı biliniyor. Değişen elementler –örneğin radyum– bulundu. Bütün maddelerin daha da basit parçalardan, yani elektronlardan oluştuğu, özel sıcaklık ve basınç koşullarında ortaya çıktığı ve bir noktada çözünüp dönüştüğü de tahmin ediliyor. Bunu biliyorsak, o zaman mantığın ünlü "Bir şey her zaman aynı şeydir" ilkesi ne anlama gelir? Demek ki bu ilke mutlaka doğru olmak zorunda değildir. Yalnızca *sınırlı bir anlamı* vardır. Belli, sınırlı zaman aralıkları için geçerlidir, hatta yalnızca soyutlama içinde geçerlidir; başka bir deyişle, bir şeyde değişikliği göz ardı eder ve onu bir süreliğine değişmez sayarsam, yani belli bir an için aynı olduğu varsayımıyla hareket edersem büyük bir hata yapmadan çalışabilirim. Ama bu durumun sınırlarını kaldırıp genellemeye gittiğimde büyük yanılgılara kapılırım; o zaman bu genel mantık yasası yeterli olmayacaktır. Daha yüksek bir sisteme, diyalektiğe geçmem gerekir; yani farklılık ile özdeşlik arasında kopmaz bir bağ olduğunu kabul etmek zorunda kalırım. O halde eşitliği ve değişikliği hiçbir nesnede mutlak bir biçimde birbirinden ayıramam. Nesne aynı kalır, ama aynı zamanda değişir de. İkisi de aynı anda gerçekleşir.

Modern, burjuva filozofu Fransız Bergson evrensel değişimde *özdeşliği* unutma hatasına düşer ve böylece aklın şeylerin gerçek özünü kavrayamadığı sonucuna varır, çünkü akıl yalnızca kesin, değişmez kavramlarla işleyebilir ona göre. Bu noktada şeylerin kendiyle özdeş olduğu ilkesinin müstesna ve sınırsız bir biçimde geçerli olduğu varsayımında düşülenin tersi bir hataya düşülür. Bir şeyin iki durumu arasındaki değişimi aralarında artık *hiçbir* özdeşlik kalmayacak şekilde genişletirsem değişimi belirleyemem, hatta bir

şeyin iki durumu olduğundan bile söz edemem. Değişimi belirleyebilmek için ortak bir ölçüye ihtiyacım vardır. İki şeyin veya bir şeyin iki durumu arasında niceliksel olarak ayrım yapmak bile, ancak onları herhangi bir açıdan eşitlemekle mümkündür. Farklılık olmadan özdeşlik yoksa o zaman özdeşlik olmadan da farklılık yoktur.

Düşünmenin ikinci ilkesini, çelişki ilkesini inceleyelim şimdi. Bu ilkeye göre bir şey aynı anda hem kendisi hem de zıddı olamaz. Bir figür ya yuvarlaktır ya da köşelidir; bir çizgi ya düzdür ya da yamuktur. Demin özdeşlik ilkesinde keşfettiğimiz şeyi hatırlarsak, yalnızca çelişkinin mümkün olmadığını değil, değişen her şeyin her an bir çelişkiyi temsil etmesi gerektiğini anlarız. Daha önce değişen bir şeyin hem kendisiyle özdeş olduğunu ve hem de kendisinden farklı olduğunu söyledik. Hem özdeş hem de farklıdır, yani hem özdeştir hem de özdeş değildir. Aynı şeyin içinde çelişki vardır. Bu ilke de değişen her şey için geçerlidir. Değişen her şey hem özdeştir hem de özdeş değildir, hem aynıdır hem de aynı değildir. Bu ilkeyi şimdi şu cümleye uygulayalım: "Bir çizgi ya düzdür ya da eğridir." Matematikçiler bu durumda ne yapar? Bir dairenin en küçük parçasını düz kabul ederler, belli sınırlar içinde düz ve eğri özdeşleşir. Bu şekilde, düz olan ile eğri olanı mutlak bir biçimde ayırarak yapılan hesaplamalardan daha doğru ve kesin hesaplamalar yapmak mümkündür. Bir şekil ya yuvarlaktır ya da köşeli, ama matematikçiler bir daireyi sınırsız sayıda köşe olarak kabul eder, yani bu ilişki içinde yuvarlak ve köşeliyi özdeşleştirirler; sonuçta koca bir matematik alanı bu çelişkili ilke üzerine inşa edilmiştir.

Basit, sıradan mantığın kurduğu çelişki ilkesinin yerine zıtlık ilkesini, yani her şeyin kendi içinde bir çelişkiye sa-

hip olduğunu, zıtlardan oluştuğu ilkesini koyabiliriz. Her şey için geçerli olan değişim kavramında zaten bu ilkenin sağlamasını yapmıştık. O halde bu ilkeyi antik Yunanlıların ilkeleriyle, örneğin *yer değiştirme* kavramıyla sınamak istiyorum. Eleali filozoflar her yer değiştirmenin bir çelişkiyi temsil ettiğini, bu nedenle de imkânsız olduğunu kanıtlar. Gerçek bir hareketin olmadığı, hareketin yalnızca bir yanılsama olduğu sonucuna varırlar. Bu fikri iki ünlü örnekle desteklerler. Birinci örnek, ok ilkesi, ikincisi Akhilleus ve kaplumbağa ilkesidir. Ok ilkesi şöyledir: Bir noktadan bir ok fırlattığımda bu ok uzaktaki bir noktaya asla varamaz. Çünkü oku bir noktadan fırlatıp bu noktaya da A dediğimde, okun B noktasına varması için aradaki mesafenin orta noktasını geçmesi gerektiği kesindir. Yani A'dan orta nokta olan C'ye varmalıdır. Ama öncelikle A-C yolunun yarısını geçmesi gerektiği de kesindir, yani A'dan orta nokta olan D'ye varmalıdır. D'ye ulaşmak için de önce bu yolun yarısını geçmelidir, yani orta nokta olan E'ye varmalıdır. Bu bölme işlemi sonsuza dek sürdürülebilir. Yani ok sürekli önce bir başka noktaya ulaşmış olmalıdır, bu durum sonsuza dek böyle devam eder. O halde A'dan hiç uzaklaşamaz, çünkü aradaki mesafelerin sayısı sonsuz büyüklüktedir. Ok sonlu bir süre içinde A'dan B'ye ulaşamaz. Bu nedenle de hareket imkânsızdır.

Belki de Akhilleus ile kaplumbağa örneği daha basit gelecektir. Akhilleus Homeros'un destanının bir kahramanıdır. Yunanlıların en hızlısı olarak kabul edilirdi. Oysa kaplumbağa yavaş bir hayvandır. Kaplumbağaya avans verilirse Akhilleus onu asla yakalayamaz. Diyelim ki kaplumbağaya 100 metre avans verildi. Akhilleus bir saniyede 10 metreyi arkasında bırakırken kaplumbağa 1 metre ilerler. Bu durum

ne anlama gelir? Akhilleus kaplumbağa ile arasındaki 100 metreyi aşarken kaplumbağa bir 10 metre daha ilerler. Akhilleus kendisini kaplumbağadan ayıran bu 10 metreyi de koşarken kaplumbağa bir metre daha ilerler. Akhilleus bu bir metreyi de koşarken kaplumbağa 10 santimetre daha ilerler ve bu durum sonsuza dek sürüp gider. Arada her zaman belli bir mesafe kalır. Akhilleus bu mesafeyi koşarken kaplumbağa her seferinde on kat daha küçük bir mesafe ilerler. Bu durumdan da Akhilleus'un kaplumbağayı asla yakalayamayacağı sonucu çıkar.

Bu iki hikâye elbette şakadan ibaret değildir, daha derin anlamlar da içerirler. Nedir peki bu anlamlar? Her ikisinde de belli bir sonlu mesafenin sonsuzca bölünebileceği ve ***bu nedenle*** sonlu bir mesafenin sonsuz sayıda parçanın toplamından oluşamayacağı kanıtlanır, yani sonlu bir mesafenin sonsuz parçası olamaz. Burada ise, hareket içinde sonsuz küçük mesafeden sonlu büyüklükte, sınırlı ***büyüklükte*** bir mesafeyi oluşturabileceğimiz gösterilir; bir başka deyişle, burada bir hikâyesi anlatılan şey, daha önce sözünü ettiğimiz diyalektik ilkedir. Bir mesafenin sonsuz olduğu gibi sonlu da olabileceği, hatta aynı anda ikisi birden olabileceği gösterilir; bu savdan da okun A'dan B'ye ulaşabileceği gibi Akhilleus'un kaplumbağayı yakalayabileceğinin kolayca hesaplanacağı anlaşılır.

Kaplumbağayı ele alalım: Akhilleus 100 metrelik avansı aştıktan sonra kaplumbağa 10 metre ilerledi, vs.; şimdi elimizde 100 + 10 + 1 + 1/10 + 1/100 ... = 111,1... veya 111,1/9 metre var. Akhilleus bu noktada kaplumbağayı yakalayacaktır. 100 metre için 10 saniyeye ihtiyacı var, sonraki 10 metre için 1 saniye, 1 metre için 1/10 saniye, vs.; toplamda 10 + 1 + 1/10... = 11,1... veya 11,1/9 saniye. Soru işte böyle

çözülür. Diğer yandan, bu çözümle hareketin kendi içinde çelişkili olduğu yönünde bir kanıt elde ederiz.

Konuyu açıklamak için ilk örneği de anlatacağım, burada 1 olarak tanımladığımız bir mesafemiz var, bu mesafe de 1/2'den oluşmaktadır, mesafenin yarısı bir daha bölünür = 1/4, bir daha bölünür = 1/8 vs. Yani şöyle bir dizimiz var: 1/2 + 1/4 + 1/8 + 1/16 + 1/32 ... Burada toplama yaptığınızda toplamın giderek 1'e yaklaştığını görürsünüz. Sonsuz sayıdaki bölümlerin toplamı: 1/2 + 1/4 + 1/8 vs. sonlu büyüklük 1'dir. Bu hesap da tam olarak doğrudur.

Ancak çelişkilerin şeylerde var olduğunu söylediğimde tersi bir sonuç çıkarmamalısınız, yani kendimle çeliştiğimde her zaman doğru bir şey söylediğimi düşünmeyin. Konu bu kadar da basit değil, çünkü kavramlarda görünen bu çelişkiler ancak şeylerin gerçek değişimini yansıttıklarında yerinde ve doğrudur.

Demek ki anlamlı ve anlamsız çelişkiler vardır, diyalektik de anlamsız çelişkilerin değil anlamlı çelişkilerin sanatıdır. Genel mantık ile diyalektik arasındaki fark nedir? Dikkatli baktığınızda farkı şurada göreceksiniz: Genel mantık her şeyi hareketsiz ve değişmez, her şeyi birbirinden ayrı, yalıtılmış, kendi başına görür. Diyalektik ise düşünmenin daha üstün bir şeklidir, çünkü şeylere hareketsizken yaklaşmakla kalmaz, hareket halindeyken ve karşılıklı ilişkileri bakımından da ele alır. Genel mantık ile diyalektiğin karşılıklı ilişkisi nasıldır? Genel mantık kullanımı sınırlı, kısıtlıdır. Şeylere sınırlı, ikinci derecede bir yaklaşımdır genel mantık. Şeyleri değişmez, birbirinden kesin bir biçimde ayrılmış, yalıtılmış sayarak ele aldığım müddetçe kabul edilebilirdir. Diyalektikse şeylere üstün, daha genel, daha kesin ve daha derin bir yaklaşımdır. Şeylere hareketli, değişebilir

ya da karşılıklı bağlamları içinde yaklaştığım anda genel mantık bana yol göstermez, diyalektiğe geçmek zorunda kalırım. Şunu da eklemek istiyorum, gerek Platon'da gerekse Aristoteles'te diyalektik, idealist bir özelliğe sahiptir, başka bir deyişle ikisi de çelişkilerin kökeninin insanın aklında olduğunu ve gerçek şeylerdeki çelişkilerin akıldan türediğini varsayıyordu. Materyalist diyalektikçiler olarak bizler ise kavramlardaki çelişkilerin yalnızca şeylerin hareketinin bir yansıması olduğunu söylüyoruz.

Daha da basitleştirelim: İdealist diyalektikçi hareket kavramında bir çelişki olduğu için cisimlerin hareket ettiğine inanır. Materyalist diyalektikçi tersini söyler: Şeylerin gerçek hareketi esastır ve kavram içinde oluşan çelişkiler de bu gerçek hareketten türetilmiştir. Devam ediyorum. Diyalektiğin antikçağdaki kaynaklarına bakalım: Hangi nedenler daha antikçağda diyalektik düşünme biçiminin temelinin anlaşılınasına yol açmıştır? 1. Eski doğa filozofları Herakleitos, Anaksimandros vs. dünyanın doğuşunu ve yok oluşunu incelemişti. Bu inceleme sırasında da bütün şeylerdeki genel değişim ve hareket yasasına ulaşmak zorundaydılar. Özellikle Herakleitos burada önemlidir. 2. Özellikle Sokrates, Platon vs. için geçerli olan şudur: Her şeyi değişken ve kendi içinde çelişkili olarak algılamayı tetikleyen şey toplumsal ilişkiler ve ayrıca devlet şekli, din vs. kavramları üzerinde düşünmektir. Bu meselede doğrudan saik, kamusal hayatta zıt görüşlerin birbirleriyle çarpışmasıydı. Antik Atina'da çok canlı bir kamusal hayat vardı. Pazaryerinde neyin iyi ve kötü olduğu, devletin yapısının nasıl olması gerektiği gibi konularda sürekli tartışmalar yapılırdı. Biri A derken diğeri A-değil diyordu. Kamusal ve özel hayatla ilgili tüm konularda olup biten buydu. Nihayetinde bir soh-

bet sanatı, bunun ardından da diyalektik sanatının kaynağı ortaya çıktı. Diyalektik başlangıçta tartışma sanatı demekti, çünkü tartışmadan doğmuştu.

Platon ve Aristoteles'in geliştirdiği bu antik diyalektik, diyalektik materyalizm için belirleyici olan modern diyalektik değildi. Henüz gelişmemiş bir diyalektikti. Gelişmemişliğin sebebi bu düşünme biçimini ortaya çıkaran toplumsal ilişkilerdir. Bu eski düşünürlerin, yani Platon ve Aristoteles'in amacı ideal bir devlet, ideal bir toplum yaratmak için toplumsal ve siyasi alandaki değişimde sürekli, kalıcı, hareketsiz bir şey bulmaktı. Aradıkları şey mutlak bir değişim değildi, tersine, amaçları değişmeyen, kalıcı durumu bulmaktı. Devrimden yana değil, toplumsal düzende meydana gelen devrimi bastırmaktan yanaydılar. İşte bu nedenle Platon bir devlet ütopyası, ideal bir devlet yarattı. Antikçağ diyalektiğinin sınırlı, gelişmemiş kalması buradan kalkarak açıklanabilir. Antikçağda diyalektiğin iki gelişme aşaması vardı. Birincisi, değişimin, ardışıklığın diyalektiğiydi. Herakleitos'un geliştirdiği diyalektikti bu. İkincisi de özellikle Platon ve Aristoteles tarafından geliştirilen diyalektikti. Bu da ardışıklığın değil, yan yanalığın, eşzamanlılığın diyalektiğidir; hareketsiz bir bütünün parçalarının ilişkisinde var olan diyalektik. Diyalektiğin bu ikinci şekli antikçağın geliştirdiği en üstün diyalektiktir, ama neticede sınırlıdır. Diyalektiğin daha yüksek şekli hem eşzamanlılığın hem ardışıklığın diyalektiğini dikkate alandır. Bu diyalektiğe tarihsel diyalektik denir. Tarihsel diyalektik hem bir bütündeki değişimlerin yasasını hem de birçok parçadan oluşan bir bütündeki eşzamanlı varoluşun yasasını kapsar. Bunun örneğini, siyasal iktisat dersinizde Marx'ın sermaye tanımında bulabilirsiniz. Bu derste bir dizi ekonomik yasa

öğrendiniz, bu yasalar kapitalizmin neden bir bütün olarak var olabildiğini ve kapitalizmde tek tek olguların birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu gösterir. Son olarak da bütün bu sistemin bir başka sistemden, basit meta üretimi sisteminden vs. doğduğunu, ardından da kapitalist üretim tarzı yasalarının zaman içinde başka yasalara, bu yasaların da başka, zıt bir sisteme, yani sosyalist ekonomiye nasıl dönüştüğünü öğrendiniz. Diyalektiğin en gelişmiş şekli Marksist ya da tarihsel diyalektiktir, yani antikçağın sınırlı ve kısıtlı şeklinden daha üstün bir şekil alan diyalektik.

Konunun sonuna geliyorum. Bu antik, eski diyalektik nihayetinde egemen bir sınıfın, köle emeğine dayanan egemen bir sınıfın diyalektiği olduğu için sınırlı ve kısıtlıdır. Bu toplumun en mükemmel düşünürleri olan Platon ve Aristoteles de, toplumsal koşulların değişebileceğini, yani köle emeğinin sona erebileceğini ve özgür insanlar ile köleler arasındaki ayrımın ortadan kalkabileceğini hayal edemedi.

Sonuçta şu iddiada bulunulabilir: Değişimle ilgili anlayışın önünde çok belirgin bir toplumsal engel vardı, yani köleci düzenin değişmez ve sonsuz bir şey olması gerektiği fikrinden çıkış bulunamadı. Bu nedenle diyalektiği tam bir evrenselliğe ulaştıramadılar, çünkü bu evrensellik *değişim için hiçbir engel tanımamayı* şart koşar. Ama köleci düzenden yararlandıkları için köleliğin ortadan kaldırılabileceğini varsayamazlardı. Diyalektiği tam bir evrensellik düzeyinde değil kısıtlı olarak, materyalistçe değil idealistçe geliştirebilmelerinin nihai nedeni de budur.

Altıncı Ders

Hindistan Materyalizmi

Bugün eski Hindistan'daki materyalizmi anlatacağım. Yunanlılar bilimin, felsefenin temelinin oluşmasında, dinden uzaklaşılmasında önemli bir rol oynamışlardı, ama bu adımı atan bir tek onlar değildi. Adil olmak için doğu halklarının düşünce emeğinden –her ne kadar bu emek antik Yunanlılarınki kadar etkili olmasa da– söz etmek gerekir. Doğuda geliştirilen materyalizm öğeleri, orada diyalektik materyalizmin çıkış noktaları olarak kullanılabilir. Bu nedenle altıncı bölümde eski Hindistan'daki materyalizmden söz etmek istiyorum. Çin'den ancak kitabın sonunda bahsedebileceğim. Önümüzdeki ders de doğrudan Marx ve Engels'in öğretilerine geçeceğim.

Materyalizm eski Hindistan'da daha M.Ö. 6. yüzyılda ortaya çıktı. Bu dönem ilkel çağın hemen sonrasında başlar. İlkel çağa Vedaların çağı da denir, çünkü eski Hindistan'ın en eski dini şarkıları olan Vedalar bu dönemi çok iyi yansıtır. Materyalizmin ortaya çıktığı dönem Hindistan'ın epik çağı olarak adlandırılır, çünkü bu dönemde büyük halk epikleri olan *Mahabharata* ve *Ramayana* ortaya çıkmıştır. Epik çağında büyük bir dini ve felsefi mayalanma olmuş, yeni bir dünya dini olarak ortaya çıkan Budizmin yanı sıra Jainizm adında bir dini reform da başlamıştır. Başka bir deyişle bu dönem Brahmanizm adını taşıyan eski dinin büyük

bir krize girdiği dönemdi. Hindistan'ın eski rahipler kastına Brahmanlar deniyordu. İşte tam da bu Brahman kastının egemenliğine ve Brahman egemenliğinin dayandığı dini görüşlere karşı büyük, kitlesel bir hareket başlamıştı. Bu kriz nereden kaynaklanıyordu? Nihayetinde bu krize, sınıf ilişkilerindeki büyük dönüşümler yol açmıştı. Brahmanlar başta, birçok gelişmemiş halkta görülen türden büyü ve kurban rahipleriydi. Bu rahiplere içkin büyü gücüne Brahma deniyordu. Brahmanlar, yani rahipler gelişerek ilk egemen kast oldular. Diğer üç kasta egemen olduklarını ilan ettiler; bu egemenliği de özellikle kurban etme âdetleri konusundaki bilgileri sayesinde elde etmişlerdi. Bu kurban etme âdetlerini karmaşık bir sistem haline getirdiler. Bu rahipler kastı diğer kastların sırtından, onlardan talep ettikleri kurbanlıklardan geçiniyordu.

Brahmanlar Vedalar döneminde ciddi rakipleri olmadan egemenliklerini sürdürdüler. Bu dönem komünist köy topluluğunun *ilkel* şekliyle var olduğu bir dönemdi. Bu komünist köy topluluğu tarım ve hayvancılığa dayanıyordu, topluluk üyeleri arasında çok büyük ekonomik farklar yoktu, büyük ayrımlar da yoktu, kısaca ekonomik ve toplumsal olarak demokratikti. Ancak, kuzeyden Hindistan'a göç eden Ari Hintliler -ırkları nedeniyle Ari adı verilmişti, kullandıkları dil Avrupa halklarının (Yunanlılar, Keltler, Persler, vs.) dillerine daha yakın olan açık tenli bir halk- daha koyu ten renkleriyle onlardan farklı olan yerli halka boyun eğdirdi. Ülkenin yerli halkı fatihlerce köleleştirildi. Böylece demokratik, komünist köy topluluğunun özgür ve eşit üyelerinin yerine, sosyal ve hukuksal eşitlikten yoksun, ezilen, köleleştirilmiş bir insan sınıfı geçti. Egemen fatihlerle ezilen

yerliler arasındaki karşıtlık sınıf karşıtlığını bizzat fatihlere de taşıdı. Böylece ilk başta komünist olan bu köy topluluğunda gitgide daha fazla sınıf karşıtlığı meydana geldi. İlk Ari çiftçilerin yerine yerli köleler geçirildi. Bu köle ticaretine dayanarak büyük mülk sahipliği gelişti. Büyük mülk sahipleri öncelikli olarak savaşçı soylular ve büyük tüccarlardı. Tüccarlar, antik Yunanistan'da gördüğümüz gibi işlerini çoğunlukla kölelerle yürütüyorlardı. Tarım köleleri de zaman içinde daha yüksek bir basamağa çıktılar: Ortaçağda gördüğümüz serflere dönüştüler. Bu serfler veya köleler eski Hindistan'ın en alt kastını oluşturuyorlardı. Onlara Sudra adı verilmişti. Sınıf karşıtlıkları eski Brahman dininin uzun süre varlığını koruduğu doğuya oranla Budizm'in ve dini reform hareketinin ortaya çıktığı kuzeydoğuda daha keskin bir biçimde gelişmişti.

Altıncı yüzyıl, yani eski Hindistan'da materyalizmin ve Budizm'in doğduğu dönemdeki koşulları kısaca anlatacağım. Bu dönemde komünist köy topluluğu hâlâ egemendi. Ama çökme emareleri başlamıştı bile. Artık topraklar alınabiliyor ya da kiralanabiliyordu ki bu durum ilk komünist koşullarda mümkün değildi, çünkü topraklar topluluğa aitti; zaman zaman tek tek kişilere paylaştırılıyordu ama ne satın alınabiliyor, ne de kiralanabiliyordu. Altıncı yüzyılda birçok tüccar toprak alıcısı haline geldi. Çok az sayıda da olsa özgür ücretli işçiler bile vardı. Bunlar çoğunlukla daha büyük konaklarda barınma ve yemek karşılığında ya da ücret karşılığında çalışıyorlardı. Asıl köleler Çin'de de uzun süre olduğu gibi ev köleleriydi. Zanaatkârlık da bu dönemde gelişti. Zanaatkârlar birlikler veya loncalar halinde örgütlenmişti. Bu dönemde zengin tüccarlar da vardı. Kara-

dan ya da denizden Çin, İskenderiye ve Mısır ile geniş çaplı kervan ticareti yapıyorlardı. Bu ticaret ipek, ince pamuklu kumaşlar, fildişi, mücevherler gibi, genel olarak krallar ve soyluların kullandıkları lüks malları kapsıyordu. Mal mübadelesinin yerine büyük ölçüde para işlemleri geçmişti. Bu dönemde borç para verenler vardı ve köylerde tefeciler önemli bir rol oynuyordu.

Özetle ilkel, basit komünist köy topluluğu çoktan dağılmaya başlamıştı. Bu dağılma meta üretiminin başlamasıyla, meta üretimi de tarımda üretim güçlerinin gelişmesi ve özel mülkiyetin oluşmasıyla bağlantılıydı. Köle ve serf emeğinin devreye girişi büyük mülkiyetin oluşması, ticaret ve para sermayesinin gelişmesiyle bağlantılıydı. Demek ki eski Hindistan'da materyalizmi doğuran toplumdaki sınıf farklılıklarına baktığımızda şu ana özellikleri görüyoruz: Bir yanda egemen rahip kastının karşısında topraklı soylu mülk sahipleri ve zengin tüccarlar bulunuyor. Bunlar da topluma hükmetmek için rahipler kastıyla mücadele ediyorlar. Diğer yanda mülksüz ya da az mülkü olan özgür insanlar, köleler ve serflerden oluşan bir kast gelişmiş. İlkel dönem sonrasında yaşanan bu derin sosyal dönüşümler manevi ve dini bir krize zemin oluşturdu. Bir yanda geniş halk kitlelerinin sırtından geçinen eski Brahmanların karşısına yeni, reformlaşmış bir halk dini olarak Budizm çıktı. Diğer yanda da din çerçevesinin dışına çıkmış olan materyalizm, yani materyalist felsefe doğdu. Bu felsefenin taşıyıcıları da, Anadolu'daki Yunan ticaret merkezlerinde gördüğümüze benzer biçimde en zengin tüccarlardı.

Hindistan'daki sınıf ayrımı kendine özgü şekillere büründü, yani bir kast sistemi oluştu. Bir toplumdaki

işbölümü miras yoluyla iletildiğinde kast sistemi doğar. Örneğin bir savaşçının oğlu mutlaka savaşçı, çömlekçinin oğlu çömlekçi olur. Bu kast aidiyeti ayrıca söz konusu kişinin yalnızca kendi kastı içinde evlenebilmesini, bu tür bir kastın özel dini geleneklere; ayrıca gündelik hayatta, yemekte ve giyimde vs. âdetlere sahip olmasını gerektirir. Belli bir kastın buyrukları ve âdetleri kast üyesinin hayatındaki tüm ayrıntıları eksiksiz bir biçimde düzenler. Kast oluşumu Hindistan'la sınırlı değildir. Eski Mısır'da da güçlü bir kast sistemi vardı. Eski Hindistan'da kastların çıkış noktasını bulmak için sözcüğün ta kendisine bakmak gerekir. Kast için kullanılan eski Hintçe sözcük olan *Varna*, aslında *renk* anlamına gelir. İlk etapta açık tenli Ari fatihlerin, kölelere ya da bağımlılara dönüştürdükleri koyu tenli yerlilerden ayrılması anlamına geliyordu. Koyu tenli yerlilerle açık tenli fatihler arasındaki bu ayrımdan kast ayrımı gelişti. Dört ana kast vardı. Mevki sırasına göre bu kastların adları şunlardır: birincisi en soylu ve üstün kabul edilen Brahmanlar ya da rahipler kastı; ikincisi savaşçılar kastı; üçüncüsü diğer özgür insanların, tüccarların ve çiftçilerin kastı; dördüncü ve en alttaki kast ise kölelerin, serflerin veya daha önce de belirttiğimiz gibi Sudraların kastı. Kastlar biçiminde kendini gösteren bu sınıf karşıtlıkları anlaşılmadan eski Hindistan'da Vedalar döneminden sonra düşüncenin gelişmesi anlaşılamaz. Bu yüzden öncelikle kastlar, bunların önemi ve rolü hakkında bir fikir edinilmeli ki eski Hindistan'da kafa yorulan sorunlar anlaşılabilsin.

Hint düşüncesinin temel sorunları, kast sistemiyle, yani Hindistan'daki özel sınıf koşullarına dayanan sorunlarla

ilişkilidir. Hint düşüncesinin temel kavramları bu sorunlardan kaynaklanır ve ancak bunlar üzerinden anlaşılabilir:

1. Kast sisteminde bireyin kaderi tümüyle hangi kastta doğduğuna bağlıdır. Bu yüzden toplumsal sorunlar hakkında düşünmenin esası şuradaydı: İnsanın hangi kastta doğduğu neye göre belirlenir? Birey bunu kendi belirlemek ister. Çünkü kaderini belirlemek ya da değiştirmek için tek fırsatı budur. Ancak, bu da yalnızca iki koşulla mümkündür: 1. Belli bir sınıftaki şu anki varoluşum, başka bir sınıftaki önceki varoluşum ile tekrar başka bir şekildeki müstakbel varoluşum arasında bir bağlantı olmalıdır. Bu ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda da yeniden doğuş, yani doğumların sonsuz tekerrürü düşüncesinin ortaya çıkması gayet doğaldır; buna verilen Hintçe ad *Sansara*, yani tekerrürdür. Budizm'i az da olsa bilenler için bu ad ve bu anlayış tanıdıktır. Eski Mısır'da da sonsuz yeniden doğuşla ilgili aynı düşünce vardır, üstelik aynı koşullardan kaynaklanır bu düşünce - eski Mısır'da bir kast sisteminin olduğunu demin belirtmiştim. *Sansara* veya yeniden doğuş anlayışı *karma* kavramının temelidir; karma, önceki hayatımdaki eylemlerimin doğumumu belirlemesi demektir. Şimdiki hayatımda iyi davranırsam belki gelecekte daha yüksek bir kastta yeniden doğarım; kötü davranırsam, o zaman daha düşük bir kastta, hatta hayvan veya bitki olarak doğarım. Çok iyi davranırsam, tanrı veya kahraman, vs. olarak doğarım. Hint düşüncesinin temel anlayışı budur ve işte ancak bu şekilde kast değiştirebilir, sosyal kaderime etki edebilirim - tabii yalnızca hayali olarak. Sınıf karşıtlıkları büyüdükçe ve kastlarda kendini gösterdikçe Hint düşüncesi bu iki temel anlayışı daha çok merkeze almıştır.

Budizm genelde kastlar sistemine ve Brahmanlara, özelde ise rahipler kastına karşı bir isyan olarak doğdu, ama yine de neticede dini bir ayaklanmaydı. Burada Budizm'le ilgili yalnızca birkaç noktaya değinebilirim. Bu dinin kurucusu Buda'nın basit bir soylu olduğu yönünde kanıtlar vardır. İkinci kastın üyesiydi. Sıklıkla söylendiği gibi büyük bir kralın oğlu değildi. Ama topluma hükmetmek için Brahmanlarla mücadele eden iki kasttan birine aitti. Budizm, rahiplerin kurtuluş için kurbanları kullanmasına karşı çıkar. Brahman rahiplerinin kurban sunma konusundaki ayrıcalıklı güçleri toplum üzerindeki egemenliklerinin kaynağıydı ve ekonomik konumlarının temeli de ideolojik bakımdan aynı şeye dayanıyordu, çünkü rahipler sunulan kurbanlarla geçiniyorlardı. Bu yüzden Budizm *Sansara*'dan kurtuluşun kurbanlar aracılığıyla gerçekleşemeyeceğini, tersine dini hakikatler hakkında bilgi edinerek ve tutkuları bastırarak gerçekleşeceğini öğretiyordu. Budizm'in temelinde kast sisteminin ilkesel olarak aşılması yatar, ama gerçekte değil düşünsel, hayali, dini bir biçimde aşmaktır söz konusu olan. İşte bu aşmayla bağlantılı olarak yoksulluk emri verilmiş, dini dilencilik yaratılmıştır. Bu dilencilik de gerçekleşmiş sınıf ayrımına karşı bir tepki olarak, sömürülen halk sınıflarının doğal olarak hoşuna gidecek bir tepki olarak görülmelidir.

Tıpkı Hıristiyanlık gibi Budizm de ilk ortaya çıktığı haliyle kalmadı. Zaman içinde ve çeşitli ülkelere taşınmasıyla olağanüstü ölçüde değişti. Budizm dünya dini olmaya uygundu çünkü tıpkı Hıristiyanlık gibi yerel ve ulusal ayin kurallarının üstüne çıkıyordu, ayrıca günahlardan arınmak için tam anlamıyla evrensel bir formül getiriyordu; bu

formül çok farklı toplum biçimlerine ve sınıflara uygundu: Sömürenler, sömürülenler, köleler, özgür göçerler ve tüccarlardan aynı ölçüde kabul görüyordu.

Brahmanizm'le ilgili en kökten eleştiri, yani dinin sınırlarını aşan bir eleştiri, şimdi sözünü edeceğim eski Hint materyalizmiydi. Bu eski Hint materyalizmi M.Ö. 500 döneminde gerçekten vardı, yani Budizm'le eşzamanlıydı. Ama büyük olasılıkla Budizm'den önce doğmuştu. Ne yazık bu eski Hint materyalizmini hasımlarının, yani Brahman bilginlerinin anlattıklarından biliyoruz, bu yüzden eski Hint materyalizmi hakkında söylenen birçok şey iftira ve tahrifften ibarettir. Bu eski materyalizme *Lokayata* denilirdi; bu tabir dünya anlamına gelen eski Hintçe loka sözcüğünden türetilmişti. Başka bir deyişle rahiplerin öğretisi karşısında dünya insanlarının öğretisidir. Bu öğretiye ayrıca *Tşarvaka* da deniyordu; *tşarv* (tıkınmak) sözcüğünden türetilmişti, yani bu adı da öğretinin karşıtları vermişti. Bu öğretiye sahip insanlar için önemli olan şeyin yiyip içmek olduğunu vurgulamak istiyorlardı. Bu insanlar Brahmanlara son derece sert biçimde saldırıyordu. Amaçları Brahman rahiplerinin tekelini kırıp tam bir dini özgürlük yaratmaktı. Tüccar olan bu materyalistler için dini hoşgörü çok önemliydi.

Bu eski Hint materyalizminin ana öğretilerini kısaca anlatmak istiyorum. Bu Hint materyalizmine göre bütün bilginin kaynağı yalnızca duyusal deneyimdir. Dini vahyin otoritesini kabul etmiyorlardı; ama *sonuç çıkarmayı*, yani mevcut deneyimlerden ulaşılan vargıları da bilginin kaynağı saymıyorlardı. Onlara göre, bütün bilginin kaynağı yalnızca doğrudan duyusal deneyimdi: Bu anlayışa göre kavranılabilir her şey maddi olandan, dört elementten doğar;

Hintliler bu görüşü Yunanlılarla paylaşıyorlardı. Düşünceyi maddenin bir etkinliği olarak görüyorlardı, yalnızca madde bilinebilir ve hakikiydi. Onlara göre rahipler, halkı dolandırmak ve kurbanlarından geçinmek için kurban veren, ayin yapan, vs. dolandırıcılar ve soytarılardı. Bu materyalistler Budistlere de karşı çıkmışlardı. Budistlerin temel öğretilerinden biri her şeyin hüzünden ibaret olduğu ve dünya üzerindeki bütün zevklerin yalnızca yanıltıcı ve iğrenç olduğuydu. Bu görüşe materyalistlerin yanıtı, içlerine acı ve nefretle karışmış diye zevkleri kenara atmanın anlamsız olduğuydu. Çekirdeği sert bir kabukla kaplanmış olduğu için pirinci çöpe atan da çıkmaz.

Eski Hint materyalistlerin öğretisinin kısaca anlatıldığı birkaç dize okumak istiyorum. Burada şöyle denmektedir[1]:

"Cennete ve kurtuluşa inanmıyoruz,
Öteki dünyadaki ruha da,
Kastların ve tarikatların icra ettikleri
İşlerin meyve vereceğine de."

"Ateş kurbanları ve üç Veda ile
Tövbekârın üçlü mızrağı ve kül sürme ile,
Bütün bunlar ile -Yaratan sağlamıştır hepsini!-
Aklı ve cesareti olmayan insanlar
Geçim sağlama çabasındadır."

"Jiyotiştoma ayininde kesilen hayvan
Cennete gidiyorsa, peki o zaman
Neden kurban veren babasını da
Götürmez yanında o iyi dünyaya?"

1 Bkz. P. Deußen, "Allgemeine Geschichte der Philosophie", 1. Cilt, 3. Bölüm. *Die nachvedische Philosophie der Inder*, s. 212

"Ölüler merasiminde veda edenler
Doyuyorsa neden yolcuların
Yanına yiyecek verilir?
Burada verilen kurbanlar
Cennettekileri canlandırıyorsa
Peki, neden yeryüzündekileri de canlandırmasın?"

"Şapırdatarak ye iç, borçlan,
Kısa ömründe neşeyle yaşa,
Hayatın sana verildiği yerde,
Ancak ölümü kabulleneceksin,
Dönmek yoktur asla."

"İnsan bedeninden çıkıp
Cennetteki eve gidiyorsa,
Neden dönmez geriye,
Arada bir sevdikleriyle
Birleşmeyi özleyerek?"

"Atalara verilen kurbanlar üç Veda'yı icat eden
Brahmanlarımızın kazanç kaynağından ibaret.
Gece sürüngeni onlar, dolandırıcı, soytarı.
Bilge efendilerin böbürlendikleri
Jarbhari ve *turphari*'leri ile
Kraliçeyi seyisle el ele tutuşturan
Diğer ayıp törenleri de
Gece sürüngenleri onlar ve çiğ et yemeyi öğretirler."

Bu dizelerle Hintli materyalistlere veda ediyorum ve kısaca eski Hindistan'da da bağımsız bir düşünme öğretisi ya da mantık geliştiğini söylüyorum son olarak. Bu öğretiye Nyaya deniyor, yani kavramların, vs. öğretisi. Eski

Hindistan'daki mantık antik Yunanistan'dakine benzer biçimde, yani birbirleriyle mücadele eden çeşitli felsefe sistemleri konusunda yapılan tartışmalardan doğmuştu ve bu tartışmalarda daha iyi savunma teknikleri geliştirmek ve düşünmeye yardım etmek amacını taşıyorlardı. Eski Hindistan'ın en büyük başarılarından biri buydu. Bunu söyleyerek bu dersi bitiriyorum.

Önümüzdeki ders Marx ve Engels'e geçeceğiz.

Yedinci Ders

Hegel ile Feuerbach

Şimdi M.Ö. 6. yüzyıldan ta M.S. 19. yüzyıla, 25 asırdan fazla zamanı atlıyoruz: eski Hindistan'dan Marx ile Engels'e. 18. yüzyılın burjuva devriminin klasik dünya görüşünün temsilcilerini, Fransız materyalistleri ve Almanya'da klasik burjuva felsefesinin temel anlayışlarını etraflıca anlatmak isterdim. Ne yazık ki buna zamanımız yok. Marx ve Engels'ten hemen önce gelenleri, Alman filozoflar Hegel ve Feuerbach'ı kısaca tasvir ederek, o ana kadarki en yüksek konumuna ulaşan felsefede Marx ve Engels'in gerçekleştirdiği çığır açan ilerlemeyi anlaşılır kılmakla yetineceğim.

Bu arada birkaç genel açıklama yapmak gerekiyor, yani Yunanistan'daki ve Hindistan'daki antik felsefe ile Hegel, Feuerbach, Marx, vs. arasındaki dönem hakkında bazı noktalara değinmeliyiz. Avrupa'daki modern burjuva felsefesi ile antik felsefe arasında feodalizm çağı bulunmaktadır. Bu çağın ideolojik dışavurumu, ortaçağın tamamına, yaklaşık 1000 yıllık bir döneme (yaklaşık M.S. 500 ile 1500 arasına) egemen olan feodal dünya görüşüdür. Bu dönem kilisenin egemenliği altındadır. Kilise ortaçağın egemen feodal sınıflarının en tepesindeydi. Aynı zamanda feodal üretim tarzının ve egemenlik düzeninin en güçlü ideolojik desteğiydi. Kilisenin tartışmasız egemenliği sırasında ne felsefe ne de doğa bilimleri bağımsız bir rol oynayabildi. Felsefe yal-

nızca kilisenin temel öğretilerinin gerekçelendirilmesi ve açıklanmasıyla uğraşıyordu. O dönem denildiği gibi, felsefe kilisenin beslemesiydi. Yalnızca kilisenin temel öğretilerini gerekçelendirmek ve açıklamakla uğraşan bu felsefeye skolastik felsefe deniliyordu. "Skolastik" terimi okul anlamına gelen Latince bir sözcükten türetilmiştir. Yani ortaçağın yüksek kilise okullarının, kilisenin yüksek rahiplerinin eğitildiği okulların felsefesidir. Bağımsız bir rol oynamayan ve hiçbir önemli bilimsel gelişme doğurmayan skolastik felsefeye vaktimizi vermeye gerek yok. Aynı zamanda feodal ortaçağ sırasında doğa bilimlerindeki gelişmenin de çok zayıf ve acınası olduğunu söylemek zorundayım. Ama daha feodalizmin egemenliği sırasında feodal toplumun kucağında burjuvazi gelişti. Burjuvazinin kendini daha etkili bir biçimde hissettirdiği dönüm noktası olarak 15. yüzyılın sonunu gösterebiliriz. Bu dönüm noktasını gösteren ana olaylar Amerika'nın keşfi, matbaa ve barutun bulunması, pusulanın denizcilikte yaygınlaşması ve bir dizi başka buluştur. Ortaçağdan yeniçağa geçişin bir başka önemli özelliği dünya ticaretinin yalnızca yeni keşfedilen dünya olan Amerika'yla genişlemesi değil, daha önce kapsamı dar olan Yakındoğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu'yla deniz ticaretinin de yaygınlaşmasıdır. Burjuva üretim tarzının bu gelişmesiyle eşzamanlı olarak feodal toplum düzeninin en tepesine karşı, yani kiliseye karşı genel bir mücadele başlar. Bu mücadele 16. yüzyıl başlarında iyice keskinleşmiştir. Bu dönemde Reform'un başladığını biliyorsunuz. Luther ile birlikte Calvin ve Zwingli sahneye çıkmıştır. Reform kiliseye karşı bir başkaldırıdır, ama henüz kilise ve din sınırları içindedir.

Ancak, genelde feodal toplumla ve özelde kiliseyle ideo-

lojik mücadelenin en genel ve en kökten şekli burjuva felsefesiydi. Burjuva felsefesinin önce burjuvazinin en çok geliştiği ülkelerde ortaya çıkması önemlidir: yani önce İngiltere ve Hollanda'da, ardından 18. yüzyıl Fransa'sında ve son olarak da Almanya'da. Burjuva felsefesi en son Almanya'da ortaya çıkar, çünkü buradaki burjuvazi Fransa ve İngiltere'dekine göre çok daha yavaş gelişmiştir. Modern burjuva felsefesinin babaları olarak görülen filozoflar, 17. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan İngiliz Bacon ve Fransız Descartes'tır. Burjuva felsefesi dini mücadeleden hemen sonra gelişmiştir. Bu dini mücadeleler felsefenin gelişmesinin önkoşulu, bir bakıma temeliydi. Demek ki felsefede hem feodal dünya görüşüne karşı burjuva sınıf mücadelesinin zirvesini, hem de en genel şekliyle burjuva sınıf bilincinin gelişmesini görüyoruz.

Burjuva felsefesinin temel hedeflerini ve temel içeriğini şöyle açıklayabiliriz:

Birincisi: Özelde Hıristiyanlık dininin ve genelde dinin temel kavramlarının tasfiyesi; aklın egemenliğinin o ana kadar dini inancın egemenlik sürdüğü alanlara yayılması.

İkincisi: Yeni felsefenin bir başka aynı derecede önemli hedefi doğa bilimlerinin gelişmesine alan yaratmaktı. Doğa bilimlerinin gelişmesi burjuva toplumunun ekonomik olarak gelişmesinin bir önkoşuludur. Doğa bilimleri, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda en çok gelişme kaydeden bilimler de kilise inancına karşı keskin bir silaha dönüştüler: bir tarafta astronomi, diğer tarafta mekanik, özellikle de gökyüzü mekaniği. Doğa bilimleri felsefenin gelişmesinde çok büyük bir etki yapmıştı. Doğa bilimleriyle felsefenin kiliseye ve feodal dünya görüşüne karşı mücadele amacıyla birleşmesi 18. yüzyılda Fransız materyalizminde görülmüştür.

Bu görüşün en klasik bir biçimini temsil eden iki kişiden söz edeceğim. Birincisi *Diderot*'dur. Tüm Fransız materyalistleri arasındaki en zeki kişiydi. Diğeri de 18. yüzyılın materyalist dünya görüşünü kapalı bir sistem halinde özetleyen *Helvetius*'tur. Herhalde *Voltaire* ve *Rousseau* adlarını biliyorsunuzdur. Onlar 18. yüzyılın en önemli burjuva yazarlarıdır. Kiliseye ve feodal kurumlara karşı onlar da mücadele ediyorlardı. Buna karşın felsefi açıdan Helvetius ve Diderot kadar radikal değillerdi. Materyalist değillerdi, bir akıl dinini temsil ediyorlardı. Hıristiyanlığın içinden feodal özellikleri ayıklamak istiyorlardı. Onların istediği burjuva bir Hıristiyanlıktı.

Burjuva dünya görüşünün en üst safhasına Almanya'da ulaşıldı. Daha önce de dediğim gibi Fransa ve İngiltere'ye göre Almanya ekonomik ve politik olarak çok daha yavaş gelişti. Bu nedenle burjuva devrimi burada diğer iki ülkeye nazaran çok daha gelişmiş bir ideolojiyle birlikte genel olarak daha ileri koşullar altında gerçekleşti. Bu gelişmenin sadece iki ürününü, yani Hegel ile Feuerbach'ın felsefelerini ele alacağız; çünkü bu filozoflar diyalektik materyalizmin doğrudan öncelleri, bir başka deyişle Marx ile Engels'in doğrudan öncelleridir. Hegel ile Feuerbach burada birbirinden çok farklı roller oynamaktadır. Hegel burjuva felsefesinin, hatta genel anlamda felsefenin pozitif tamamlayıcısıdır. Feuerbach ise negatif tamamlayıcısıdır. Onun sayesinde gerek din gerekse felsefe eleştiri tarafından yok edilir.

Hegel, en büyük etkiyi yarattığı dönemde Berlin Üniversitesi'nde felsefe profesörüydü. İlk başyapıtını 1806 yılında tamamlamıştı, yani Napolyon'un Jena Savaşı'nda feodal Almanya'yı büyük bir yenilgiye uğrattığı, Prusya'yı

mağlup ettiği ve Almanya'yı Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye böldüğü yılda. Hegel 1830 yılında öldü, yani Fransız Temmuz Devrimi'nin gerçekleştiği ve İngiltere'deki Reform Kanunu'nun çıktığı yılda. Hegel'de bütün burjuva felsefesi bir araya getirilmiştir; hatta daha fazlası da vardır. Antik felsefe de modern felsefeyle birleştirilmiştir, böylece iki bin beş yüz yıllık bir düşünce gelişimi özetlenip sonuca vardırılmıştır. Hegel, dünyaya gelmiş en derin ve aynı zamanda en evrensel akıllardan biriydi. Kendisi siyasi açıdan devrimci olmasa da, 1848 yılında patlak veren Alman burjuva devriminin öncülerinden biriydi.

Şimdiyse Hegel felsefesinin temel içeriğini kısaca anlatacağım. Bu felsefenin en önemli ve en devrimci unsuru diyalektik yöntemdi. Hegel, deyim yerindeyse yepyeni bir diyalektik keşfetti. Diyalektiği ilk kez sistematik bir biçimde işleyip, o ana kadar bulunduğu konumdan çok daha ileri bir safhaya getirdi. Böylece en devrimci adımlardan birini atmış oldu. Diyalektiğin kendisi de son derece devrimci bir yöntemdi. Diyalektik, gerçek dünyada ya da düşüncede hiçbir tekil şeyin sabit kalmadığını, tersine sürekli değiştiğini, her şeyin, her kurumun bir başlangıcı olduğunu ve bu nedenle de zorunlu olarak bir sonu, yükselme ve gerileme safhaları olduğunu öğretir. Diyalektik her şeyin, her kurumun, her düşüncenin kendi karşıtına dönüşerek yok olduğunu kanıtlar. Diyalektiği hiçbir şey durduramaz. Onun için hiçbir şey kutsal, hiçbir şey ihlal edilmez değildir. Diyalektiğin bu yıkıcı gücü Hegel'e göre tarihsel gelişmenin en güçlü özelliğidir. Hegel'le aynı zamanda yaşayan bir büyük şairin, yani Goethe'nin dediği gibi: "Var olan her şey, yok olmaya değerdir." Bu dizenin şiirsel biçimde ifade ettiği şey diyalek-

tik yöntemde kavramsal olarak geliştirilmiştir. Diyalektik, devrimin en genel formülüdür.

Hegel felsefesinin ikinci özelliği idealist olması, hatta aşırı derecede idealist olmasıdır. Hegel'e göre evrensel düşünceler, yani evrensel kavramlar olarak anladığı düşünceler –bunlara idealar der– özgürce hareket eder. Ona göre düşünce, yani İdea maddi gerçekliği, doğayı ve tarihi hareket ettirendir, onların yaratıcısıdır. Kısacası, düşüncenin hareketi kozmik hareketin yaratıcısıdır. Düşünce gerçekliğin yaratıcısıdır. Hegel'in tarihe yaklaşımına bir örnek vereyim: Bizim yaklaşımımıza göre ortaçağdaki Hıristiyanlık feodal üretim ilişkilerinden ve toplumsal sınıf ilişkilerinden doğan bir öğretidir. Ortaçağın üretim ilişkileri temel, birincil olandır ve bu ilişkilerden ortaçağ fikirleri türemiştir ki bunların da en genel ifadesi Hıristiyanlıktır. Hegel'e göre durum tam tersidir. Onun için ortaçağ Hıristiyanlığı temeldir. Bu temelden feodal üretim tarzı, feodal ortaçağın sınıf sistemi, siyasi düzenler, vs. ortaya çıkmıştır. Demek ki Hegel'e göre dünya ve dünyanın gelişimi tam anlamıyla akılda konumlanmıştır, yani düşünceye dayanır. Böylece Hegel toplumsal bütünün manevi ve maddi yapısının tüm parçalarının büyük ölçüde birbirleriyle bağlantılı olduğunu gösterir. Ayrıca toplum biçimlerinin tarihte tedrici bir ilerleme, karşıtlıklar sayesinde gerçekleşen bir gelişme dizisi oluşturduğunu da gösterir. Bu düşüncesi tüm öncellerine nazaran bir ilerleme olarak kabul edilir. Bir tarih döneminden diğerine geçiş sağlayan hareket ettirici güçlerin her toplumsal biçimin barındırdığı içsel karşıtlıklar olduğunu kanıtlar. Hegel bu durumu maddi güçlerdeki karşıtlıkları ortaya çıkararak göstermez, idealist olduğu için karşıtlık-

ları söz konusu dönemin en genel manevi dışavurumunda arar. Hegel, tarihsel yaşamın içsel bağlantılarını kendine has bir biçimde ortaya çıkararak tarih alanında en büyük ve en etkili keşifleri yapmıştır. Hegel'de biçim akla yerleştirilmiş olsa da, içerik çok önemli bir bilimsel ilerlemeye işaret eder.

Hegel felsefesinin bir başka özelliği de –aslında bir eksikliği– Hegel'in kronolojik gelişmeyi tarihte kabul etmesi, ama doğada reddetmesidir. Doğa, Hegel'in düşüncesine göre sonsuza dek aynı hatlar üzerinde hareket eder. Hegel bu konuda, güneş sistemimizin doğuşunu mekanik bir teori aracılığıyla açıklamaya çalışan filozof Kant'a dönmüştür. Nihayetinde Hegel felsefesinin dinle ilişkisi vardır. Ama Hegel'de dinle felsefe arasında henüz keskin bir çelişki yoktu. Hegel felsefesi dini içten baltaladı. Dinin tüm temel kavramlarına Hegel salt felsefi bir anlam ekledi. Hegel dinin bu temel kavramlarını mantık veya diyalektiğin temel kavramlarıyla eşleştirdi, öyle ki aslında dinin temel kavramlarından geriye bir şey kalmadı. Ama Hegel dinin dış biçimine dokunmadı. Bu durum Almanya'daki sınıf mücadelesinin bulunduğu safhaya uygundu: Burjuva devrimi henüz örgütlenme ve propaganda yoluyla hazırlanmaktaydı, kiliseye ve mutlakıyete yönelik açık saldırının zamanı daha gelmemişti. Ayrıca, bu felsefenin lideri olan Hegel Prusya devletinin, yani burjuva devriminin yıkmak istediği o mutlakıyetçi devletin en önemli üniversitesinde profesördü. Bir de bu felsefe son derece anlaşılmaz ve soyut olduğu için çok az sayıda felsefe eğitimi almış insana hitap ediyordu. Hegel'in Berlin Üniversitesi'nde öğrettiği bu karanlık ve soyut felsefenin olağanüstü devrimci bir şey olduğunu mutlakıyetçi Prusya

makamları fark etmemişti. Bugün bile, gerek felsefe tarihi gerekse mantık eğitimi almayanlar, ayrıca genel olarak soyut düşünce konusunda çok iyi bilgisi olmayanlar Hegel felsefesini çözemez. Bu hazırlık olmadan Hegel felsefesinin büyük bir kısmı anlaşılmaz kalacaktır.

Hegel felsefesinin devrimci özelliği Hegel'in kendisinde değil de bazı öğrencilerinde daha keskin ve daha açık bir biçimde öne çıkmıştır. Bu öğrenciler, o dönemde devlet dini olan Hıristiyanlığa doğrudan saldırıyordu. Bu yüzden Hıristiyanlığa karşı saldırı mevcut devlete karşı da bir saldırıydı. Hegel'in bu öğrencilerinin arasındaki en önemlisi ve en radikali Ludwig *Feuerbach*'tı. Hegel hâlâ üniversitede profesörlük etmeye imkân bulabiliyordu, ama öğrencisi Feuerbach çoktan farklı bir yola girmişti. Feuerbach bir süre üniversitede dışarıdan doçent olarak ders vermeye çalıştı. Ama terfi edemiyordu, sonunda da özel öğretmen olarak küçük bir kasabaya çekilmek zorunda kaldı ve başyapıtlarını orada yarattı. Feuerbach'ın elinde felsefe öylesine devrimcileşti ki mutlakıyetçi Prusya'nın kürsülerinde ona artık tahammül edilemiyordu. Feuerbach, Hegel'in henüz gerçekleştirmediği dinden kopuşu gerçekleştirdi. 1841 yılında yayınlanan *Hıristiyanlığın Özü* adlı yazısı çığır açmıştır. Feuerbach yalnızca dinden değil, *özel* bir bilim olarak felsefeden de kopmuştur, çünkü felsefe Feuerbach'a göre dinin son şekliydi. Feuerbach idealizmden materyalizme geçişi gerçekleştirir. Dinin içeriği ona göre dünyanın yaratıcısı ve hareket ettiricisi olarak doğaüstü, hayali, manevi bir varlığa şu ya da bu şekildeki bir inançtır. Felsefenin tek yaptığı aynı şeyi farklı bir biçimde öğretmektir. Hegel'e göre dünyayı hareket ettiren dünya aklı Hıristiyan Tanrı kavramının yal-

nızca başka bir biçimidir. Bu sonsuz ruh ve iradenin ardında bulunan ve insan algılayışının dışında, ahrette sanılan sır, insan aklı ve iradesinin ta kendisidir. Dinin ve felsefenin gerçek sırrı insandır. Çok basitçe söylemek gerekirse: Tanrı insanı kendi benzeri olarak değil, insan tanrıyı kendi benzeri olarak yaratmıştır. Bu düşünce bir antik Yunan filozofununkine benziyor: "Öküzler kendilerine bir tanrı yaratsalardı, bu tanrı bir öküz olurdu, bir zenci bir tanrı yaratsaydı bu tanrının yassı bir burnu ve geniş dudakları olurdu, vs." Feuerbach işte bu düşünceyi genelleştiriyor. Felsefeye de uyguluyor. Ona göre felsefe yalnızca dinin, yani Tanrı inancının geliştirilmiş bir biçimidir.

Feuerbach'a göre hakiki bilgi ancak maddi olanın, duyusal olanın bilgisi olarak mümkündür. Duyu ötesi bir bilgi yoktur –dinin ve felsefenin iddia ettiğinin tersine– duyularca algılanmadan oluşan ve duyusal olarak algılanabilen dünyanın ötesine uzanan bilgi yoktur. Duyular ötesi bilgi olarak ileri sürülen şey duyusal bilginin hayali bir dönüşümünden ibarettir. Bu yüzden de sadece kendi aklına dayanarak dünyayı tasavvur edebilen özel bir felsefe, özel bir felsefi yöntem yoktur, tersine dünya hakkında bilgi ancak duyusal deneyime dayanarak elde edilebilir. Felsefenin sandığı gibi dünyayı yalnızca akılla inşa etmek mümkün değildir. Salt düşünceyle dünya yaratabileceğine inanan felsefe yöntemi reddedilmelidir. Düşünce maddeden ayrılamaz.

Feuerbach öğretisinin çığır açıcılığı öncelikle bilimin özel bir şekli olarak felsefenin ortadan kaldırılmasından ileri gelir. Ayrıca idealizmi yıkıp materyalizme geçişi de sağlamıştır. Ama Feuerbach esasen negatif bir sonuca ulaşmıştı. Hegel'in tersine Feuerbach'ta eksik olan şey diyalektikti.

Ayrıca materyalist bir anahtardan, yani materyalist tarih anlayışından da yoksundu. Feuerbach yalnızca doğa konusunda materyalist bir düşünceye sahipti. Tarihin materyalist bir yorumunu yapamamıştı. Demek ki Feuerbach'ın materyalizmi yalnızca doğa bilimlerinde materyalizmdi ve bu materyalizm tarihsel alanda idealizme yakındı. Bu yüzden de eksik ve kusurlu bir materyalizmdi. Daha sonra Marx ile Engels'i, Feuerbach'ı aşıp diyalektik materyalizme yönlendiren etkenlerden biri bu eksiklikti. Feuerbach, Almanya'da radikal burjuvazinin savunucusu olan Hegel'i aşarak bir ilerleme kaydetti. Bugünkü Çin siyasetinin terimleriyle söylemek gerekirse Feuerbach, Kuomintang'ın solcu üyelerine tekabül ediyordu.

Sekizinci Ders

Doğa Bilimlerinde Materyalizmden Diyalektik Materyalizme

Geçen ders Feuerbach'a kadar geldik. Feuerbach'ın Hegel'i aşarak gerçekleştirdiği ilerlemeleri, ayrıca eksikliklerini bir daha özetleyeceğim. Feuerbach'ın gerçekleştirdiği temel ilerlemeler şunlardır:

1. İdealizmden materyalizme geçiş.

2. Feuerbach dini bilimsel olarak reddetmiştir. Feuerbach dinin insanoğlunun yarattığı bir şey olduğunu ilan etti. İnsan tanrıyı ve tanrıları kendi benzeri olarak yaratır. Feuerbach'tan bu yana din bilimsel olarak ölmüş, bilimsel olarak aşılmıştır. Burada hemen eklemek isterim ki din henüz pratik olarak ölmüş değildir.

3. Doğa biliminin tersine, deneyim olmadan, şeyleri yalnızca akılla işleyen bir bilim, özel bir bilim olarak felsefe de Feuerbach tarafından mezara gömülmüştür. İşte bunlar Hegel karşısında Feuerbach'ın temel ilerlemeleridir.

Feuerbach materyalizminin içerdiği iki ana eksiklikten söz edeceğim şimdi de. İlk eksiklik Feuerbach materyalizminin yalnızca doğa bilimi materyalizmi, yani eksik bir materyalizm olmasıdır. Bu bir eksikliktir, çünkü Feuerbach tarihin seyri için materyalist bir açıklama sunamamıştı. Bu konuda Feuerbach'ta açık bir boşluk vardır. Tam olarak ne söylenmesi gerektiğini bilmemektedir. Başka doğa

bilimi materyalistleri tarihi açıklarken tekrar eski idealizme başvururlar. Tarihsel gelişmenin düşüncenin, ideaların ilerlemesine bağlı olduğu yönündeki olağan görüşe sahip çıkarlar, ya da iyice naifleşerek büyük adamların tesadüfen akıllarına gelen düşüncelerle tarihi yaptıklarını ileri sürerler. İlk eksiklik budur. Feuerbach'ın ikinci eksikliğiyse diyalektik yöntemi bırakmasıdır. Oysa Hegel'in tüm öncellerini aşarak geliştirdiği büyük, devrimci ilerleme tam da bu diyalektik yöntemdi. Bu ilerleme Feuerbach'ta yok olur. Diyalektiği ne doğa biliminde ne de tarihte kabul eder.

Feuerbach'ın doğa bilimi materyalizmini de aşan önemli ilerlemeyi *Karl Marx* ile *Friedrich Engels* gerçekleştirmiştir. Marx ve Engels aynı zamanda bilimsel sosyalizmin de kurucularıydılar. Bu önemli ilerleme kırklı yılların ortasında, yani Alman devriminin başlamasından birkaç yıl önce gerçekleşti. Feuerbach *Hıristiyanlığın Özü* ve *Geleceğin Felsefesi: Felsefe Reformu için Geçici Tezler* kitaplarını sırasıyla 1839 ve 1843 yıllarında yazmıştı. Marx ile Engels'in Feuerbach'ın ulaştığı bu noktayı aşmaları yalnızca birkaç yıl sürdü. Feuerbach hâlâ bir burjuva devrimcisiydi, hatta burjuva devriminin en radikal, en ilerlemeci kesimini temsil ediyordu. Önceki derste dediğim gibi onu solcu bir Kuomintang üyesine benzetebiliriz. Marx ile Engels de ilk başta radikal burjuva devrimcileriydiler, ama sonra işçi sınıfının safına geçtiler ve bilimsel sosyalizmin kurucusu oldular. Sosyalist devrimciler, proletarya devrimcileri oldular ve işte ancak bu geçişle radikal burjuva konumunu aşarak ilerleme kaydedebildiler. Marx ile Engels, o dönemin tamamına, yani yirmili ve otuzlu yıllara hükmeden Hegel'in yanı sıra Feuerbach üzerine de

çalıştılar. Tarihsel ya da diyalektik materyalizmi yalnızca Alman felsefesinden yola çıkarak geliştirmediler, bu gelişmeye o dönemin başka olguları da katkıda bulundu. Bu olguların en önemlilerinden biri İngiltere'deki sınıf mücadelesidir. İngiltere'de o dönemde Çartist hareket, yani ilk büyük modern işçi hareketi vardı. Ama dönemin ekonomik olarak en gelişmiş ülkesi olan İngiltere'de politik mücadelelerin burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf savaşına dayandığını herkes görebiliyordu. Diğer yandan İngiltere'deki işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki bu mücadelelerin iki sınıfın ekonomik konumuna dayandığı, burjuvazi tüm üretim araçlarına sahip olup servetine servet katarken üretim araçlarına sahip olmayan işçi sınıfının yalnızca emek gücünü satarak geçinebildiği apaçık ortadaydı. Yani burada tarihsel olayların açık bir materyalist açıklaması vardı. Bildiğiniz gibi Friedrich Engels gençken birkaç yıl İngiltere'de yaşadı; burada işçi hareketiyle ilgilendi ve ilk kez tarihsel materyalizme ilgi duymaya başladı. Fransız Devrimi tarihi insanlar üzerinde çok önemli bir etki yaratmıştı. Bu devrim bir dönem Paris'te oturan ve Fransız Devrimi'nin tarihini ayrıntılı biçimde inceleyen Marx'ı da çok etkilemişti. Fransız Devrimi'nin burjuva tarih yazıcıları bile Fransız Devrimi olaylarının çeşitli sınıfların mücadeleleriyle açıklandığını görmüşlerdi. Marx Fransız Devrimi tarihini inceler ve siyasi tarihi ilerleten gücün sınıf mücadelesi olduğunu açığa çıkarırken, Engels de proletarya ve burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin ekonomik temeline ışık tuttu. Bu iki adamın, yani Marx ve Engels'in bir araya gelmesi, Hegel'den öğrendikleri diyalektik yöntemi uygulamaları ve Feuerbach sayesinde de

idealizmden materyalizme geçmeleri diyalektik materyalizmin yaratılması için gerekli zemini oluşturdu ve sosyalizmin bilimsel temelleri atılabildi.

Şimdi kendimize şu soruyu sorabiliriz: Marx ile Engels'in Feuerbach'ı aşarak kaydettikleri önemli ilerlemenin içeriği nedir? Feuerbach doğanın materyalist biçimde açıklanmasının anahtarını buldu. Marx ile Engels bunun ötesinde tarihin materyalist biçimde açıklanmasının anahtarını buldular. Marx ile Engels bu anahtarın insanların geçimlerini elde etme, yani maddi hayatlarını üretme tarzı olduğunu buldular. Bu tarz için "üretim tarzı" terimini kullandılar. Üretim tarzı, insanın geçimini sağlama şeklinden başka bir şey değildir. Marx ve Engels bunu en açık şekilde şöyle ifade ederler: İnsan önce yiyip içmelidir, ancak ondan sonra felsefe yapabilir. Geri kalan her şey ikincildir ve insanların yiyecek içecek elde etme biçimlerine bağımlıdır. İşte tarihin materyalist biçimde açıklanmasının temeli bu basit bilgeliktir. Ama idealizm, yani idealist dünya görüşü tam da bu sayede saklandığı son yerden kovuldu ve tümüyle mağlup edildi. Feuerbach tanrıyı ve tanrıları doğadan kovmuştu, Marx ve Engels tanrıyı ve tanrıları tarihten de kovdular. Kuşkusuz idealist tarihçilerin tanrısı tüm tarihsel olayları belirleyen kaba bir kişileşmiş tanrı değil, çok daha gelişmiş bir tanrıydı. Küçük tanrılar gibi tasavvur edilen düşünce veya idealar tarihe hükmediyor, güya tarihsel olayları belirliyorlardı. Yahudilerin dini yazılarına göre Tanrı nasıl dünyayı zihninden yarattıysa, yukarıdaki anlayışa göre de dünya-ruhu tarihi doğuruyordu. Marx ile Engels bu anlayıştan radikal ve temelden bir kopuş gerçekleştirdi. Tarihte büyük veya küçük, kaba veya gelişmiş tanrıları tanımadı-

lar, tıpkı doğada olduğu gibi tarihte de maddi temelin ideal olanı, düşünceyi belirlediği fikriyle hareket ettiler. Böylece duyuüstü ve öbür dünyaya ait varlıklar veya güçlerle ilgili anlayış ilk defa tam anlamıyla aşılabildi. Öbür dünyaya ait, duyuüstü kuvvetlere inanç son sığınağından da kovulmuş oldu. Bu ilerlemeyle birlikte, Hegel'in bile kabul ettiği Tinin duyuüstü yaratıcı rolü nihayet sona ermiş ve dünyayı yorumlamanın özel bir biçimi olarak din ve felsefe tamamen aşılmıştı.

Marx ile Engels'in Feuerbach'ı aşan ikinci ilerlemesi, Feuerbach'ın terk ettiği diyalektik yöntemi tekrar kullanmaya başlamalarıdır. Ama bu yöntemi Hegel'den olduğu gibi almadılar. Hegel'de idealist bir diyalektik vardır. Bu diyalektiğin nasıl olduğunu daha önce anlatmıştım. Marx'ta ise materyalist bir diyalektik vardır, yani Marx diyalektiği gerçek maddi dünyanın evrensel hareket kanunlarının ve insanoğlunun aklındaki bu kanunlara tekabül eden düşünce kanunlarının toplamı olarak görmektedir. Diğer bir deyişle gerçek, maddi dünya diyalektiktir, diyalektiğin kanunlarını izler ve bu diyalektik insan aklında da bulunur, çünkü insan aklı da maddi dünyanın bir parçasıdır. Bu nedenle de Marx ile Engels felsefe tarihine pozitif bir katkıda bulunmuştur. Gördüğünüz gibi iki bin yılı aşkın bir dönemi kapsayan felsefe tarihi diyalektik materyalizmin ışığında bakıldığında hataların toplamından ibaret görülmez. Felsefe doğa bilimsel, materyalist dünya yorumunun tersine özel bir dünya yorumu aradığı sürece bu çabası boşunaydı ve hata üstüne hata yaptı. Ama felsefe hakiki, gerçek bir meyve verebilirdi. Bu meyve de insanoğlunun düşünme yeteneğine sahip olduğu bilgisiydi. İnsanların felsefe yaptıkları iki

ya da üç binyıl boyunca gerçek bir ilerleme kaydedildi. Bu ilerlemenin sonucu da diyalektik, bilgi kuramı ve mantıktı. Diyalektik Feuerbach'ta kaybolmuştu; Marx ile Engels'te korunup geliştirilerek materyalist diyalektiğe çevrildi. Bu materyalist diyalektik hakkında önümüzdeki ders daha ayrıntılı konuşacağız.

Marx ile Engels'in diyalektiği keşfettiği, ama aynı zamanda keşfetmediği söylenebilir. Şimdi diyalektik materyalizm perspektifinden bilgi kuramının ana sorularını ele alacağım. Çözülmesi gereken ilk soru, idealist ve materyalist dünya görüşlerinin ortaya attığı temel sorudur: Düşünmenin duyularımızla algılayabildiğimiz dış dünyayla ilişkisi nedir, daha doğrusu dış dünya, yani şu masa, şu ağaç, şu lamba bilincimden bağımsız olarak mı vardır -benim varlığımdan bağımsız nesnel bir varlıkları mı vardır- yoksa *yalnızca benim bilincimde* mi vardır? İşte dış dünyanın nesnelliği problemi budur. Bu soru bilgi teorisinin temel sorularından biridir. Elbette çabucak sağduyuya dayanan bir cevap verilebilir. Lamba direği elbette benim bilincimden bağımsız olarak vardır ve bunu ona çarptığımda fark ediyorum. Bir ağacın da bilincimden bağımsız olarak var olduğunu kafama düştüğünde anlıyorum. Ama bilimsel sorularda nihai kararlar sağduyuyla verilmez. İdealist filozoflar bu sağduyu öğretisine karşı çok önemli, anlamlı itirazlar dile getirmiştir. Nihayetinde ağaç fiziksel olarak kafama girmez -gerçi bu da olabilir, ama o zaman düşünme biter- tersine ağaç kafama yalnızca bir anlayış olarak girer, yalnızca bilincime girer. Başıma gelen her türlü şeyi sorguladığımda da, idealist anlayışa göre, bilgisine sahip olduğum şeylerin bilinç hallerinden, kafamın içindeki fikirlerden ibaret olduğunu

görürüm. Böylece idealizm insan bilincinden bağımsız bir dünyanın var olmadığı, her şeyin yalnızca bilincimde var olduğu sonucuna varır. Anlayışımın kapsamadığı bir şeyi bilemem. Bu nedenle de bilinç her şeydir ve benim dışımda şeylerin var olduğuna inanmak sağduyunun bir yanılgısıdır. Bu durum yalnızca ağaç, lamba direği, vs. için değil, aynı zamanda diğer insanlar için de geçerlidir ve nihayetinde bu bakış açısından da şu sonuca varırım: Yalnızca Ben varım, yalnızca *benim* bilincim vardır ve tüm diğer insanlar da yalnızca zihnimde vardır. İşte idealist dünya görüşünün mantıken ulaşacağı sonuç budur.

Dünyanın yalnızca zihnimde var olduğu iddiasından birkaç ilginç sonuç daha çıkıyor. Eğer bu iddia doğrusuya o zaman dünya insanın varoluşundan önce var olamazdı. Bu kaçınılmaz bir sonuçtur. Bir başka sonuç da şudur: Bir insan uyuduğu anda –rüya görmediğini de varsayıyorum– bir kıyamet meydana gelir, çünkü bilinç yoksa o zaman dünya da yoktur. Bunlar zorunlu vargılardır. Ama soru şu: Var olan her şeyin salt insanın anlayışında var olduğu anlayışını ya da ideasını nasıl çürütebiliriz? Belki de yoldaşlarımız bu soruyu yanıtlayabilir.

Yoldaşlarımız bu soruyu yanıtlayamıyorsa idealizm öğretisini kabul etmek zorundayız. Ama yanıt vermek için çaba göstermelidirler. Belki şöyle bir yanıt verilebilir: Ağacın benden bağımsız olarak var olduğunu ona tosladığımda anlıyorum. İdealizm de buna karşılık şöyle der: Bir ağaca tosladığımı da ancak bilincim aracılığıyla fark ediyorum. Hissettiğim acı bir tür fikirdir, bilincin bir parçasıdır. Ya da şöyle bir vakayı ele alalım: Bir kurşunla vuruluyorum. Olağan anlayışa göre bu kurşun benden bağımsız olarak

vardır. Ama bu kurşunu fark ettiğimde onu ancak zihnim aracılığıyla fark ediyorum. Demem o ki, bu itiraz da pek bir işe yaramaz. Daha derinlere inmek gerekir. Meseleyi şu şekilde dile getirdiğimizde çözüme yaklaşmamız mümkün: İdealist anlayışa göre bilebildiğim, hissedebildiğim, duyabildiğim her şey bilinçte, düşüncede, kafamın içindedir. Şimdi soruyu biraz değiştirelim: Kafamda, bilincimde var olanlar her şeyi kapsar mı? İnsan bilinci üzerine sürdürülen araştırmalar, bilincimin her şey olmadığı, tersine dünyanın yalnızca bir parçası olduğu bilgisinin tam da bilincin içeriğinde bulunduğunu göstermektedir. Her türlü düşüncenin ilk şartı ve kalkış noktası bu bilinçtir. Çözümü özbilincin ta kendisinde buluruz. Bilinç her şey değildir ve karşımda bilincimden farklı bir dünya bulunmaktadır. Bir başka deyişle: Düşünce Varlığın bir parçasıdır ve Varlıktan kaynaklanmaktadır, ama tersi doğru değildir. İşte böylece soru son tahlilde sağduyuya uygun biçimde çözülür, ama sağduyunun araçları kullanılmaz. İnsan düşüncesinin binlerce yıl araştırılmasının, felsefenin gerçek içeriğini oluşturan araştırmaların sonuçlarına dayanarak çözüme ulaşılmıştır.

Bunu demin kullandığımız ağaç örneğiyle açıklamak istiyorum: Dediğim gibi, ağaç bilincimizdedir. Ancak bu şekilde onun hakkında bilgi sahibi olurum. Ama aynı anda bilincimde kendimi ondan ayırıyorum; ağaçtan farklı bir şey olduğumu biliyorum. Ancak bu ayrımla düşünmek mümkündür. O halde ortaya yeni bir problem çıkıyor. Yalnızca gerçek şeylere tekabül eden fikirler yoktur, bilindiği gibi, salt öznel anlayışlar da vardır. Örneğin gece gökyüzüne baktığımda herhangi bir yerde bir yıldızın parıldadığını keşfediyorum. Bu yıldız gerçekten de var olabilir, ama gö-

zümde meydana gelen bir sorun da bende bu izlenimi yaratabilir. Öyleyse bunun gerçekten bir yıldız mı olduğunu, yoksa bu izlenimi yaratanın gözümdeki sorun mu olduğunu nasıl anlarım?

Soruyu açıklığa kavuşturmak için bir örnek daha vermek istiyorum. Bildiğiniz gibi bazı akıl hastalarında yanılsamalı duyusal izlenimler vardır. Örneğin kimisi gaipten sesler duyar. Bu sesleri yalnızca hayal etmiştir. Gerçek bir sesi böyle hayali bir sesten nasıl ayırt edebilirim?

Ya da benim başıma gelen bir şeyi anlatayım: Yatmaya hazırlanıyordum. Birden bana sanki duvar sallanmış ve duvardaki resimler sarsılmaya başlamış gibi geldi. Bunun açıklaması iki şekilde yapılabilir: 1. bunları gören kişi ayık değil veya 2. deprem oluyor. Bunu nasıl ayırt edebilirim?

(Dinleyicilerden biri cevap veriyor: Başkalarının da bu olayı algılayıp algılamadıklarına bakarak.)

İşte önemli olan şu: Duyusal algılamamın öznel bir yanılsama veya gerçek olup olmadığını bütün insanların da aynısını gözlemleyip gözlemlemediklerine bakarak saptarım. Örneğin bir astronomsam ve gökyüzünde bir yıldız görürsem bu yıldızı gözlemlemeleri için diğer rasathanelere bildiririm. Benden başka kimse görmüyorsa o zaman bir yanılsamaydı. Bu belirleyici faktör sayesinde öznel olguları nesnel olgulardan ayırt edebilirim. Öznel deneyimler onu yaşayanlarla sınırlıyken, nesnel deneyimler herkes tarafından yaşanır.

Belirtilen deprem vakasında insanın kendisinin mi yoksa dünyanın mı sallandığını belirleme işi pencereden dışarı bakarak kolayca halledilebilir. Diğer insanlar da dünyanın sallanıp sallanmadığını belirlemek için pencereden bakı-

yorlarsa bir depremin olduğunu varsayabilir insan, ama pencerede duran sadece sizseniz, o zaman sallantının sizden kaynaklandığını varsayabilirsiniz.

Şimdi ikinci soruya geçelim: Düşüncemden nesnel ve bağımsız olarak var olduğunu artık kanıtladığımız bu dış dünya maddi midir? Materyalizm maddi olduğunu iddia eder. Yoksa bu dış dünya manevi midir? İdealizm de manevi olduğunu iddia eder; örneğin Hegel'in idealizmi şeylerin insan bilincinin dışında var olduklarını söyler, ama aynı zamanda şeylerin maddi değil, manevi olduklarını da belirtir. İşte buna nesnel idealizm diyoruz. Materyalizm ise dış dünyanın maddi olduğunu iddia eder. Doğa bilimi buna yeterince kanıt sunmaktadır.

Şimdi son bir soruyla konuyu bitireceğim. Biraz önce doğa bilimlerinin dış dünyanın maddi olduğunu gösterdiğini söyledik. Bu dünya çeşitli biçimler halindeki, hareket eden maddeden oluşmaktadır. Şimdi de düşüncenin kendisi nedir sorusuna sıra geliyor. Düşünce maddi bir şey midir yoksa ondan farklı bir şey midir? Cevap şu: Düşüncenin bizzat maddi bir nesneye, yani insan beynine bağlı olduğunu gözlemliyoruz; nasıl ki kasların işlevi varsa ya da nasıl ki bezlerin işlevi sıvı salgılamak ise düşünce de beynin bir işlevidir; üstelik bu düşünce yalnızca maddi nesnelerle, duyusal algılamalarla işleyebiliyor. İki anlamda da düşünce maddidir. Bilincin en basit şekli olan algılama canlıların mevcudiyetine bağlıdır. En gelişmiş evre olan idrak ve akıl insana ve özel bir organa, yani beyne bağlıdır.

Dokuzuncu Ders

Materyalist Bilgi Kuramı

Geçen ders dünyanın maddi mi manevi mi olduğunu tartıştık. Dünyadaki tüm olguların hareket eden maddeden veya maddi hareketten ibaret olduğu sonucuna vardık. Sonra düşüncenin de maddi bir özellik olduğunu, özel bir organa, yani beyne bağlı olduğunu söyledik. Bu madde konusunda söylenebilecek şey onun hem sonsuz ölçüde çeşitli hem de mutlak biçimde bölünmez olduğudur. Kimyagerler ve fizikçiler maddeleri atomlara ve atomları da daha küçük bileşenlere bölerek maddenin bölünmez olduğu noktaya yaklaşıyorlar. Öte yandan bu bölünmez maddenin sonsuz derecede çeşitlilik barındırdığını, farklı farklı varlıklar doğurduğunu da görüyoruz. Sonsuz sayıda çeşitli madde içeren yalnızca doğa da değildir, insan da doğanın maddelerine yeni maddeler ekler. Bu eklemeyi yapan da bildiğiniz gibi doğada bulunmayan maddeler yaratan kimya bilimidir. Madde için geçerli olan, maddelere ayrılmaz biçimde bağlı olan hareket için de geçerlidir. Hareket de mutlak şekilde bölünmezdir, aynı zamanda mutlak şekilde çeşitli, sonsuz derecede çokbiçimlidir. En basit yer değiştirmeden düşünceye kadar sonsuz çeşitlilikte maddi etkinlik biçimlerinden oluşan bir zincir vardır.

Şimdi sonraki temel probleme, yani düşüncenin gerçeklikle ilişkisi problemine geliyoruz. Sorular şunlardır: Şeyler

kendi içinde bilinebilir midir? Şeylerin "özü" bilinebilir mi, yoksa yalnızca "fenomenler" mi bilinebilir? Başka bir ifadeyle, hakikat bilinebilir mi? Hatta: Bu hakikat tamamen mi yoksa kısmen mi bilinebilir? Düşünce, şeyleri sınırsızca bilebilir mi yoksa düşüncenin doğasında bilmenin kısıtları mı vardır?

Sonraki bağlantılı soru şudur: Hakikati ayırt etmeye yarayan işaretler var mıdır, varsa nelerdir?

Şeyleri gerçekte oldukları gibi bilebileceğimizi veya şeylerin özünü bilebileceğimizi kabul etmeyen idealist dünya görüşünün itirazlarıyla başlayalım. İdealist dünya görüşü şöyle diyor: Şeylerin içindeki özü bilmek mümkün değildir, çünkü bütün bilgi yalnızca düşünce aracılığıyla gerçekleşir, düşünce aracılığıyla iletilir. Ama düşüncede şeyler kendi içindeki haliyle ele alınmaz, değiştirilirler. Düşünce bir araçtır ve her araç gibi düşünce de işlediği maddeyi değiştirir. Nasıl ki çömlekçi belli bir şekil vererek işlediği kili değiştirir, düşünce de bilmek istediği şeylerin şeklini değiştirir. Bu ifadeye şöyle bir yanıt verilebilir: Düşüncenin yarattığı değişikliği ortadan kaldırırsak şeyleri kendi içlerinde oldukları gibi bilebiliriz. Buna şu cevap gelebilir: Ama bu değişikliği ortadan kaldırırsak da düşüncenin dışında kalırız. Görünüşe göre şöyle bir muammayla karşı karşıyayız: Şeyler ya düşüncenin dışında kalırlar, o zaman da bilgi onlara erişemez, ya da düşünceye girerler ki o zaman da düşünceyle şekil değiştirirler ve gerçekte ne olduklarını bilemeyiz. İdealist dünyagörüşünün konumu işte böyledir.

Bu görüşe şu cevabı veriyoruz: Sizin, yani siz idealistlerin talep ettikleri şey anlamsızdır, nesnelerin doğasına zıttır. Düşünce şeylerle bağlantılı olduğundan, ancak herhan-

gi iki şeyin birbiriyle ilişkilenmesinde gerçekleşebilir: İki şey birbirine bağlanırken karşılıklı olarak birbirini etkiler. A şeyi B şeyini, B şeyi de A şeyini etkiler. Güneş dünyayı çeker, dünya da güneşi çeker. Güneş dünyayı etkiler, dünya da güneşi. Tepki olmadan etki olmaz. Etkide ve tepkide her iki şeyin doğası da meydana çıkar. Bir şeyin diğer şeylere etkisini ortadan kaldırmak o şeyin kendisini ortadan kaldırmaktır. Şeyler düşünceyi, düşünce de şeyleri etkiler. Düşüncenin şeylerle ilişkisi iki şeyin genel etkileşiminden farklı değildir. Düşünce şeyleri işlemeden bilginin meydana gelmesini istiyorsanız, anlamsız bir şey –tepki olmadan etki olmasını– istemişsiniz demektir. Tepkiyi ortadan kaldırarak etkiyi, bu ikisiyle birlikte de şeyin kendisini veya "özünü" ortadan kaldırırsınız. Bu diyalektik değil, metafizik bir çelişkidir. Midenin, içine bir şey girmeden ve bu şeyler etkilenmeden maddeleri sindirmesini istemeye benziyor.

İdealizm şunları da söylüyor: İnsanın duyu organları özel bir biçimde olduğu ve şeyleri özel bir biçimde algıladıkları için insan şeylerin kendi özünü bilemez. Bazı renk dalgalarının insan gözü tarafından mavi olarak algılandığını biliyoruz, ama bu rengi bir arı veya karınca mavi değil belki de gri, hatta başka bir renk olarak görür. İnsanın duyu organları şeyleri, başka canlıların şeyleri algıladığından farklı, özel bir şekilde algılar. Ya da başka bir örneğe, koku duyusuna bakalım. Bazı böcekleri çekmek için koku salgılayan çiçeklerin olduğunu biliyoruz. Örneğin çürümüş et, yani leş kokulu bitkiler vardır. Bu koku insanları iğrendirirken bazı hayvanlar tam da bu tür kokular sayesinde söz konusu bitkiye çekilir. Bu nedenle leş kokusunun, ilgili hayvanlarda insanlara göre farklı bir etkiye yol açtığı varsayılabilir. Bu

şekilde örnekler çoğaltılabilir, örneğin dokunma duyusunu düşünelim. İnsanın soğuk olarak algıladığı bir sıcaklığın soğukkanlı bir hayvan tarafından, örneğin bir balık tarafından başka türlü algılandığından emin olabiliriz. Sesler alanında da benzer bir şey yaşanır. Böceklerin veya balıkların sesi algılama şekli de insanlarınkinden farklıdır. Tüm bu örnekleri, insanın göz, kulak gibi duyu organlarının özel olduğunu ve diğer canlıların duyu organlarından farklı olduğunu göstermek için sıralıyorum. İdealizm, bu örneklere dayanarak, insanın şeyleri oldukları gibi değil, tersine onları insan düşüncesinin yanı sıra duyu organlarına da uygun gelecek biçimde dönüştürerek algıladığı ve sahip olduğu bilginin de buna dayandığı itirazını ortaya atar.

İkinci mesele de şudur: İnsanın duyu organları özel bir biçime sahip olmakla, diğer canlılarınkinden farklılık arz etmekle kalmaz, bu duyu organlarının *algılama* gücü de sınırlıdır. Bunun üzerine şu soru sorulabilir: İnsanın duyularına asla erişemeyen şeyler, fenomenler var mıdır? Örneğin: İnsan gözünün algılayamadığı, ama varlıkları özel yöntemlerle saptanabilen renkler olduğunu biliyoruz. Renk tayfının sınırındaki renkler, morötesi ve kızılötesi renkler vardır. Bu durum yalnızca renklerin ve renk farklarının algılanması için geçerli değildir, ışık farkları için de geçerlidir. Baykuş ya da kedi gibi gece hayvanları insan gözünün göremediği ışık farklarını takip edebilir. Duyu algısının diğer alanları için de aynı şey geçerlidir. Her duyu organının kendi alanı *içinde* üst ve alt algılama kısıtları, niceliksel ve niteliksel sınırları vardır, tıpkı algılama alanında niceliksel ve niteliksel ayrım (ve aynı zamanda benzerlik) sınırları olduğu gibi.

Biz de buna duyu araçlarının sınırlılığını ve özelliğini

aşmak için insanın özel bir araca sahip olduğunu söyleyerek yanıt veriyoruz. Bu araç düşüncedir. İnsana göre köpeğin burnu ya da kartalın gözü daha keskin olabilir, başka hayvanlar da insana göre başka şeyleri daha iyi algılayabilir; ama insanın bilgi kapasitesi herhangi bir başka canlınınkinden çok daha geniştir, çünkü düşünce aracılığıyla duyuların özelliğini ve sınırlılığını aşabilir; üstelik bunları yalnızca düşünceyle değil düşüncenin yönettiği elini, ürettiği yapay uzuvları, aletleri de kullanarak aşar. İnsanın duyu organlarını yapay olarak güçlendirmek ve hassaslaştırmak için kullandığı dürbünleri, mikroskopları ve diğer aygıtları saymama gerek yok. Önemli olan, insan düşüncesinin insanın duyu organlarının özelliklerini aşmasıdır. Örnek: fizikçinin kavradığı şekliyle renkler belli bir maddi taşıyıcının titreşimlerine, yani doğrudan insan gözüyle ilişkili olmayan bir şeye indirgenir. Ya da sesler: Fizikçi bunları havadaki titreşimlere indirger. Bu işlemin de doğrudan kulağın algılamasıyla ilgisi yoktur. Demek ki bilim, yani düşünce insanın duyusal algısının özelliklerini aşmayı biliyor. Bunun üzerine şu sorulabilir: Peki insan duyularının sınırlılığı ne olacak? Şeylerin insan duyularıyla algılanamayan belli özelliklerinin olması mümkün değil midir? Biraz önce insanın çıplak gözle algılayamayacağı belli renkler olduğunu söylemiştim: morötesi ve kızılötesi. Peki bu renkler algılanamıyorsa onları nasıl bilebiliyoruz? Özel fiziksel aletler sayesinde. Nihayetinde şeylerin tüm özelliklerine insan doğrudan olmasa da dolaylı olarak, kendi organlarıyla değilse de yapay organlarıyla erişebilir. Bunun nedeni de şeylerin özelliklerinin muhakkak bir etki yaratması ve bu etkilerin de halka halka izlenebilen bir zincir oluşturmasıdır. Bir ör-

nek daha: Çıplak elimle, cildimle belli bir sıcaklığın ötesinde ısıyı algılayamam ama fizikçi veya teknisyen olarak bu ısıyı özel olarak yapılmış bir termometreyle ölçebilirim. Peki, bu termometreyi nasıl algılayabiliyorum? Dereceleri gözümle okuyorum, yani bir bakıma ısıyı cildimle değil gözümle algılıyorum. Ama şunu da eklemem gerek, şeylerin bu sınırsız algılanabilirliği yalnızca sınırsız bir *süreç* içinde, yani bir önceki sınırların sürekli genişletilmesiyle mümkündür. Bu sınırları genişletme sürecine bir bütün olarak bakıldığında sürekli bir işlem gibi görünür, yakından bakıldığında küçük ya da büyük *sıçramalarla* gerçekleştiği fark edilir.

Ortaya attığımız bir başka soru da bilginin nitelikleriyle ilgilidir, yani bir önermenin doğruyu içerip içermediğini hangi ilkeye göre belirlediğim sorusudur. Bu soruya verilen olağan cevap şöyle: Çelişki barındırmayan önermeyi doğru kabul ederim. Yanılgının ölçütü çelişkidir. Bundan daha anlaşılır, güvenilir ve basit ne olabilir? Oysa hakikatin bu sözde ölçütü ciddi olarak incelendiğinde çöküverir. Birkaç örnek vermek istiyorum. Uzama üç boyut atfedildiğini biliyorsunuz: genişlik, uzunluk, yükseklik. Ancak, fizikçiler zamanı da üç uzam boyutuna ekleyip dört kozmik boyut oluşturur. Fakat kozmosun on boyutu olduğunu hayal edersem burada içsel bir çelişki yoktur. Yine de böyle bir önermeyi kozmosun fiziksel yapısı hakkındaki bir ifade olarak kabul etmem.

Bildiğiniz gibi deniz canavarıyla ilgili efsaneler vardır. Onun denizde yüzen ve 100 ya da 1000 metre uzunluğunda, yılana benzeyen bir hayvan olduğu söylenir. Deniz canavarı anlayışında bir çelişki yoktur. Yılanın uzunluğunu 10 metre yerine 100 metre sayarsam yılan kavramında kuşkusuz bir

çelişki oluşmaz. Ya da halk masallarından veya dinden bir figürü ele alalım, mesela ejderha veya hayalet fikrini. Tüm bu fikirler kendi kendileriyle çelişmeyen fikirlerdir. Bunları mantıklı olarak tasavvur edebilirim. Gerçek olmayışlarının ölçütü içsel çelişkilerinde değil, başka bir şeydedir. Tersi bir durum da mevcuttur: Matematik gibi bir bilimde bile bir yandan doğrunun ve yanlışın ölçütü olan içsel çelişkiden başka çelişkiler bulunduğunu ve diğer yandan çelişkilerin yanlışlık olmadan da bulunabildiğini daha önce göstermiştim.

Hakikatin gerçek ölçütlerini kavramları birbirleriyle karşılaştırarak değil kavramı gerçeklikle karşılaştırarak bulabilirim. Bu karşılaştırma öncelikle gözlemle gerçekleşir. Hayalet anlayışı kendi içinde çelişki taşımayabilir, ama ruhsal işlevlerin vücuda bağımlı olduğu konusunda yaşadığım genel deneyime göre bir çelişki içerir. Ya da ejderhayı ele alalım. Bu tür bir hayvanı hayal edebilirim, ama böyle bir hayvan yoktur, gerçeklikte yoktur. Ejderha da bir başka hayal ürünüdür.

Gezegenlerin hareket kanunlarını belirleyen ilk kişi astronom Kepler'di. Bu kanunların doğruluğunu ve kesinliğinin derecesini gezegenlerin rotasını gözlemleyerek kontrol edebilirim. Şeyleri gerçekten bilip bilmediğimi belirlemenin en güçlü araçlarından biri deneydir. Suyun belli ağırlıklarla birleşen iki maddeden, yani oksijen ve hidrojenden oluştuğunu doğru bilip bilmediğimi öğrenmek istiyorsam, iddiamın doğru olduğunu nasıl belirlerim? Deneyle, hem de iki kere: birincisi belli sıcaklık ve basınç koşulları altında oksijenle hidrojeni bir araya getirip onlardan su üreterek ve ikincisi, suyu kimyasal işlemlerle hidrojen ve oksijene ayı-

rarak. Bu deneylerle suyla ilgili fikrin yanılsama olmadığını, şeylerin gerçek özüne uygun olduğunu belirliyorum. Bu tür deneyler küçük ölçekte laboratuarda, büyük ölçekte de sanayide yapılır. Sanayideki uygulamalar da benim algımın gerçek mi, yoksa yanılsama mı olduğunu sınamak için işime yarayabilir. Bu tür deneyler yalnızca doğada değil toplumda da uygulanabilir. Siyaset son tahlilde toplum alanındaki bir dizi deneyden başka bir şey değildir. Örneğin büyük mülk sahiplerinin toprağını küçük çiftçiler arasında paylaştırarak onları devrime kazanmak gerektiği yasasını koyarsam bu yanlış veya doğru olabilir. Doğru olup olmadığını sınayarak görebilirim.

Demek ki şu sonuca varıyoruz: İnsanın şeyleri ne ölçüde ve doğrulukta bildiğini sınamanın yolu uygulama, yani insanın etkinliğidir. Oksijen ve hidrojenden su üretebiliyorsam, bu açıdan suyun özünü doğru bildiğim anlaşılır. Sonra da, şeyleri eksiksiz veya mutlak biçimde bilebilir miyim, sorusu gelir. Bunun da yanıtı şudur: Tek bir şeyi eksiksiz ve nihai olarak *hemen bilemem*. Gerek bütün dünyayı, gerekse bir tek şeyi bilmek sonsuz bir süreçtir, başka bir deyişle şeylerin eksiksiz bilinmesi ancak bir dizi göreli ve eksik bilgiyle mümkün olabilir. Ama bu birbirini izleyen dizi mutlak veya eksiksiz bilgiyi temsil eder. Böylece kavramların ilişkisi için bir ölçüt elde ediyoruz: doğru ve yanlış. Gündelik hayatta bu karşıtlıkları mutlak ve kaba bir biçimde karşı karşıya koyuyoruz. Bir ifade ya yanlış ya doğrudur. Üçüncü bir olasılık yoktur. Şeylere tedricen yaklaşan bilgi her an içinde bir parça doğru, ama aynı zamanda bir parça da doğru olmayan, yanlış bir şeyler taşır. Bilinen bir örnek vermek istiyorum: Gezegenlerin güneş etrafındaki hareketine egemen olan ev-

rensel kanun, yani yerçekimi kanunu bilindiği gibi ilk kez 17. yüzyılda büyük İngiliz doğa bilimcisi Newton tarafından bulundu. Ta 20. yüzyıla kadar bu kanun tatmin edici ve doğru olarak kabul edildi, ta ki Einstein bu kanunun daha kesin bir formülasyonunu yapıncaya kadar. Ancak, Newton kanununun yanlış, Einstein kanununun da doğru olduğunu söylemek çocukça olurdu. Newton kanunu doğruya olağanüstü bir biçimde yaklaşmıştı, ama aynı zamanda biraz eksikti. Einstein kanunu daha fazla doğruluk ve daha az yanlışlık veya kesinsizlik içerir. Her ikisinde hem gerçek hem de yanlış bulunmaktadır. Ama Einstein kanunu, Newton kanununa göre mutlak doğruya daha yakındır.

Bu konularla ilişkili olarak, dünyanın tek bir bölümünü eksiksiz bilebilir miyim sorusunun dışında, dünyayı bir bütün olarak eksiksiz bilebilir miyim sorusu da gündeme gelir. Dünyayı bir bütün olarak tam anlamıyla bilebilir miyim? Buna şu cevabı veriyoruz: Evet, bu mümkündür. Ama dünya bir kerede bir bütün olarak yutulamayacak kadar büyüktür. Dünyanın bütününü tek tek parçaları üzerinden biliyoruz. Dünyayı bilebilmek için tek tek bilimlere girmemiz gerekiyor. Bilimin ilerlemesiyle tablo daha çeşitlenmektedir. Oysa tam tersine, her bir tekil bilimin koşulu bütün dünyayla ilgili evrensel bir anlayışa sahip olmaktır. Bütün şeylerin birlik halindeki bir dünya oluşturdukları önermesi olmadan tekil bilimler için çıkış noktasını bulamam. İlişki şöyledir: Fizik, botanik gibi tekil bilimler dünyayı ele alan bilimi bir bütün olarak kabul ederler ve tersine de bir bütün olarak dünyayı ele alan bilim ancak tekil bilimler sayesinde gerçekleşir. Ama *evrensel* dünya kavramı diyalektiğin konusudur ve bu nedenle de şunu söyleyebiliriz: Tekil bilimler

diyalektiği baştan kabul eder ve diyalektik de tekil bilimleri baştan kabul eder. İkisi birbirini karşılıklı olarak etkiler.

Nihayet sıra kısaca cevaplayacağım son soruya, düşünürleri yüzlerce yıl meşgul eden soruya geldi: İnsanın zihninde doğuştan fikirler var mıdır? İnsanoğlu deneyimle hiç de öğrenmek zorunda olmadığı, dünyaya birlikte geldiği kavramlar var mıdır zihninde? Bunun cevabı şu: Kedi, köpek, eşek, ağaç veya devenin zihninde doğuştan gelen kavramlar yoktur.

İnsanoğlu her şeyi önce deneyimle öğrenir. Genel anlamda da zihinde doğuştan kavramlar yoktur, ama nasıl ki tuzun, suyun, demirin özellikleri varsa düşüncenin de "doğuştan" bir temel niteliği, doğal bir temel özelliği vardır. Düşüncenin temel niteliği veya temel işlevlerinden önümüzdeki derste daha ayrıntılı söz edeceğim. Ama şunu da söylemek istiyorum: Düşüncenin bu temel işlevi ancak duyusal deneyimle bağlantılı olarak çalışır. Düşünce de bu sırada diğer organlar gibi, örneğin mide gibi davranır. Mide ancak sindirilecek bir şeyler verilirse sindirir. Düşüncenin temel işlevi de sadece gerektiğinde ortaya çıkar.

Onuncu Ders

Diyalektik I

Bugün diyalektiği sınırlı olarak ele alacağız. Şu ana kadarki açıklamalardan diyalektiğin binlerce yıllık bir hikâyesinin olduğunu ve çeşitli gelişme evrelerinden geçtiğini gördünüz. Diyalektiğin Hint felsefesinde ve Çin felsefesindeki başlangıçlarını göz ardı edersek şu dört ana evreyi görebiliriz: 1. *Herakleitos*'la zirveye ulaşan antik Yunan doğa filozoflarının diyalektiği; 2. diyalektiğin sonraki, daha yüksek evresi olan *Platon* ile *Aristoteles*'in diyalektiği; 3. Hegel diyalektiği ve 4. materyalist diyalektik. Diyalektiğin kendisi de diyalektik olarak gelişmiştir. Diyalektik bir gelişmenin ne olduğunu ileride göreceğiz. Herakleitos -diyalektiğin ilk evresi- ardışıklığın diyalektiğini geliştirdi. Platon ile Aristoteles -ikinci evre- yan yanalığın diyalektiğini geliştirdiler. Bu diyalektik ilk evrenin diyalektiğine zıttır. Onun olumsuzlanmasıdır. 3. Hegel önceki iki gelişme aşamasını birleştirir ve bir üst aşamaya yükseltir. Yan yanalığın ve ardışıklığın diyalektiğini geliştirir, ama bunu idealist bir şekilde yapar, yani tarihsel-idealist bir diyalektik geliştirir. Antikçağın diyalektiği sınırlıydı. Bu sınırlamanın nedenini daha önce açıkladım: antik Yunan'ın üretim biçimi ve sınıf ilişkileri, özellikle de köle ekonomisi ve köle ekonomisinin yol açtığı toplumsal ilişkiler. Ancak, materyalist diyalektik bu engelleri tamamen yıkar. Sınırlı bir diyalektik değil, ev-

renselleşmiş bir diyalektiktir. Bu evrensel diyalektiğin altında yatan üretim ilişkileri ve sınıf ilişkilerinin bağlamını burada kısaca açıklayacağım. Materyalist diyalektik, işçi sınıfının perspektifinden, özellikle de proletarya devriminin perspektifinden bakan düşünürlerce geliştirildi. Bu perspektif sınıfların ortadan kaldırılmasını, bunun sonucunda da sınıflı toplumun ortadan kaldırılmasını gerektirir. Sınıfların ve sınıflı toplumun ortadan kaldırılmasıyla toplumsal gelişmenin ve genel olarak gelişme fikrinin önündeki son engel yok olur. Gerek Platon gerek Aristoteles için, hatta Hegel için sınıflı toplum gelişmeyle aşılabilecek bir şey değildir. Platon ile Aristoteles'te köle ekonomisi son ve mutlak sınırdı; Hegel'de ise burjuva toplumu aynı işi görüyordu. Ama diyalektik materyalizme göre, ya da işçi sınıfının bakış açısına göre sınıflı toplum ne sondur ne de toplumsal gelişmenin mutlak sınırıdır. Sınıflı toplumun kendisi diyalektik gelişmeye tabidir ve toplumsal gelişmenin bir parçasıdır. Bu bakış açısının genelleştirilmesi doğal olarak hem genelleşmiş hem de materyalist diyalektiği doğurur. Şunu da belirtmek isterim ki son dönemde burjuva âlimleri de diyalektiğe yönelmeye başladı. Hegel diyalektiği Almanya'da çeşitli biçimlerde canlandırıldı. Fransa'da filozof *Bergson* kendine özel bir diyalektik şekli geliştirdi. Ancak, diyalektiğin son yıllarda ortaya çıkan bu burjuva biçimi büsbütün idealisttir veya Bergson'un diyalektiği gibi hem idealisttir hem de diyalektiğin ilk aşamasına, yani Herakleitos'un bakış açısına döner.

Diyalektiği doğada, tarihte ve düşüncedeki genel ilişkilerin bilimi olarak tarif edebiliriz. Diyalektiğin karşıtı, şeylerin yalıtılmış halde izlenmesi ve sabit kabul edilmesidir.

Buna karşın diyalektik her şeyi en genel ilişkileri içinde, karşılıklı bağımlılık ilişkilerini izleyerek, sabit değil gelişen şeyler olarak ele alır. Şu soru sorulabilir: Diyalektiğin bu gizemli bilimini nasıl öğrendik? Bu bilgeliği nereden alıyoruz? Diyalektiğin türetildiği üç kaynak vardır. Birinci kaynak doğadır, doğal süreçlerin gözlenmesidir. Zaten Herakleitos ilk başta diyalektik düşüncesine böyle ulaşmıştı. İkinci kaynak insanlık tarihinin incelenmesi, tarihsel dönemlerde, üretim tarzında, toplum biçimlerinde ve bunlarla ilişkili olan toplumsal düşüncelerde meydana gelen değişikliklerin izlenmesidir. Üçüncü kaynaksa insan düşüncesinin kendisinin incelenmesidir. Bu noktada bir soru daha gelir: Aklımızla bulduğumuz diyalektik düşünce kanunlarının, gerçekliğin kanunlarıyla, yani doğadaki, tarihteki değişim kanunlarıyla örtüşmesinin garantisi nedir? Ama nihayetinde bu pek de olağandışı bir şey değil, ne de olsa insan doğanın bir parçasıdır. İnsan düşüncesi son tahlilde doğal bir süreçtir, doğadaki herhangi bir süreçle aynı türdendir: İnsan düşüncesinin doğa ve tarih kanunlarıyla özdeşleşmesi bu nedenle olağandışı değildir. Hatta bunun tersinin kavranılmaz ve olağanüstü olduğu bile söylenebilir.

Diyalektiği bir saat içinde size tüm ayrıntılarıyla açıklamam mümkün değil elbette. Ama hiç değilse diyalektiğin temel yasalarına değinebiliriz. Bunları açıklamak için birkaç örnek vereceğim. Ayrıca diyalektiğin temel kanunları arasındaki iç bağlantıları da göstereceğim. Bu konular biraz zor görünse de bunları tam olarak anlamanın ancak tekrar tekrar çalışmakla mümkün olduğunu unutmamalısınız. Ama diğer yanda bunların kavranılmaz sırlar olmadığını, nihayetinde herkesin bunları kavrayabileceğini görecek-

siniz, ne de olsa diyalektiğin kanıtı herkesin gündelik deneyiminde ve zihninde bulunur. İşte bu noktada da insan düşüncesi şu ya da bu zihne göre farklılık göstermez. Diyalektiğin en genel ve en kapsamlı temel kanunu karşıtların birliği kanunudur. Bu kanunun iki anlamı vardır. Birincisi, tüm şeyler, tüm süreçler, tüm kavramlar son tahlilde tek bir mutlak birlikte bir araya gelirler, yani nihayetinde tek bir birlik oluşturmayan karşıtlık, fark yoktur. İkinci ve bir o kadar doğru anlamı da tüm şeylerin, özdeş oldukları kadar mutlak biçimde farklı ve tümden veya sınırsız biçimde karşıt olmalarıdır. Bu kanuna karşıtların kutupsal birliği kanunu da denilmektedir. Bu kanun her şey, her olgu ve bir bütün olarak dünya için geçerlidir. Yalnızca düşünceyi ve yöntemi ele alırsak şöyle de ifade edilebilir: İnsan zihni en keskin çelişkileri ve karşıtlıkları bile birliğe kavuşturma konusunda sonsuz bir yeteneğe sahiptir, öte yandan şeyleri sonsuz derecede farklılaştırabilir ve tahlil ederek karşıtlarına ayrıştırabilir. Bu sınırsız birlik ve farklılık gerçekte var olduğu için insan zihni, şeylerin sınırsız birliğini ve sınırsız farklılığını tesis edebilir.

Bu evrensel kanunu birkaç örnekle açıklamak mümkün. Gece ve gündüz örneğini alalım, on iki saatlik gündüz ve on iki saatlik gece vardır, aydınlık ve karanlık zamanı vardır. Gece ve gündüz karşıtlıktır, birbirini dışlarlar. Ancak bu dışlama geceyle gündüzün yirmi dört saatlik bir günün parçası olmasını engellemez. Bu nedenle gece ve gündüz karşıtlığı yirmi dört saatlik gün kavramında ortadan kaldırılır. Başka bir karşıtlığı ele alalım: yani erkek ve dişi. Tam da bu karşıtlığı seçmemin nedeni –bildiğiniz gibi– eski Çin felsefesinde önemli bir rol oynamasıdır. Erkek ve dişi ara-

sındaki karşıtlık *Yi-Ching* (Değişimler ve Dönüşümler Kitabı) felsefesinde temel kanun niteliğindedir. Erkek ve dişi birbirine karşıttır. Ancak, bu durum erkek ve dişinin birlik olmasını, genel insan kavramı çeşidi olmalarını engellemez. İkisi de insan çeşidi oldukları için tamamen aynıdırlar. Başka karşıtlıklara bakalım: Doğadaki karşıtlıklardan biri de hareket ve hareketsizliktir. Normal düşünce hareketsizlik ve hareket süreçlerini mutlak bir biçimde birbirinden ayırır. Hareketsiz olan hareketsizdir ve hareketli olan hareketlidir. Fizikçi hareketsizliği hareketin bir başka çeşidi olarak ele alır, keza hareketi de hareketsizliğin farklı bir çeşidi olarak görür. Her hareketi hareketsizliğin bir çeşidi olarak görebilir. Aranızda modern fizikle ilgilenmiş olanlar bu konuları daha iyi bilecektir. Mutlakmış gibi görünen bir başka karşıtlığı alalım: Doğa ile sanat hep birbirine karşıt görülür. Doğanın yarattıklarına karşılık sanat insanın yaratısıdır. Ama nihayetinde sanat da bir parça doğadır, çünkü sanat eserini üreten insan nihayetinde doğanın bir parçasıdır. Bu örnekler sonsuza dek çoğaltılabilir ve varılan sonuçlar da bu basit örneklerin gösterdiğinden daha öteye gider. Ama konuyu mümkün olduğunca iyi anlayabilmeniz için bu örnekleri verdim.

Olağan koşullar altında, doğrudan algılanan basit şeyler söz konusuysa, güçlü sosyal çıkarlar yoksa, karşıtların birliği anlayışı pek zorlukla karşılaşmayacaktır. Bu anlayışla ilgili engeller, toplumsal çıkarlara ters düştüğü ya da artık doğrudan algılanabilen fikir veya kavramların değil, duyusal algılamadan çok uzak genel kavramların söz konusu olduğu yerlerde başlar. Bu konuda da birkaç örnek verelim. Bugün, sosyal açıdan birbirine en zıt bireyler olan köle

ile köle sahibinin ikisinin de insan olduğunu kabul etmek bizim için çok kolay. Oysa antik dönemde bir Yunanlıya, hatta en akıllı Yunanlıya köle ile köle sahibinin insan sıfatı taşımak bakımından aynı olduğunu söyleseydiniz, hiçbir koşulda aynı olduklarını kabul etmez, tamamen birbirlerine karşıt oldukları ve aynı olamayacakları yönünde cevap verirdi. Ya da modern bir ilişkiyi ele alalım: kapitalist ile proleter, işletmeci ile işçi. Kapitalistle proleterin birbirine karşıt olduğu her burjuva için verili bir bilgidir. Hatta bu karşıtlığın her zaman var olduğunu ve her zaman var olmaya devam edeceğini, asla aşılamayacağını iddia edecektir. Ama bu karşıtlığın tarihsel, geçici bir karşıtlık olduğunu kabul edebilmek için devrimci işçi sınıfının bakış açısına sahip olmak gerek.

Daha tanıdık bir örneğe geçelim, demin erkek ve kadından söz ettik. Herkes erkekle kadının doğa bilimsel açıdan aynı türün üyeleri olduğunu, erkekle kadının türdeş, aynı şekilde insan olduklarını kabul edecektir. Ama toplumsal alana geçer geçmez çelişkiler ortaya çıkacaktır. Erkek gibi kadının da aynı insan haklarına sahip olduğunu kavramak ve uygulamak için bir dizi çok büyük tarihsel devrime ihtiyaç duyuldu ve birçok doğu ülkesinde erkekle kadın arasındaki eşitliğin henüz uygulamada kabullenilmediğini ayrıca belirtmeye de gerek yok. Bu konularda diyalektik olarak düşünmeyi öğrenmemiş olan ve kendi çıkarlarının peşinde olan biri bu karşıtlıkların mutlak olduğunu iddia etmeyi sürdürecektir; yalnızca diyalektik bir eğitim almış olan kişi karşıtların birliğini kabul edecektir. Elbette ki bu sadece diyalektik eğitimine bağlı değildir, bireyin sınıfsal, toplumsal bakış açısına da bağlıdır. Bu alana ait başka bir soru daha

sormak istiyorum. Amerika Birleşik Devletleri'nde beyazlar ile siyahlar arasında, Avrupa'da ise daha yüksek bir sınıfı temsil ettiği iddia edilen Avrupalı ile koyu tenli, siyah, sarı gibi ırklar arasında toplumsal konularda ayrımcılık yapıldığını biliyorsunuz. Teoride ve pratikte bu karşıtlıkların mutlak olmadığını, tersine beyaz, siyah ve sarı tenli insanların genel anlamda insanlık kavramında birleştiklerini kabul etmek için yalnızca diyalektik eğitimi görmüş bir kafa yetmez, belli bir sınıfsal bakış açısı da gereklidir. Ama eğitilmemiş zihin genel kavramlar konusunda başka zorluklarla karşılaşır; hatta bu kavramlar ne kadar soyut, müphem ve duyusal algılama veya varsayım gücünden yoksunsa zorluklar o kadar artar. Gece ile gündüzün yirmi dört saatlik günün türdeş parçaları olduğunu anlamak kolaydır, ancak doğru ve yanlış gibi karşıtlıkları kabul etmek daha zordur; en genel, en kapsamlı ve aynı zamanda da en içerikten yoksun olan varlık ve yokluk kavramlarıyla baş etmek daha da zordur. Sıradan insan şöyle diyecektir: Varlık ve yokluk gibi mutlak karşıtlıklar nasıl birleştirilebilir? Bir şey ya vardır ya da yoktur; arada bir köprü, ortak bir özellik olamaz. Herakleitos'u işlerken varlık ve yokluk kavramlarının değişen her şeyde nasıl iç içe geçtiğini, aynı anda ve aynı şekilde bulunduğunu gösterdim, çünkü gelişen bir şey hem kendisidir hem de kendisi değildir. Örneğin gelişen ve erkek olmaya doğru ilerleyen bir çocuk hem bir çocuktur hem de değildir. Erkeğe dönüşürken çocuk olmayı bırakır. Ama henüz erkek değildir, çünkü gelişmesini tamamlamamıştır. Varlık ve yokluk kavramları oluş kavramı tarafından kapsanır. Bu kavram dahilinde iç içe geçerler. Daha önce verdiğim başka bir örneğe, yani olağan yer değiştirme örneğine,

bir cismin bir yerden diğerine hareket etmesine bakalım. Bu cisim hareket ederken hem bir yerdedir ve hem de o yerde değildir. Olağan düşünme biçiminin en çok tökezlediği bir üçüncü karşıtlığı, maddi ile zihinsel, madde ile düşünce veya madde ile bilinç arasındaki karşıtlığı ele alalım. Sıradan, eğitilmemiş zihin bu karşıtlıklar arasında ortak bir özellik bulunmadığına inanır. Maddi olan zihinsel değildir, o kadar. Bu karşıtların nasıl bir olduğunu, düşünmenin, yani zihinsel olanın nasıl bir maddi etkinlik olduğunu, yani maddi olana bağlı olduğunu daha önce kanıtlamıştık.

Şimdiyse madalyonun diğer tarafını göstermek istiyorum, karşıtların birliği ilkesinin başka bir yönü daha vardır. İlk önce aralarında özdeşlik olmayan, birleştirilemeyen karşıtlıkların var olmadığını söylemiştik. Şimdi de aynı anda şunu iddia ediyoruz: Aralarında farklar ve karşıtlıklar olmayan iki aynı şey yoktur. Ya da başka bir ifadeyle: Şeylerin karşıtlığı, özdeşliği kadar sınırsızdır. Bunu size biraz daha açıklayabilmek için felsefe tarihinden küçük bir anekdot sunmak istiyorum. 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Alman filozof Leibniz farklı olmayan iki şeyin olmadığı ilkesini ortaya atar. Bir gün saraylılarla dolaşmaya çıkar. Söz bu ilkeye gelir ve birisi yolun üzerindeki bir ağaçta iki aynı yaprağın olup olmadığını kontrol etme fikrini ortaya atar. Saraylı hanımefendiler ve beyefendiler işe girişirler ama elbette birbirinin tastamam aynı iki yaprak bulamazlar. Demek ki gerek şeylerin gerekse aklın doğasında birbirinden farklı olmayan iki şey yoktur. Aynı şeyi iki yağmur damlası için de söyleyebilirsiniz. Asla biri diğeriyle mutlak bir biçimde aynı olmayacaktır. Ya da maddenin en küçük bileşenlerini ele alalım: Bir atom sisteminin iki elekt-

ronu asla mutlak biçimde aynı olmayacaktır. Her ne kadar bugün bir elektronun tekil özellikleri hakkında bilgimiz olmasa da (atomlarda ve moleküllerde en azından türe özgü farklar belirleyebiliyoruz) bunu güvenle iddia edebiliriz. Bu iddia, şeylerin özdeşliğinin ve farklılığının sınırsız olduğu yolundaki, karşıtların birliği ilkesine dayanır. Aklın şeyleri sonsuzca özdeşleştirme, farklılıklarını belirleme ve mukayese etme kapasitesi, şeylerin doğadaki sonsuz özdeşliğine ve farklılığına tekabül eder. İşte öncelikli olan budur. Varlık ve yokluk, madde ve düşünce gibi en genel kavramları kıyasladığımızda da aynı sonuca ulaşırız. Biraz önce varlık ve yokluğun oluş içinde aynı anda bulunduğunu, oluşun özdeş bileşenleri olduğunu belirttik. Ancak bu durum varlık ve yokluğun aynı anda karşıt olmalarına, farklı olmalarına engel değildir.

Bu karşıtların birliği ilkesi büyük olasılıkla size yeni bir şey, daha önce aklınıza gelmeyen bir şey gibi görünecektir. Ama daha yakından baktığınızda bu ilkenin kapsamadığı tek bir anlamlı cümle dahi kuramadığınızı göreceksiniz. Özne ile yüklemin aynı olduğu, anlam içermeyen "bir aslan bir aslandır" gibi önermeleri bir kenara bırakırsak yukarıda sözünü ettiğimiz ilke her yerde geçerlidir. Sıradan bir önermeyi ele alalım: "Aslan bir yırtıcı hayvandır." Bir şey A -aslan- bir şey B ile özdeşleştirilir. Ama aynı zamanda A, B'den ayrılır. Aslan bir yırtıcı hayvandır; burada yırtıcı hayvan türleriyle özdeşleştirilir. Ama aynı anda onlardan da farklılaştırılır. Şu formülle ifade edilemeyecek bir cümle oluşturamazsınız: A = B. Anlamı olan tüm cümleler karşıtların birliği kanununa uyar. *Her* anlamlı cümlede bulunan ve özne ile yüklemin özdeşleştirilmesi, farklılaştırılması ve

kıyaslanmasını içeren bu karşıtlık, Çin felsefesinin klasik dönemindeki, "beyaz bir atın" bir at olup olmadığı gibi konularda tartışan "sofistler" tarafından da görülmüştü.

Şimdi de şu soruyu soruyoruz: Diyalektiğin bu temel kanununun kaynağı nedir? Cevabı da şu: Bir kere, bu kanun deneyimden kaynaklanan bir genellemedir. Gündelik hayatta ve bilimde sürekli şeylerin özdeşliklerini ve farklılıklarını araştırırız ve deneyim şeylerin özdeşlikleriyle farklılıklarının keşfedilmesinde kesin, sabit sınırların olmadığını göstermiştir. Sınırlar varsa da bunlar hareketli, göreli, geçici sınırlardır ve sürekli ihlal edilir, yeniden konulur, tekrar ihlal edilir.

İkincisi, gördüğünüz gibi karşıtların birliği kanunu bizzat düşüncenin incelenmesiyle bulunabilir. Hem düşüncenin hem de doğanın kanunudur. Düşüncede geçerli olduğu haliyle bu kanun bilincin temelinde mevcuttur ve bu temeli teşkil eden de evrenin, varlığın bir parçası olduğumu bilmem, ama diğer yandan da dış dünyadan, diğer şeylerden farklı olduğumu bilmemdir. Düşüncenin temel yapısı karşıtların kutupsal birliğinden oluşur, tüm diğer düşünce kanunları buradan türemiştir, diğer yandan da bu karşıtların kutupsal birliği tüm diğer şeylerin doğasına tekabül eder.

On Birinci Ders

Diyalektik II

Son derste diyalektiğin en genel ve en önemli kanununu ele aldık, yani karşıtların birliği kanununu, bir başka deyişle tüm şeylerin kutupsal birliği kanununu gördük. Şimdiyse diyalektiğin ikinci temel kanunu olan yadsımanın yadsınması kanununa, yani karşıtlar halinde gelişme kanununa geçiyoruz. Bu kanun, düşünme sürecinin en genel kanunudur. Önce kanunun kendisini açıklayıp birkaç örnek vereceğim, ardından da neye dayandığını ve karşıtların birliği kanunuyla bağlantısının ne olduğunu göstereceğim. Eski Çin felsefesinde *Dönüşümler Kitabı*'nın yanı sıra Lao Tzu ve öğrencileri, antik Yunan felsefesinde ise özellikle Herakleitos bu kanundan söz eder. Ama kanunu eksiksiz olarak geliştiren Hegel olmuştur.

Bu kanun şeylerin tüm hareketleri ve değişimleri için, ayrıca gerçek şeyler ve bunların aklımızdaki görüntüleri, yani kavramlar için geçerlidir. Bu kanuna göre tüm şeyler ve kavramlar hareket eder, değişir ve gelişir, her şey süreçlerden oluşur. Şeylerin sabitliği göreli ve sınırlıdır; hareketleri, değişimleri veya gelişimleri mutlaktır, sınırsızdır. Bir bütün olarak dünyada mutlak hareket ve mutlak durgunluk çakışmaktadır. Önermenin bu kısmının, yani bütün şeylerin süreçler olduğunun, her şeyin aktığının kanıtını Herakleitos'ta görmüştük. Burada tekrarlamaya lüzum yok.

Yadsımanın yadsınması kanunu her şeyin değiştiği veya süreçlerden oluştuğu önermesine nazaran daha özel bir içeriğe sahiptir. Bu kanun değişikliklerin, hareketlerin veya gelişimlerin en genel şekli hakkında da bir şeyler anlatır. Bir kere, tüm hareketler, gelişimler ve değişiklikler karşıtlıklar veya zıtlıklar halinde, yani bir şeyin yadsınmasıyla gerçekleşir. Bu nedenle yadsımaktan söz edilir. Yadsımak reddetmek demektir. Kavramların değişimi bu şekilde ifade bulur.

Şeylerin gerçek hareketi akılda kavramsal düzeyde yadsıma olarak görünür. Bir başka deyişle, yadsıma şeylerin hareketinin veya değişiminin akılda en genel şekilde temsil edilmesidir. Sürecin ilk safhası yadsımadır. Değişimin kaynağı olan şeyin yadsınması da şeylerin karşıtına dönüşmesi kanununa tabidir. Yadsımanın kendisi de yadsınır. Bu yüzden yadsımanın yadsınmasından söz ediyoruz.

Az sonra örnekler verince konuyu daha iyi anlayacaksınız. Biraz daha devam edeyim. Yadsımanın yadsınması hem düşüncede hem de gerçeklikte mantıken olumlu bir sonuç verir. Yadsıma, yani olumsuzlama ile olumlama iki karşıt kutupta bulunan kavramlardır. Olumlamanın olumsuzlanmasıyla yadsıma ortaya çıkarken yadsımanın yadsınmasıyla olumlama ortaya çıkar. Evet'i yadsıdığımda hayır elde ederim: ilk yadsıma. Hayır'ı bir kez daha yadsırsam evet elde ederim: ikinci yadsıma. Sonuç olumlu bir şeydir.

Demek ki olağan dilde bile çifte yadsımadan bir olumlama ortaya çıkar. Ama diyalektikteki çifte yadsımadan eski ve özgün olan şey tekrar oluşturulmaz –işte ayırt edici özelliği de buradadır– yani başlangıç noktasına geri dönülmez, aksine yeni bir şey ortaya çıkar. Süreci başlatan şey ya da durum daha üst düzeyde yeniden oluşur. Çifte yadsıma

sürecinden özgün niteliklerin korunduğu ve genişletildiği başka özellikler, yeni bir şekil ortaya çıkmıştır.

Yadsımanın yadsınması kanunu ifadesine yabancıysanız, çok daha basit olan yeninin eskiden doğuşu kanununu düşünün. Bu kanun ayrıca düşüncenin bir kanunu olması bakımından da özel bir formülasyona sahiptir. Düşüncenin kanunu olarak şu biçimi alır: Çıkış noktası olumlu önerme, yani tezdir. Bütün düşünme biçimleri herhangi bir önerme ya da iddiayla başlar. Bu önerme yadsınır veya karşıtına dönüşür. İlk önermeyi yadsıyan bu ikinci önermeye karşıt ya da antitez denir. Bu ikinci aşamadır. İkinci önerme, yani antitez bir kez daha yadsınır ve bildiğiniz gibi üçüncü önerme, yani sentez elde edilir; sentez de, tezin ve antitezin yadsınmasıyla daha üstün, olumlu bir önermeye ulaşılmasıdır.

Kanunu doğru anlayabilmek için iki türlü yanlış yoruma ya da çarpıtmaya karşı dikkatli olmak zorundayız.

Tez ve antitez diyalektik olarak son önermede, yani sentezde birleştirilir. Diyalektik birleşme, iki karşıt şeyin karşılıklı olarak dışlanan nitelikleri ortadan kaldırıldıktan sonra kalan özelliklerinin salt toplamıyla karıştırılmamalıdır. Diyalektik gelişme bu şekilde gerçekleşmez, çünkü burada karşıtlar birbirine karışır veya yok edilir, gelişme de engellenir. Diyalektik gelişmenin temel özelliklerinden biri yadsımalarla gerçekleşmesidir ve bu yadsımalar kaçınılmazdır. Yadsıma olmadan ne süreç, ne gelişme, ne de yeninin ortaya çıkışı söz konusu olabilir. Bu yadsıma toplumda eskiyi ortadan kaldıran mücadelede kendini ifade eder. Hatalı ya da sahte diyalektik, eskiyle yeni arasında bir iletişimin, bir uzlaşma çabasının olduğunu iddia eder: *Eskiyi ortadan kaldırmadan*, eski yeniyle birleştirilmeye çalışılır. Ama şunu da

hemen ilave etmek isterim: Her uzlaşma mücadelenin yadsıması değildir. Bir uzlaşma bile mücadele aracı olabilir.

Gelişmenin diyalektiğinin bu şekilde yanlış anlaşılmasının altında, yadsımanın birliğin temel faktörü olarak rol oynadığının unutulması yatmaktadır. Ama tersi bir yanlış yorumlama da vardır: Gelişme sürecinden ortaya çıkan yeninin, eskiyi yadsımakla ya da ortadan kaldırmakla kalmayıp aynı zamanda kendi içinde barındırdığı gerçeği göz ardı edilir. Bu duruma dikkat edilmezse Fransız filozof Bergson'un felsefesinde olduğu gibi, gelişim diyalektiğinin çarpıtılmasıyla karşı karşıya kalır insan. Bergson'da gelişme kavranılmaz mistik bir sürece dönüşür, eskiyle yeni arasındaki ilişkiler *salt* karşıtlık olarak kavranır, *aynı anda* özdeşlik olarak kavranmaz.

Bergson'un diyalektiği kavrayışındaki temel hata, gelişme yoluyla eski olandan çıkan yeninin yalnızca eskinin karşıtı, yadsıması olmadığının, onu doğuran eskiyle ortak bir şeye sahip olduğunun gözden kaçmasıdır. Bergson'un bu düşüncesi takip edildiğinde, kendi kendini iptal ettiği görülür. Tek bir yadsıma türünde yadsınan şey gelişmenin doğurduğu şeyle artık ilgili değildir. Bu da tam veya kayıtsız şartsız yadsıma, yani imhadır. Bir şeyi tam olarak yadsıdığımda onu yok ederim, ama o zaman da gelişme tamamen durur. Bergson'da olduğu gibi gelişme sınırlarının ötesine itildiğinde, mutlak kılındığında karşıtına, yani hareketsizliğe ya da gelişmeden yoksunluğa dönüşür. Diyalektik süreçteki yadsıma mutlak, kayıtsız şartsız veya tam değil, koşullu, göreli veya kısmidir. Diyalektik açık ve somut yadsımayla ilgilidir. Diyalektiğin ilk çarpıtılması, yani yadsımanın dikkate alınmadığı çarpıtma, diyalektiğin

oportünist çarpıtılması olarak adlandırılabilir. Biraz önce sözünü ettiğimiz, yeninin eskiyle hâlâ ilgili olduğunun göz ardı edildiği ikinci çarpıtmaya diyalektiğin anarşist çarpıtması denebilir. Diyalektiğin bu iki birbirine zıt çarpıtması, yani oportünist ve anarşist çarpıtması ortaya çıkan sonuç açısından, yani gelişmeyi ortadan kaldırmaları açısından birbirinin aynıdır. Oportünist çarpıtma gelişmenin hareket ettirici gücü olan yadsımayı ortadan kaldırarak, anarşist çarpıtma da karşıtlıklar arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırarak gelişmeyi yok eder.

Bu genel ve soyut konuyu biraz daha anlayabilmeniz için size birkaç örnek vermek istiyorum: Bir pirinç tanesini ele alalım. Size bu pirinç tanesiyle bir gelişme sürecini başlatma görevi veriyorum. Bunu nasıl yaparsınız? Sulu veya kuru pirinç tarımı yapmanıza bağlı olarak pirinç tanesini toprağa veya suya koyarsınız. Toprakta neler olur? Toprakta pirinç tanesinin ilk yadsınması gerçekleşir. Yok olur ve bu taneden pirinç bitkisi gelişir. İlk yadsıma: Pirinç tanesi yok olup bitkiye dönüşmüştür. Bu sırada ilk pirinç tanesi yok olmuştur. İkinci adım pirinç bitkisi sayesinde atılır. Pirinç bitkisi büyür ve sonunda tekrar pirinç taneleri üretir ve bu noktaya ulaştığında, yani pirinç tohumları, pirinç taneleri ürettiğinde bitki yok olur. İkinci yadsıma: Pirinç bitkisi yok olmuştur ve tane tekrar oluşmuştur, ama eski pirinç tanesi değildir, yeni pirinç taneleridir, *tek* bir pirinç tanesi değildir, çok sayıdadır ve büyük olasılıkla da eski niteliğe sahip değildir, yeni özellikleri vardır. Üremeyle ilgili bu küçük değişiklikler genellikle önemsiz ve değişkendir. Bunların birikimi ve pekişmesi sayesinde, Darwin'in teorisine göre, eski türlerden yenileri oluşur. İşte burada yadsımanın yad-

sınımasını gözlemleyebileceğimiz bir süreç vardır. Çifte yadsıma ilk çıkış noktasını yeniden oluşturur, ama daha yüksek bir basamakta ve başka bir nicelikte. Bergson'un diyalektik çarpıtmasının burjuvazinin şu anki tarihsel konumuyla yakından ilişkili olduğunu anlamış olmalısınız. Rasyonel diyalektik burjuvazinin yok oluşunun kaçınılmazlığına işaret eder. Bergson'un mistik veya tahrif edilmiş diyalektiği, tarihsel meşruluğu ortadan kaldırıp yerine hiçbir şeyin olanaksız olmadığı mucizeyi, keyfiliği ve anlaşılmazlığı koyar.

Umarım konuyu daha iyi anlamışsınızdır. Biraz önce sözünü ettiğim örnek üzerinden diyalektiğin iki yanlış yorumunu veya *çarpıtmasını* da açıklayacağım. Bergson'un çarpıtması veya diğer bir deyişle anarşist çarpıtma şöyle gösterilebilir: Diyalektiğin kanunu pirinç tanesini yadsımamı talep eder. Bu yadsıma daha eksiksiz bir biçimde yapılabilir. Pirinç tanesini toprak yerine bir havana koyup ezebilirim. Neticede pirinç tanesi öyle eksiksiz yadsınmıştır ki artık bir gelişme gerçekleşmez. İlk çarpıtma budur. Buradan da anlaşılacağı üzere, her şeyin kendine has bir yadsıması vardır ve ancak o şeyin doğasına uygun olan yadsıma belli bir gelişme süreci başlatabilir. Diyalektiğin ikinci türden, yani oportünist çarpıtması yadsımanın görmezden gelinmesidir. Pirinç tanesini verdiğim kişi, tane "kendi kendine" gelişebilir deyip onu ne ezer ne de toprağa gömer. Masanın üstünde bırakır. Bunun sonucunda tane gelişip bitki olamaz. Neticede masanın üstünde ölüp gidecektir. Bu iki karşıt diyalektik çarpıtmanın nasıl aynı sonucu doğurduğunu görüyorsunuz. Gelişme meydana gelmez ve nesne yok olur. Buna karşın, gelişme sürecini başlatma amacıyla bir şeyi yadsırsam o şey hem yok olur ve hem de aynı anda yeni,

daha üstün bir şeye dönüşür. Size toplumsal veya ekonomik düzenlerin tarihinden ikinci bir örnek vereyim. Bildiğimiz ilk üretim tarzının ilkel komünizm olduğunu biliyorsunuz, yani küçük bir insan grubunun önemli üretim araçlarına ortak sahip olması. Bu ilkel komünizm tüm toplumsal gelişmenin çıkış noktasını, tezini, temelini oluşturur. İlkel komünizm ortadan kaldırılır, yadsınır, olumsuzlanır. Ortak üretim araçları mülkiyeti ve ortak üretim yerine sırasıyla özel üretim, köle ekonomisi, feodal üretim, basit meta üretimi, en sonunda da kapitalist üretim geçer. Bu antitezdir. İlkel komünizmin olumsuzlanması, çeşitli tarihsel şekillerde özel üretimdir. Sonra üçüncü aşama gelir: Özel üretim yadsınır, ortak mülkiyet ve komünizm daha yüksek bir seviyede yeniden kurulur. Bu çifte yadsımayla gelişme daha yüksek bir seviyede çıkış noktasına geri döner. Kapitalist üretimden doğan sosyalist ya da komünist üretim artık ilkel komünizm değildir, çok daha yüksek bir gelişme evresindeki, kapitalizmin teknolojik başarılarını da devralmış olan komünizmdir. İnsan artık ilkel komünizmde kendisine hükmeden doğaya hükmediyor. Ayrıca modern komünist toplumun kapsamı da ilkel komünist toplulukların kapsamından çok daha geniştir – ilkel komünizm en fazla birkaç topluluğu tek bir ekonomik birim içinde birleştirebilirken, modern sosyalizm veya komünizm bütün dünya ekonomisini kapsamaya uygundur. Modern komünizmle ilkel komünizm arasındaki farkı gösterdim. Ama ilkel komünizm modern komünizm içinde barınmaya devam eder. Üretim araçlarının ortak mülkiyeti yeniden sağlanmıştır. Kapitalizm komünizmde olumsuzlanmış, ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu olumsuzlama mutlak ve soyut değil, göreli, somut

ve koşullara bağlıdır. Gerek kapitalist teknoloji gerekse kapitalizmin ürettiği fabrika içindeki işbirliği korunmaktadır. Son olarak, bu örnekte diyalektiğin iki çarpıtmasını göstermek istiyorum. Sosyalizme ulaşmak için kapitalizmi ortadan kaldırma veya yadsıma zorunluluğunu göz ardı eden ilk çarpıtma, reformist veya oportünist görüş olarak bilinir. Diyalektiğin bu alandaki ikinci çarpıtılmasında, kapitalizmin unsurlarının sosyalizmin inşası için devralındığı göz ardı edilir; bu da anarşist görüştür. Çarpıtmalardan birine diyalektiğin oportünist çarpıtması diğerine de anarşist çarpıtması dememin sebebi buydu. Tarihsel deneyim bu iki çarpıtmanın birbirine dönüştüğünü ve birbirinin yerini aldığını göstermektedir.

Çok farklı bir modern örnek de ele alınabilir. Çin'deki emperyalizme karşı mücadeleye baktığımızda, emperyalizme karşı mücadelenin oportünist çarpıtmasına Çang kayşek'i örnek verebiliriz.

Peki yadsımanın yadsınması kanununun kaynağı nedir? İlk kanunumuzla, yani karşıtların birliği kanunumuzla bağlantısı nedir? Bu kanunun karşıtların birliği kanunuyla doğrudan bağlantılı olduğu açıktır. Yadsımanın yadsınması kanunu, süreç olarak, zaman içinde, yani ardışıklık içinde bir işlem olarak karşıtların birliğidir. Karşıtların birliği süreç olarak düşünüldüğünde yadsımanın yadsınması kanununu, başka bir ifadeyle, karşıtlık yoluyla gelişme kanununu doğurur. İlk önerme, yani karşıtların birliği kanunu, yapısal ya da statik varlık açısından şeylerin en genel ilişkilerini temsil eder. İkinci önerme olan yadsımanın yadsınması ise süreç olarak, yani dinamik bir biçimde şeylerin ilişkilerini temsil eder. İki önerme de birbirine öyle bağlıdır ki her süreç için, her şey için aynı anda ve aynı ölçüde geçerlidirler.

İki önerme iç içe geçmekte, ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. İlk önerme dünyanın boylamasına bir kesitini sunarken ikincisi enlemesine bir kesitini sunar.

Şimdi diyalektiğin üçüncü ilkesine, yani niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşümü ilkesine geliyoruz. Bu ilkeye göre bir şeyin veya şeylerin salt çoğalması nitelikte, yani özelliklerde değişime yol açmaktadır ve tersi, yani niteliksel bir çoğalmanın nicelikte bir değişime yol açtığı da doğrudur.

Açıklama için size birkaç örnek vermek istiyorum. İlk örnek fizik alanındandır: Suyu ele alalım. Suyun belli bir sıcaklığı vardır ve bu sıcaklığı belli bir noktaya kadar yükselttiğinizde gitgide ısınan su değil, buhar elde edersiniz. Tersi durumda, yani sıcaklığı belli bir noktaya kadar düşürdüğünüzde gitgide soğuyan su değil, buz elde edersiniz. Moleküllerin hızı niceliksel olarak düştüğü için su donar. Sıcaklık en küçük parçacıkların, yani moleküllerin hareketinin bir ifadesidir; molekül hareketinin niceliğini, bir başka ifadeyle moleküllerin hareket etme hızını düşürürseniz belli noktalarda özellikler de değişir: gaz halinden sıvı hale, sıvı halden katı/donmuş hale. Yine ancak molekül hareketini niceliksel olarak değiştirerek buzu suya veya suyu buhara dönüştürebilirsiniz. Niceliğin niteliğe dönüşümü yasasının en güzel örneğini bugün atom araştırması sunmaktadır. Kimyasal element atomlarının çeşitli nitelikleri daha küçük bileşenlerinin, yani elektronların basit sayısal nicelikleriyle ilişkilidir.

Bir başka örneği zooloji ve botanikten verelim. Nihayetinde tüm bitki ve hayvanların küçük temel birimlerden, yani hücrelerden oluştuklarını biliyorsunuz. Her canlı bir veya birkaç küçük hücrenin gelişimiyle, çoğalmasıyla ortaya çıkar. Yani canlıların çeşitlilikleri hücrelerin niceliğine da-

yanır. Hücre miktarını artırırsam başka özelliklere, başka bir şekle, vs. sahip başka canlılar ortaya çıkar.

Tersine bir süreç de yaşanabilir: Bir canlıdan belli sayıda hücre çıkardığınızda fazla zarar görmeyecektir. Aynı canlı olmayı sürdürecektir. Ama belli bir eşiği aşarsanız bu durum canlıya zarar verecektir. Bir insanın saçlarını keserseniz, tehlikeli bir durum oluşmaz, ama bir kolunu veya bacağını keserseniz niteliksel değişim yaratırsınız. Büyük olasılıkla insan ölüp gidecektir. Bir insandan bir miktar kan alabilirsiniz; ama belli bir düzeyi aşarsanız ölüme yol açarsınız: niteliksel değişim.

Son olarak da siyasal iktisattan bir örnek. Siyasal iktisatta bir miktar paranın ancak belli bir asgari tutara ulaşırsa sermaye olarak işe yarayacağını öğrendiniz. Örneğin, bir ruble sermaye değildir, 10 ruble de değildir; 10.000 ruble belli koşullarda sermaye olarak işe yarayabilir. Salt niceliğin değiştirilmesiyle bir para tutarı sermayeye dönüşebilir, başka özelliklere bürünür, başka bir etkiye sahip olur, nitelik değiştirir. Sermaye yoğunlaşma ve merkezileşme yoluyla büyüdüğünde niteliksel bir dönüşüm gerçekleşir: Tekelci sermayeye doğru bir dönüşüm yaşanır. Tekelci sermayenin bütün bir kapitalist sermaye dönemine, yani emperyalist döneme hükmettiğini siyasal iktisattan biliyorsunuz.

Tersi: Tekelci kapitalizme, yani belli nitelikteki bir sermayeye sahip olduğunuz anda bu yeni nitelik niceliksel oranlara ve özelliklere dönüşür. Tekelci sermaye tekelci olmayana nazaran daha yüksek bir kâr oranı elde eder. Tekel fiyatları genellikle serbest rekabettekinden daha yüksektir.

Son olarak, bu üçüncü diyalektik ilkenin ilk iki ilkeyle ilişkisinin ne olduğunu soruyoruz. Burada da niceliğin niteliğe

ve niteliğin niceliğe dönüşümü kanununun karşıtların birliği ilkesinin özel bir uygulamasından ibaret olduğu anlaşılıyor. Nitelik ve nicelik kutupsal karşıtlıklardır. Nitelik ortadan kaldırılan niceliktir, nicelik de ortadan kaldırılan niteliktir. Elinizde bir elma, bir armut ve bir erik varsa, bu üçü de farklı niteliklere sahiptir. Ancak farklı nitelikleri olumsuzladığınızda veya soyutladığınızda bu üçünü toplayabilirsiniz. Bir elmayı, bir armudu ve bir eriği toplayamam, ancak üç meyve olduklarını söylersem onları toplayabilirim. Demek ki olumsuzlanan nitelik niceliktir, olumsuzlanan nicelik niteliktir. Bu karşıtlıklar her şeyde mevcuttur. Her şey belli bir boya, miktara veya dereceye, aynı zamanda da belli özelliklere sahiptir. Tüm şeyler gerek niteliğe gerekse de niceliğe sahiptir. Karşıtlar olarak iç içe geçerler, birbirlerine dönüşürler.

Böylece diyalektiğin sonuna geliyorum. Elbette bu az sayıdaki ilkeyle diyalektiğe baştan sona egemen olduğunuzu düşünemezsiniz. Bu ilkelerden bir dizi başka ilke çıkar ki onları burada ele alamıyoruz. Önemli olan size verdiğim birkaç formülü ezberlemeniz değildir, tersine, şeylerin ve düşünmenin diyalektik doğasını kavramanızdır. Diyalektik düşünme sihirbazlık değildir. Ayrıca herkesin doğuştan sahip olduğu bir şey de değildir. Öğrenilmesi ve alıştırma yapılması gereken bir düşünme tarzıdır. Diyalektik düşünmenin en genel özelliği şeylerin ilişkileriyle birlikte, yan yanalık ve ardışıklık bağlamları içinde, değişimleri içinde izlenmeleridir.

Önümüzdeki iki derste materyalist tarih ele alınacaktır.

Bu materyalist tarih daha kolay anlaşılacaktır çünkü o kadar soyut değildir, genel yöntemin belli bir materyale, yani tarihe uygulanmasıdır.

On İkinci Ders

Diyalektik Materyalizmin Tarih Teorisi I

Bugün diyalektikten, diyalektik materyalizmin tarih teorisine geçiyoruz. Tıpkı diyalektik gibi tarihsel materyalizmin tarih teorisi de salt *inceleme* aracı değil, bir eylem aracıdır. Devrimci teori, devrimci pratiğin, devrimci politikanın vazgeçilmez aracıdır. Kaptan için pusula, saat ve sekstant neyse, mühendis için fizik kanunları neyse, devrimci politikacı için tarihsel ya da diyalektik materyalizm de odur. Diyalektik evrensel bir araçken, tarih teorisi özel bir araçtır, bir başka deyişle toplumsal ilişkiler içinde bilimsel yön bulmayı olanaklı kılan, bu ilişkilerin hareket kanunlarının belirlenmesini sağlayan araçtır. Yalnızca hareket kanunlarıyla ilgili bilgi sayesinde gelecekle ilgili bilimsel bir öngörüde bulunulabilir ve ancak bu öngörü sayesinde doğru devrimci eylem mümkün olur. Materyalist tarih teorisinin çığır açan özelliği, tarihsel gelişmenin ana hatlarını öngörmemize ve gereken şekilde etkilememize, ona belli sınırlar içinde *vakıf olmamıza* izin veren ilk teori olmasıdır. Başka bir deyişle yalnızca ve öncelikle geçmiş tarihin açıklaması değil, aynı zamanda ve her şeyden önce *insanın tarih yapma tarzının teorik temelidir.* Doğa kanunlarının anlaşılması, doğaya özgür bir biçimde hükmetmenin temelidir. Tarihin maddi kanunlarını anlamak ise insan özgürlüğüne giden yolu

açar. Materyalist tarih teorisi devrimci pratikten ayrılırsa yaşamaz. Şöyle bir söz vardır: Yalnızca kimyadan anlayan kişi, kimyayı da anlayamaz. Geçmişi yalnızca materyalist biçimde anlamaya çalışan kişi geçmişi de anlayamaz.

Önceki derslerimizden birinde tarihsel materyalizmin temeliyle ilgili bir formül geliştirmiştik: İnsanların geçimlerini kazanma tarzları toplumsal hayatın tüm diğer yanlarını belirler. Bu tarzlar özellikle de toplumsal görüşleri, düşünceleri, anlayışları veya "toplumsal bilinci" belirler. Başka bir deyişle, maddi toplumsal hayat düşünsel hayatı belirler, hatta Marksist bir ifade kullanmak gerekirse toplumsal varlık toplumsal bilinci belirler. Maddi olan düşünsel olanı -toplumsal konularda da- belirlediğinden bu öğretiye tarihsel materyalizm adı verilir. Diyalektik hakkında söylediklerimizi dikkate alırsanız bu öğretinin, materyalist diyalektiğin insanların toplumsal ilişkilerine özel bir uygulaması olduğunu kolayca görürsünüz.

Bu öğreti ilk bakışta alabildiğine makul görünür, ama sıradan düşünme biçimine, yani sağduyu denen şeye aslında zıt olduğunu da unutmamak lazım. Sağduyu öncelikle meseleyi şöyle ortaya koyar: Görünüşe bakılırsa, insanın tüm eylemleri zihinden, yani insanın önüne koyduğu amaçlardan kaynaklanmaktadır. İnsan, amaçları, planları her neyse ona göre davranacaktır, yani gündelik düşünce ya da sağduyu materyalist tarih öğretisine hiç de uygun değildir. Oysa daha yakından bakıldığında bu uygunsuzluğun yalnızca yüzeysel olduğu görülür, çünkü insanların davranışlarını düzenleyen amaçlar, insanların zihinlerindeki fikirlerin kaynağı nedir, sorusu ortaya çıkar hemen. Toplumsal düşünmenin şu ya da bu unsurunun kaynağı nedir, ya da daha

somut bir örnek vermek gerekirse, nasıl olur da M.Ö. 6. yüzyılda Kung Tzu dönemindeki Çinli köylü ile 1927 yılındaki köylü farklı düşünür? Ya da nasıl oluyor da Çinli işletmecinin grev ve sendikalar hakkındaki görüşleri Çinli işçinin görüşlerinden farklılık gösteriyor? Bu tür soruları sormaya başladığımız anda fikirler alanından çıkar ve neden insanların bin yıl önce bugünkünden farklı düşündüklerini, bugün tarım sınıfının işletmecilere veya işçilere göre neden farklı görüşlere sahip olduğunu araştırmak zorunda kalırız. Fikirlerdeki bu farklılıkları yine başka fikirler kullanarak açıklamak, onları açıklamamak, açıklama yapmaktan vazgeçmek demektir. Tarihte belli toplumsal görüşlerin nasıl birbirinin yerine geçtiklerini, bir görüşün bir başka görüşle nasıl yer değiştirdiğini veya aynı toplum içinde iki sınıfın doğru olan, iyi olan hakkında nasıl olup da neredeyse farklı görüşlere sahip olduğunu anlayabilmek için bu görüşlerin maddi nedenlerine dönmeliyiz. Toplumsal bilinçten tekrar toplumsal varlığa uzanmalıyız. Tarihsel materyalizm düşünce veya bilinç gerçeğini inkâr etmez. Tarihsel materyalizm insanların zihinlerinde düşünceler olmadığını, belli görüşlere göre davranmadıklarını asla iddia etmez, tersine görüşleri ve amaçları toplumun maddi temelini kullanarak açıklar. Tüm idealist tarih teorilerinin tersine, materyalist teori düşüncelerde basit ve öncelikli olanı değil, türetilmiş, bağımlı, ikincil olanı görür, yani belli maddi ilişkilerin sonucu olan şeyi görür.

Şimdi temelin yapısını, insanların geçimlerini sağlama biçimlerini, ya da Marx'ın dediği gibi *üretim tarzlarını* daha yakından inceleyeceğiz. Üretim tarzı nedir? Diyalektik materyalizmde üretim tarzı derken, insanların üretirken ya da

çalışırken girdikleri karşılıklı ilişkiler, ya da kısa yoldan bir tarifle, çalışma sırasında insanların karşılıklı ilişkileri kastedilir. Son tahlilde soru şudur: İnsanlar üretim araçları etrafında nasıl gruplaşır? Başka bir deyişle: Üretim araçları kime aittir ve nasıl kullanılırlar?

Belli bir üretim biçimini ele alıp temelini ve özünü saptadığımızda, üretim tarzının anlamını daha iyi kavrayabiliriz. Kapitalist üretim tarzını ele alalım: Bu tarzın özelliği, makineler, fabrikalar, hammaddeler gibi üretim araçlarının üreten kişiden, yani işçiden ayrı olmasıdır. Üretim araçlarının sahipleri olan, ama onları işletmeyen bir insan sınıfı var. Diğer taraftaysa hiçbir üretim aracına sahip olmayıp yalnızca emek gücü olan bir sınıf, yani işçiler vardır; bu sınıf ancak üretim araçları sahiplerince, yani kapitalistlerce işe alınırsa çalışabilir. Kapitalizmin ikinci özelliği bu insanların hukuken özgür insanlar olmaları ve üçüncü özelliği de üretim araçlarının, yani makinelerin, araç gerecin, hammaddelerin toplumsal olarak kullanılmasıdır, başka bir deyişle bir makinede, bir fabrikada bir grup işçi birlikte çalışır.

Bu üretim tarzının karşısına, küçük zanaatkârlıkta ya da küçük veya orta ölçekli tarım ekonomisinde gördüğümüz basit meta üretimini koyalım. Bu alanlarda insanların birbirleriyle ilişkisi kapitalist ilişkilerden farklıdır. Çalışan, aynı zamanda üretim araçlarının da sahibidir, köylü toprağın, binanın, tarım araçlarının, hayvanların sahibidir; zanaatkâr atölyesinin, araç gerecinin, hammaddelerinin sahibidir. Bu basit meta üretiminin ikinci özelliğiyse, kapitalizmden farklı olarak burada birçok kişinin işbirliğinin bulunmamasıdır, tersine, tekil üretici kendi araçlarıyla çalışır.

Bu üretim araçları üreticinin özel mülküdür ve bizzat onun tarafından kullanılır. Tarım veya zanaat işletmesinde üreticinin ona ait araç gereçle etkileşimi söz konusudur. Ancak toplam ekonomi açısından bakıldığında tek tek üreticilerin dolaysız, planlı bir etkileşimi yoktur – işte fark da burada yatmaktadır– tersine, herkes diğerinden bağımsız olarak çalıştığından toplum sayısız üreticiye bölünmüştür. Kapitalist üretimde ekonomik bir birim olarak bir araya getirilmiş olan sayısız insanın bilinçli etkileşimi fabrikayı veya birkaç fabrikayı kapsamaktadır. Basit meta üretiminde planlama olsa olsa zanaatkârla birlikte birkaç çırağı veya çiftçiyle birlikte ailesini kapsar. Bu durumu siyasal iktisattan zaten biliyorsunuz. Üçüncü bir belirgin örnek de çeşitli biçimler alan ilkel komünizmdir. Burada ilkel komünist toplum önemli üretim araçlarının ortak sahibidir. Üretim araçlarına bizzat sahip olmak ikincil önemdedir. Çalışma doğrudan toplumsaldır; ne basit meta üretiminde ne de kapitalist ekonomide yukarıda sayılanlar vardır. İnsanın üretim araçlarıyla ilişkisinin farklı üretim ilişkilerini veya üretim tarzlarını ifade ettiği yolunda birkaç örnek vermiş olduk. Bunlar yalnızca örnektir, tam bir tanım niteliği taşımaz.

Üretim ilişkisi veya insanların doğrudan üretimdeki ilişkileri belirleyen şeylerden biri de ürünlerin *dağıtımıdır.* Bunun için de bölüşüm ve dolaşım kavramları kullanılır. Kapitalist ilişkilerde bu mesele çok açıktır. Üretim araçlarına sahip sınıf buna uygun olarak emek ürünlerinin, yani metaların da sahibidir. Üretim araçlarının sahibi olmayan işçi sınıfının ise emeğinin ürünleri üzerinde herhangi bir hakkı yoktur. Üretimin yalnızca bir kısmını alır, geçimini üretim araçlarına sahip sınıfın doğrudan elinden çı-

kan bir ücret şeklinde alır. Diğer yanda üretim araçlarının özel mülkiyetinin bulunmadığı ilkel komünist ilişkilerde toplam ürünün tümüyle topluma ait olduğunu ve kısmen ortak tüketildiğini, kısmen de belli kurallara göre tek tek dağıtıldığını görürüz. Üretim tarzı, yani insanların üretim araçlarıyla ilişkileri belli bir toplumdaki bölüşüm tarzını da belirler.

Üretim tarzı veya üretim biçimi, başka bir kavramla, işkolu veya endüstri dalı kavramıyla karıştırılmamalıdır. Kapitalist üretim tarzı, feodal üretim tarzı, ilkel komünizm, köle ekonomisi, tüm bunlar üretim biçimleri veya üretim tarzlarıdır, çünkü temellerinde belli bir toplumsal üretim davranışı bulunmaktadır. Buna karşın avcılığın, balıkçılığın veya tarımın üretim tarzı olduğu söylenemez. Avcılık, balıkçılık, tarım farklı üretim tarzları değil, yalnızca farklı işkolları veya geçim kaynaklarıdır, çünkü bu işkollarının her biri toplumsal olarak son derece farklı tarzlarda gerçekleştirilebilir. İlkel komünist ilişkilerde tarım vardır; köle sahibinin uyguladığı tarım vardır; bütün bir ortaçağ boyunca feodal tarım vardır; basit meta ekonomisi ilişkileriyle tarım ve son olarak da kapitalist ilişkiler dahilinde tarım vardır. Büyük olasılıkla ilk balıkçılık, komünist biçimde yapılmıştır; yani birkaç balıkçı bir araya gelip balıkçılık yapmıştır. Ardından balıkçının tek başına ağını alıp yola çıktığı basit meta üretimi olarak balıkçılık vardır ve son olarak da günümüzde modern kapitalist endüstri olarak balıkçılık vardır, burada bir kapitalist gerekli ağlar, vs. ile birlikte birkaç balıkçılık aracının sahibidir ve ücretli işçi çalıştırır.

Üretim tarzını veya üretim ilişkilerini, sık sık karıştırıldıkları teknoloji kavramından da ayırt etmek lazım. Üretim

tarzı insanlar arasındaki bir ilişkidir, toplumsal bir ilişkidir. Teknolojiyse insanların doğayla ilişkisiyle ilgilidir. Bu yüzden de makine üretimi gibi kavramlar bir üretim tarzını veya bir üretim ilişkisini değil, belli bir üretim teknolojisini tanımlar. Aynı durum taş çağından, bakır çağından, bronz çağından veya demir çağından söz ederken de geçerlidir. Bu çağlar, taş, bakır, bronz ve demir aletlerin kullanıldığı tarih öncesinin ve tarih çağının çeşitli dönemleridir. Bu sınıflandırma üretim tarzına değil, teknolojiye dayanır.

Üretim tarzının bütün diğer toplumsal ilişkilerin şekillendirilmesi ve gelişmesi için belirleyici ve temel nitelikte olduğunu gördük. Bir başka deyişle, tüm toplumsal gelişmenin motoru üretim tarzıdır. Ama şu soru da ortaya atılabilir: Üretim tarzının gelişmesinde belirleyici olan nedir? Toplumun ilkel komünizmden basit meta üretimine veya feodalizme, feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden sosyalizme geçişinde neler belirleyicidir?

Üretim tarzındaki değişikliklere hükmeden genel kanun, emeğin üretkenliğinin gelişmesidir. Emeğin üretkenliğine, emeğin verimliliği veya bereketi de diyebiliriz. İnsanoğlunun gördüğü tüm üretim biçimlerine bakıldığında bir üretim tarzından diğerine geçişi belirleyen genel kanun anlaşılır: üretken güçlerin artışı. Her bir üretim tarzının temeli ve önkoşulu üretken güçlerin ve teknolojinin belli bir seviyede olmasıdır. Bir üretim tarzından diğerine geçişe yol açan ve gelişmeyi ilerleten dinamik neden, belli bir üretim tarzı içinde gelişen karşıtlıktır, üretim tarzı ile üretken güçler arasındaki çelişkidir. Bu noktada üretken güçlerle neyi kast ettiğimizi şöyle ifade edebiliriz: Belli bir miktarda üretime katkıda bulunan tüm güçler. Her bir üretim tarzı üretken

güçlerin veya emeğin verimliliğinin belli bir sınıra kadar gelişmesine izin verir. Bu sınıra ulaşıldığı anda bu üretim tarzı bir engele dönüşür, oysa o ana kadar bir ilerlemedir. Bu engel yeni, daha yüksek bir üretim tarzına geçişle ortadan kaldırılır; toplum sınıflara, hükmeden ve hükmedilene bölünmüşse de geçiş toplumsal devrimle gerçekleşir.

Tarımın gelişmesiyle ilgili bir örnek vererek bu durumu açıklayabiliriz: İlk, ilkel tarım komünist, ortak bir işletme halinde gerçekleştirildi. Bu ilkel komünist tarım bir dizi teknolojik ve ekonomik gelişme aşamasından geçti. Tarım belli bir aşamaya kadar gelişti, bu aşamaya vardığında da ilkel komünist tarım engel haline geldi. Bunun üzerine başka bir üretim şekline, yani çiftçi ekonomisine, basit meta üretimine geçiş yaşandı. Arsa ve toprak ortak mülkiyetinin yerine arsa ve toprak özel mülkiyeti ve tarımsal üretim araçları özel mülkiyeti geçti. Bu arsa ve toprak özel mülkiyeti çok daha yoğun bir emek performansını olanaklı kıldı, üretim gücü arttı. Belki de Çin, köy tarımında verimliliğin en yüksek olduğu ülkedir. Bu çiftçi ekonomisi, daha üstün yöntemler geliştirilebildiği, tarım makineleştirildiği anda tekrar sınırlarına ulaşır, geri kalmış görünür. Köylülük ilişkisi koşullarında buhar gücü, elektrik gibi modern teknolojinin buluşları kullanılamaz. Bu durum da kapitalist işletmeye geçişi şart koşar. Kapitalist işletme de kapitalist üretim tarzının özelliklerinin zorunlu kıldığı kendi özel sınırlarını veya engellerini yaratır. Kapitalist üretim ilişkilerinin tarımın gelişmesine koyduğu özel ekonomik engelleri siyasal iktisatta toprak rantı ele alınırken öğrendiniz. Daha fazla gelişim için bir sonraki adım sosyalist tarıma geçiş olacaktır. Tarımda bir üretim tarzından diğerine geçişi düzenleyen güç, emeğin üretkenliğindeki ilerlemedir.

Bir üretim tarzından diğerine geçiş kendiliğinden, otomatik olarak gerçekleşmez. İnsanlar tarafından gerçekleştirilir, hatta genellikle mevcut üretim tarzın gelişmesine engel olan ve üretimdeki rollerinde daha yüksek bir üretim tarzı için koşullara zaten sahip olan toplum kesimi veya toplumsal sınıf tarafından gerçekleştirilir.

Şimdi sınıflardan söz edeceğim. Sömürülen veya ezilen, feodal, kapitalist sınıflardan söz edilir. Sınıflar ezelden beri var değildir ve sonsuza kadar var olmayacakları da öngörülebilir. Sınıfsız ilkel toplumda meydana gelen işbölümü sonucunda görece uzun bir gelişme sürecinin ardından toplum sınıflara bölünmüştür. Sınıflar ilkel komünizmin parçalanmasından sonra tarihsel olarak ortaya çıkmıştır ve özel mülkiyetin gelişmesiyle çok yakından ilişkilidir. Sınıf aidiyetini belirleyen şey üretim araçlarıyla ilişkidir. Günümüz kapitalist toplumunu incelediğimizde hangi ana sınıfları *neye göre* ayırt ederiz?

1. Kendileri çalışmayan ve üretim araçlarını dışarıdan işgücü ile harekete geçiren üretim aracı sahipleri, yani kapitalistler sınıfı.

2. İşgüçlerini kapitalistlerin hizmetine sunanlar, üretim araçlarına sahip olmayanlar, yani işçiler.

Günümüz kapitalist toplumunun temel sınıfları bunlardır. Aralarındaki fark üretim araçlarıyla ilişkilerinde yatmaktadır. Ayrıca,

3. bir sınıfı da ayırt ediyoruz. Bu sınıf kapitalizm öncesi ilişkiler içinde vardır, üretim araçlarına sahip olan ve kendi çalışan küçük çiftçiler, zanaatkârlar veya basit meta üreticilerinden oluşur.

Ya da Yunan, Roma antikçağını ele alalım. Burada üre-

tim araçlarının ve kölelerin sahipleri olan köle sahipleri ve üretim araçlarına sahip olmayan köleler arasında ayrım yapılabilir. Hatta köleler işgüçlerini özgürce satmıyorlardı, kendileri metaydılar. Ayrıca antikçağda da zanaatkârlar ve özgür çiftçiler, yani basit meta üreticileri vardı. Burada da, tıpkı kapitalist ilişkilerde olduğu gibi, sınıf aidiyeti üretim araçlarıyla ilişkiye dayanarak belirlenmiştir.

On Üçüncü Ders

Diyalektik Materyalizmin Tarih Teorisi II

Bugün tarih teorisini tamamlamak istediğimiz için, birkaç önemli soruyu ele almakla sınırlamak zorundayım kendimi, o yüzden de tarih teorisinin ana sonuçları hakkında sistematik bir özet vermekten de vazgeçiyorum. Önce geçen derste kaldığımız yerden başlayacağım, sınıfları anlatmıştım. Bugün sınıf mücadelesini ve tarih teorisi bakış açısından bu mücadelenin önemini anlatacağım.

En son belirttiğim gibi sınıfsal yapı toplumsal işbölümünden kaynaklanıyordu. Ancak her toplumsal işbölümü ile sınıfsal yapı çakışmaz. Örneğin Avustralya yerlilerinde işbölümü vardır, ama sınıf yoktur. Kuşkusuz dışarıdan işgücü çalıştırmayan bir çiftçi ailesinde işbölümü vardır, ama bir çiftçi ailesi içindeki işbölümü farkları kuşkusuz sınıf farkları değildir. Ancak işbölümü zorunlu ihtiyacın ötesinde sürekli bir artı-ürün üretilmesine yaradığında ve toplumsal grup veya gruplar başka bir grubun artı-ürününe düzenli olarak tamamen veya kısmen el koyduğunda sınıflar ortaya çıkar. Toplumun bir bölümünün bir başka bölümünce ekonomik olarak sömürülmesi sınıfsal yapının temelidir. Nadiren ve düzensiz bir biçimde komünistçe üretim yapılan bir toplumun bir başka toplum tarafından sömürüldüğü de olur. Bu durum da, aynı top-

lum içinde sömürünün ve sınıfsal yapının en önemli çıkış noktasıdır aslında.

Sınıfsal yapının oluşumu için sömürünün *aynı* toplum içinde meydana gelmesi ve artık nadiren ve düzensiz olarak değil, düzenli, kendi kendine çoğalarak gerçekleşmesi önemlidir. Kastların ve zümrelerin temeli de sınıfsal yapıdır, ancak buna soy, yalnızca grup içinde evlilik gibi başka etkenler de eklenir. Sınıfsal yapı burada *genel* temeldir, ancak bu durum tekil kast ve zümre oluşumu vakalarının bu temelden az çok uzaklaşmasını önlemez. Sınıfsal yapı sömürüyü pekiştirip garantilemektedir. Buna göre sınıfsal yapı özü açısından bu iki kutup etrafında, yani artı-ürünü veya artı-değeri üretenler ile artı-ürünü kendileri çalışmadan edinenler etrafında gruplanır. Kısacası sınıf karşıtlığı, sömürenler grubu ile sömürülenler grubu arasındaki karşıtlık etrafında dönmektedir.

Bundan şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Sınıf derken, zorunlu olarak *sınıf karşıtlığı* da diyorum, yani birbirine zıt çıkarları olan ekonomik grupların varlığını ortaya atıyorum. Belli bir sınıflı toplum hiç de sömürülen ve sömüren olmak üzere iki sınıfla sınırlı olmak zorunda değildir. Daha fazla sınıf da olabilir, üstelik genellikle olur da. Ama karşıtlık ilişkisi yüzünden sömürenle sömürülenin rolü belirleyicidir. Demek ki sınıf karşıtlığı –bunu sakın unutmayın– belli bir sınıflı toplumda birbirine zıt ekonomik çıkarları olan sınıfların bulunduğunu gösterir ve son tahlilde üretimde, mübadelede ve geri kalan toplumsal hayatın kendisinde birbirine zıt işlevler veya roller anlamına gelir. Demek ki sınıf karşıtlığı nesnel, gerçek, insan bilinci veya onayından bağımsız bir şeydir. Tıpkı pozitif ve negatif elektrik arasın-

daki karşıtlık gibi nesneldir. Bu son karşıtlık da elektrikli parçacıkların pozitif mi, negatif mi olduklarını bilip bilmemelerine bağlı değildir. İnsanların bu karşıtlığı gözlemleyip gözlemlemediklerine de bağlı değildir.

Sınıf çıkarlarının karşıtlığı, yani sınıf karşıtlığı zorunlu olarak sınıf mücadelesini doğurur. Demek ki sınıf mücadelesi eyleme dökülen sınıf karşıtlığından başka bir şey değildir; süreç içindeki sınıf karşıtlığı sınıf mücadelesidir. Sınıf mücadelesi bir sınıflı toplumun varoluş veya yaşam tarzıdır. Nasıl ki hareket olmadan, moleküler ısı titreşimleri olmadan madde tasavvur edilemiyorsa, sınıf mücadelesi olmadan da sınıf toplumu tasavvur edilemez.

Demek ki sınıf mücadelesi Karl Marx'ın icadı değildir. Bir kere, tarihte sınıfların ve sınıf mücadelelerinin olduğunu ilk keşfeden ne Karl Marx, ne de Friedrich Engels'ti, bu keşif onlardan önce yapılmıştı. Marx ile Engels'in ortaya koyduğu şey sınıfların ve sınıf mücadelelerinin varlığı değil, sınıflı toplum tarihinin seyri açısından sınıf mücadelesinin *temel önemiydi*. Sınıfların doğuşundan bu yana bütün bir tarihin anahtarının sınıf mücadelesi olduğunu görmüşlerdi. Teorinin yeni olan yanı da buydu. İkincisi, Marx ile Engels'ten önce sınıf mücadelesinin olmadığı, sınıf mücadelesini onların *kışkırttığı* fikri gülünçtür. Sınıf mücadeleleri sınıflı toplumlar kadar eskidir. Karl Marx ile Friedrich Engels daha doğmadan binlerce yıl önce sınıf mücadelesi vardı. Marx ile Engels'in bu açıdan yenilikleri, işçi sınıfının ve diğer sömürülen sınıfların çıkarlarını *açıkça anlamasını*, kendi çıkarlarının sömüren sınıfın çıkarlarıyla çatıştığını görmesini sağlayarak işçilerin sınıf mücadelesine *planlama*, bilinç ve örgütlülük getirmiş olmalarıdır. Komünistlerle

sosyalistlerin sınıf mücadelesiyle ilişkilerinden söz ediliyorsa, sınıf mücadelesinin belli bir biçiminden ve içeriğinden, yani sınıf mücadelesinin ilkel, örgütsüz biçimlerinin tersine üstün, bilinçli, örgütlü mücadeleden bahsediliyor demektir.

Sınıf mücadelesi çok farklı biçimlerde yaşanır. Bu mücadele biçimleri maddenin hareket biçimleri kadar çeşitlilik arz eder. Bir parça buzu düşünelim. Moleküller düşük sıcaklıkta yavaş, yüksek sıcaklıkta da daha hızlı hareket edecektir. Belli sıcaklık ve basınç düzeylerinde buzun durumu değişir, sıvı ya da gaz haline gelir. Hareket biçimleri de çok çeşitli olabilir. Mekanik hareket, ısı hareketi, kimyasal hareket gibi hareketlerden söz ediyoruz. Mekanik hareket içinde tekrar derece ayrımları yapıyoruz: hızlı hareket, yavaş hareket veya hareketsizlik.

Nasıl ki burada çeşitli biçimler ve dereceler varsa, sınıf mücadelesinin de çeşitli biçimleri vardır. Şimdi de işçi sınıfının sınıf mücadelesinin çeşitli biçimlerine birkaç örnek vermek istiyorum. İşçi sınıfının henüz yeni yeni gelişmekte olan kapitalizm koşullarındaki baskıya karşı isyan ettiği sınıf mücadelesinin en ilkel biçimi makineleri kıran Ludistlerin hareketiydi: Makinelerin kırılmasının yanı sıra sabotajlar yapıldı, fabrikatörlerin evleri yakıldı, vs. Bütün bu eylemler hareketin ilk biçimiydi. Ardından tek başına grev, fabrikada grev, bir endüstri dalında grev, tüm endüstrilerin bir yerdeki grevi ve grevin en gelişmiş şekli olan politik veya ekonomik genel grev gibi mücadele biçimleri geldi. Ayrıca bir de politik alanda sürüp giden sınıf mücadelesi vardır: Sözlü ve yazılı ajitasyon ve propaganda, seçim mücadelesi, protesto gösterileri. Sonunda mücadele silahlı mücadele-

nin farklı biçimlerine bürünür: gerilla mücadelesi, silahlı ayaklanma, devrimci savaş, vs. Bu mücadele biçimlerinin her birinin kendi bölümlenmeleri, evreleri, alttürleri vardır. Sınıf mücadelesinde barış anlaşmalarının yapılması, araya duraklamaların girmesi olağandır, bunlar sınıf mücadelesinin sınıflı toplumda *sürekli bir fenomen olduğu gerçeğini değiştirmez*. Sürekli çatışma yok diye savaşın savaşlığı ortadan kalkmaz – ileri adımlar atılır, çatışmalara ara verilir, ateşkesler yapılır, vs. Bu durum mücadelenin bütünsel, içsel bağlantılara sahip bir eylem olmasını önlemez.

Aynı şey sınıf mücadelesi için de geçerlidir. Yalnızca çeşitli biçimler ve alttürlere sahip olmakla kalmaz, çeşitli dereceleri de vardır; ateşkesler, barış anlaşmaları, vb. onu da kesintiye uğratır. Bu kesintiler genel anlamda sınıf mücadelesinin değil, yalnızca *bazı* sınıf mücadelesi *biçimlerinin* bir özelliğidir. Burjuvazi ile proletarya arasında bir sınıf işbirliğine prensipte taraf olan reformistler bile sınıf mücadelesini tümüyle ortadan kaldıramaz. Onu sınırlamaya, hafifletmeye, parçalamaya uğraşırlar, özellikle de işçi sınıfının iktidar için silahlı mücadeleye geçmesini önlemeye çalışırlar; ama bu mücadeleyi onlar da ortadan kaldıramaz.

Sınıf mücadelesinin "kabullenilmesi" veya "kabullenilmemesi" pratikte pek bir anlam taşımaz. Mücadele biçimleri, yani bir sınıf mücadelesinin yürütülme biçimleri keyfi değildir; sınıf mücadelesini belirleyenler, mücadele eden sınıfın kendi doğası, mücadele edilen sınıfların doğası, işbirliği yapılan sınıfların doğası, başka bir deyişle *bütün* sınıfların karşılıklı ilişkisi ve olgunluk derecesinin tamamıdır. Birkaç örnek vereyim: Grev, işçi sınıfının mücadelesinin doğal bir biçimidir, çünkü bu sınıfın üretimdeki rolüne karşılık ge-

lir. Diğer yandan, iktidarı elde etmek için feodal sınıflarla mücadele eden burjuvazinin silahları arasında grev asla olmamıştır. Burjuvazi, iktidar için feodalizme karşı mücadele ederken hazırlık aşamasında çok başka araçlar kullandı, özellikle de vergi vermeyi reddetme gibi yollara başvurdu. Burjuvazi, feodal sınıflardan veya mutlak monarşiden belli hakları satın almak veya elde etmek için para kaynaklarını kullandı. 1905 yılında Rusya'da ve bugün Çin'de burjuvazinin bir bölümünün grev silahına sarıldığını görüyoruz: Bu durum işçi sınıfının artık mücadelede lider bir role sahip olduğunun ve bu nedenle de proletaryanın mücadele biçimlerinin burjuvazinin bazı bölümlerine geçtiğinin işaretidir. Demek ki burjuvazi, proletarya, feodal sınıf ve köylü sınıfı gibi sınıfların mücadele biçimleri keyfi değildir; her bir sınıfın ekonomik ve toplumsal rolüne, ayrıca bütün diğer sınıflarla ilişkilerine bağlıdır.

Sınıf mücadelesinin biçimleri kadar içeriği veya nesneleri de türlü türlüdür. İçerik ekonomik, politik, kültürel ya da başka türlerde olabilir. Ücret artışı veya çalışma koşullarının iyileştirilmesi için de mücadele veriliyor olabilir, başka bir deyişle içerik ekonomik olabilir. Bir milletvekili veya bir devlet başkanı için seçim mücadelesi olabilir, yani politik içerikli olabilir. Okulların iyileştirilmesi mücadelesi kültürel bir içerik taşır, ordunun düzenlenmesi politik-askeri bir içeriğe sahiptir, belli bir felsefe konusunda tartışma kültürel-düşünsel bir içerik demektir. Bu nedenle sınıf mücadelesinin temelinde çeşitli içerikler veya nesneler olabilir, mücadelede bunlar hedef alınıyor, amaçlanıyor olabilir. Şunu da belirtmek isterim ki, bu içerikleri belirleyen şey, tıpkı mücadelenin biçimlerinde olduğu gibi sınıfın doğa-

sıdır. Feodalizmle mücadele eden burjuvazi, işçi sınıfının burjuvaziyle mücadelesinde veya köylülerin feodalizmle mücadelesindekinden farklı içeriklere sahip olacaktır.

Sınıf karşıtlığı sınıf mücadelesini, sınıf mücadelesi de *belli bir seviyede* sınıf bilincini veya sınıf ideolojisini üretir. Sınıf bilinci ve sınıf ideolojisi, sınıf mücadelesine tepki verir. Şimdi kendimize şu soruyu soralım: Sınıf bilinci nedir? Sınıf bilinci, öncelikle, bir sınıfın üyelerinin çıkar ortaklığının ve sınıfsal konumunun bilincidir; ikincisi de, bu sınıfın çıkarlarının başka bir sınıfın çıkarlarıyla karşıtlığının bilincidir (bu bilinç birincisiyle bağlantılıdır). Şöyle diyebiliriz: Tüm işçilerin ortak çıkarları olduğu ya da tüm küçük çiftçilerin ortak çıkarları olduğu bilinci, yani ezilen ve sömürülen sınıfların sahip olduğu bilinç en başından itibaren mevcut değildir. Bu bilinç ancak mücadeleyle birlikte ortaya çıkar. Ezilen, sömürülen sınıfların sınıf mücadelesi başlangıçta plansız, içgüdüsel bir şekilde, ortak bir bilinç olmadan yürütülür. Mücadelede etkisini gösteren sınıf karşıtlığı, önce ezilen sınıfın ezen sınıfla karşıtlığı bilincini, ardından ezilen sınıfın veya sınıfların ortak çıkarı olduğu bilincini üretir. Bu şaşırtıcı değildir çünkü sömürülen veya ezilen sınıflar yalnızca şiddetle değil, düşünsel güçle, yani egemen sınıfın fikirleri benimsettirilerek yönetilirler. Sınıf bilinci ilk önce mücadelede gelişir, sonra yine mücadele sırasında gittikçe berraklaşır ve keskinleşir; diğer yandan bu bilinç sınıfın giderek daha büyük bir bölümüne yayılır. Başlangıçta, bir sınıfın üyelerinin ortak çıkarları olduğunu küçük bir azınlık anlar. Yavaş yavaş bu sınıf bilinci açık seçik bir hale gelir. Bir sınıfın en aydınlanmış kesimlerini bir araya getirecek özel organlara ihtiyaç duyulur. Bu ortak

sınıfsal çıkarlardan siyasi parti olarak bildiğimiz yapılar doğar. Siyasi partilere üye olan kesim, özellikle berrak bir bilince sahip olan, bu sayede sınıfın durumunu ve görevlerini tanımlayan, sınıf mücadelesini planlı, bilinçli ve örgütlü bir biçimde sürdüren kesimdir.

Sınıf bilinci bir sınıfın çıkarlarını az çok doğru veya yanlış bir biçimde yansıtabilir. Bu nedenle, akıl karışıklığı yaratmak istemiyorsak sınıf bilincinin dar anlamı ile geniş anlamı arasında ayrım yapmalıyız. Geniş anlamdaki sınıf bilinci, sınıfın çıkarları ve konumu hakkındaki gerek yanlış gerekse doğru bilinci kapsar. Bunun için sınıf ideolojisi terimi de kullanılır, yani bir sınıfın çıkarları, vs. hakkındaki doğru ve yanlış tüm fikirleri. Dar anlamdaysa sınıf bilinci derken doğru sınıf bilincini, bir sınıfın çıkarlarının ve konumunun doğru biçimde kavranmasını kast ediyoruz. İşçi sınıfında sınıf bilinci işte bu anlamda kullanılır. Az çok sınıf bilinci olan işçilerden söz edildiğinde, bu işçilerin işçi sınıfının çıkarlarının birliğini, aynılığını ve burjuvazinin çıkarlarıyla ilkesel karşıtlığını anladıkları kast edilir.

Yanlış sınıf bilincine sınıf yanılsaması da denilir, yani bir sınıfın kendi konumu ve çıkarları hakkındaki hayalleri. Bu tür sınıf yanılsamaları, tıpkı kendisi hakkında hayaller gören bireylerin yanılsamaları kadar sık görülür. Diyalektik materyalistler bir sınıfın gerçekte ne olduğu ile o sınıfın kendisi hakkında ne düşündüğü veya neye inandığı arasında ayrım yapmalıdır. Bu ikisinin kesin bir biçimde ayrı tutulması gerekir. Bu yanılsamaların en bilinen ve en sık rastlananlarından biri, birlikte üçüncü bir sınıfa karşı mücadele ettikleri sürece sömüren ve sömürülen sınıflar arasında çıkar çatışması olmayacağı varsayımıdır. Burada şunu da vur-

gulamak isterim ki sınıflar kendi kendilerini kandırmakla kalmazlar, bir sınıfın diğer sınıfları yanıltmak, yanlış yönlendirmek için dolaşıma soktuğu yalanlar, yanlış fikirler de vardır kuşkusuz. Kendini kandırmanın bilinçli yanıltmaya dönüşmesi işten bile değildir. Bütün egemen sınıflar, ezilen sınıfları kendi çıkarları konusunda yanıltmak amacıyla yanlış ideolojileri yaymak için belli araçlar kullanmıştır ve kullanmayı da sürdürmektedir; ama genellikle bunlara kendileri de inanmazlar. Son tahlilde egemen sınıfların tüm basını, edebiyatı, okulları ve benzeri kurumları yanlış ideolojiler yaymak, ezilen sınıfların sınıf bilincini bulandırmak için kullanılan birer araçtır. Sınıf bilincinin en yüksek derecesi, sınıf doğasının ve hareket kanunlarının diyalektik materyalizme dayanarak bilimsel olarak kavranmasıdır.

Genel olarak sınıf bilincini veya sınıf ideolojisini, hatta sınıf yanılsamalarını belirleyen şey sınıfsal konum veya sınıf aidiyetidir. Bu önerme her bir sınıfın büyük çoğunluğu, yani sınıf ortalaması için geçerlidir. Fizikten bir örnek vererek bu önermeyi açıklamak istiyorum. Gazlar teorisinde bir gaz kütlesinin toplu hareketiyle ortalama bir gaz zerresinin hareketine dair bazı yasaların ortaya atıldığını biliyorsunuz. Ama her bir gaz parçacığının hareketi hakkında açıklama yapabilecek durumda değiliz. Bu tür kanunlara ortalama veya statik kanunları denir. Benzer bir durum, her bir küçük atom parçacığının hareketi izlenemese de, atomların en küçük parçalarının ortalama davranışı hakkındaki teori için de geçerlidir. Toplumsal alandaki kanunların da benzer bir özelliği vardır. Sınıf bilincini sınıfsal konumun belirlemesi bir sınıfın üyelerinin ortalaması için, bir kolektivite olarak sınıf için geçerlidir. Bu durum bir sınıfın tek tek üye-

lerinin -aşağıya ya da yukarıya doğru- bir başka sınıfa geçmesini ya da bir başka sınıfın bilincini almasını önlemez. Diyalektik-materyalist dünya görüşünün kurucuları olan Marx ile Engels'i örnek verebiliriz. Marx ile Engels burjuva sınıfındandı ve işçi sınıfının temsilcileri oldular. Sınıf bilinçlerini değiştirdiler; bilimsel sosyalizmi geliştirdiler ve yıllar boyunca işçi sınıfı mücadelesine önderlik ettiler, yani bir sınıftan diğerine geçtiler. Tersi de olabilir, işçiler burjuvazi safına geçerler, yani proleter değil burjuva sınıf bilinci geliştirirler ve bu sınıf bilincinin propagandacıları haline gelirler. Ama bu tekil vakalar genel kanunu ortadan kaldırmaz. Aksine, nasıl ki rastlantılar ya da tekil sapmalar genel düzenliliğin bir parçasıysa, bu vakalar da genel kanunun parçasıdır. Bireylerin bir sınıftan diğerine geçmesi çoğu zaman devrimin *dönüm noktalarında*, örneğin burjuva devriminin proletarya devrimine dönüştüğü kriz anlarında gerçekleşir. Marx ve Engels için bu durum geçerlidir, Rus devrimi tarihi için de geçerlidir, en nihayetinde savaştan sonraki devrimci hareketler tarihi için de geçerlidir.

Sınıflar, belli bir sınıflı toplumdaki tek gruplaşma türü değildir; sınıf gruplaşmaları dışında sayısız başka gruplaşma daha vardır. Örneğin, meslek gruplarını, dini grupları, eğitim derecesine, ırka, ulusal aidiyete bağlı diğer grupları da anımsayalım. Bu gruplar arasında ırk ve ulusal aidiyet grupları çok önemlidir ve bunlar belli tarih teorilerinin çıkış noktası haline getirilmiştir. İnsanlığın ırk aidiyetinin belirleyici olduğu iddiasında bir tarih teorisi vardır. Tarihsel materyalizm sınıf gruplarının yanında sayısız başka gruplaşmaların öteden beri var olduğunu inkâr etmez. Ama sınıf gruplarının sınıflı toplumların tarihinin seyri için

önemli olduğunu ve ulusal, dini vs. grupların da ikinci sırada olduğunu iddia eder. Ne yazık tüm bu konuları burada tek tek tartışmak mümkün değil.

Son olarak tarih teorisinde büyük bir rol oynayan iki kavramı ele almak istiyorum: devrim ve evrim. Bu iki kavram arasındaki ilişki ancak diyalektik olarak kavrandığında anlaşılır, başka bir deyişle bu iki kavramın, yani devrimle evrimin bir karşıtlık oluşturdukları ve aynı zamanda da bir oldukları kavranırsa aralarındaki ilişki ortaya çıkarılabilir. Devrim, sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinin temelden değişmesi, o ana kadar egemen olan sınıfın devrilip yerine o ana kadar ezilen bir sınıfın geçmesidir. Bir üretim biçiminin bir başka üretim biçimine dönüşmesi sınıflı toplumlarda politik ve sosyal devrimler aracılığıyla gerçekleştirilir. Bir devrimin dışarıdan görünen özelliği anilik ve şiddettir; ama tersi, yani her şiddetli veya ani eylemin devrimci bir olay olduğu söylenemez. Devrim, sınıflar arasındaki iktidar ilişkisinin kökten değişimi demektir. Mevcut temel toplumsal çelişkileri, sınıf karşıtlıklarını şiddetle çözer. Sınıf ilişkileri tarihinde diyalektik veya ilerletici faktördür.

Şimdi de ikinci kavrama, yani evrime veya gelişmeye geçelim. Evrim, sınıfların belli bir iktidar ilişkisi *içindeki* toplumsal gelişmesini tanımlar. Devrim ile evrimin sınıflı toplum içindeki ilişkisi şöyledir: Devrim tamamlanmış bir evrimin özünü alır; evrim veya gelişme devrimi hazırlar; diğer yandan da gerçekleşen her devrim, sınıfların belli temel iktidar ilişkilerindeki dönüşüm yeni bir evrime yol açar. Devrim sınıflı toplum ilişkileri kapsamında bir toplumsal biçimden diğerine geçiştir. Son eklememi unutmayın: *Sınıflı toplum koşullarında* bir toplumsal biçimden

diğerine geçiş devrimle olur, ama her durumda, başka bir deyişle sınıflı toplumun olmadığı durumda bu doğru değildir. Sınıflı toplum doğmadan önce, toplumsal bir devrim gerçekleştirmeden birbirinin yerine geçen bir dizi toplumsal biçim olmuştur. Diğer yandan, mevcut sınıflı toplum ortadan kalktıktan sonra, devrim şeklinde gerçekleşmeyecek bir toplumsal gelişme olacaktır.

Bu sözlerle bu dersi bitiriyorum. Kuşkusuz zamanımız kısıtlı olduğu için sistematik bir bütün sunamadım, yalnızca birkaç önemli noktadan söz edip birkaç konuyu anlatabildim. Bu konuyu incelemeye devam etmek istiyorsanız, literatüre bakmalısınız.

On Dördüncü Ders

Eski Çin Felsefesi I

Materyalist tarih teorisini bitirdiğimize göre, klasik dönem Çin felsefesini, yani eski Çin felsefesini kısaca ele almak istiyorum. Bir saat içinde ayrıntıları veremem mümkün değil elbette, ama önemli bakış açılarına değinebilirim. Bu klasik felsefe tarihini ve ana içeriğini bildiğinizi varsayabileceğim için bu özeti yapmak kolay olacaktır. Bu konuyu genel temamızın duruş noktasından işleyeceğim, yani sorumuz şu: Çin felsefesinin modern dünya görüşüyle ve diyalektik materyalizmle ilişkisi nedir? Bu felsefeden diyalektik materyalizmin yapı taşlarını alabilir miyiz? Yeni bir kalıba dökerek, ıslah ederek diyalektik materyalizmle uyumlu hale getirebilir miyiz, yoksa bu felsefeden kesin bir kopuş mu gereklidir? Dolayısıyla şu soruları daha ayrıntılı olarak tartışacağız: Eski Çin felsefesinin dinle ilişkisi nedir? Bu eski felsefenin kökleri hangi ekonomik ve sosyal ilişkilerdedir? Tarihsel rolü neydi ve bugün hangi tarihsel rolü oynayabilir? Üçüncü soru da şu: Eski Çin felsefesinin tarihteki konumu nedir, felsefenin hangi ana akımlarını temsil ediyor ve ne gibi kalıcı sonuçlar üretmiştir?

Ele alacağım ilk soru, eski Çin felsefesinin dinle ilişkisidir. Bu noktada, Çin felsefesinin Yunan felsefesiyle ve kısmen de Hint felsefesiyle arasında temel bir fark vardır. Yunanistan'da ve kısmen de Hindistan'da felsefe halk dini

eleştirisinin başlangıcını temsil ediyor, doğal ve materyalist bir dünyayı açıklama çabası anlamına geliyordu. Özellikle de Yunanistan'da durum buydu. Ama Hindistan'da da materyalist bir felsefe ekolünün geliştiğini gördük. Teorik ve pratik açıdan materyalist olan, ama aynı zamana da bir ekol oluşturmayıp yalıtılmış bir fenomen olarak kalan Yang Tzu dışında Çin felsefesi halk ve devlet dinine dokunmaz. Kung Tzu[2] halk ve devlet dinini özellikle siyasi ve toplumsal hayatın düzenlenmesi için bir araç olarak ele alıyordu. Geleneksel dini âdetlerin ve ayinlerin, atalara ve doğa tanrılarına *tapınmanın şartlarını değiştirmeye çalışmadı*. Lao Tzu'nun felsefi kurguları ise gaipten haber verme geleneğiyle ve tohumlarını attığı felsefe ya da daha doğrusu *Yi-Ching*'de bulunan dünya bilgeliği tohumlarıyla bağlantılıydı. Ama bu arada Çin halk ve devlet dininin en eski dini anlayışlarında bulunmayan şeyleri eklemekten sakınmalı insan. Hıristiyan misyonerler ve Sinologlar eski Çin dininde tek tanrıcılığı arayıp buldular. Şang-ti'yi, yani cennetin efendisini böyle bir tek tanrı kabul ettiler.

Çin halk dininde Hıristiyan anlayışına ya da anlayışlarına dayanak noktaları bulma arzusu bu düşüncenin ana kaynağıydı. Gerçekte bu Şang-ti, en fazla Yunanlıların Zeus'u ya da Romalıların Jüpiter'i kadar tekti, ancak o kadar dışlıyordu diğer tanrıları. Şang-ti eski Çin dininde en *üstün* tanrıydı, ama *tek* tanrı değildi. Bu eski çağda en üstün tanrı kişileştirilmişti. Bununla ilgili izler hâlâ Çin'in en eski şarkı derlemesi olan *Yi-Ching*'de bulunmaktadır. *Yi-Ching* şarkıları, Yunanlıların efsaneleri olan *İlyada* ve *Odysseia* dönemine denk gelmektedir. Çinlilerin en eski dini anlayışları,

2 Avrupalılar bu adı bozarak Konfüçyüs haline getirmiştir.

bildiğimiz en ilkel dini inanç türüdür: ataların ruhuna tapınma ya da animizm. Tüm halklarda ilk dini aşama olarak bulunan, ölü ataların ruhlarına duyulan inancın temsil ettiği bu en eski aşama, daha sonraki bir aşamayla, yani dağlar, toprak, gökyüzü, nehirler gibi doğa ruhlarının kültürüyle bağlantılıdır. Bu ruhlara tapınma ve insanların onlarla ilgili anlayışları ilkel bir tarım halkının ihtiyaçlarına uyarlanmıştır. Ayrıca bu doğa güçlerine tapınmanın egemen feodal soylular ve yüksek memurlarla sınırlı olması da önemlidir. Bütün bunlar doğa ruhlarıyla ilgili anlayışların ve onlara tapınmanın çok daha yüksek bir gelişme evresinin ürünü olduğuna işaret etmektedir. Çin halk dininin en eski ve ilkel evresi olan ataların ruhlarına tapınmanın Çin'deki felsefenin gelişmesinin çıkış noktası olması elbette önemlidir, hatta antik Yunan doğa felsefesi ve Hint materyalizminden farklı olarak Çin felsefesi halk ve devlet dinini eleştirmediği için önemi daha da artmaktadır. Altını çizmek istediğim başka bir şey daha var: Eski Çin'de tektanrıcılığın egemen olduğu görüşüyle çelişen tüm bu kesin olguları bir kenara atsak bile, halkların dini gelişiminin en başında tektanrıcılığın olduğu ve ataların ruhuna ve doğa tanrılarına inancın daha sonra geliştiği görüşü tüm tarihsel deneyimlere ters düşmektedir. Avrupa'da başında Peder W. Schmidt'in bulunduğu, Vatikan'la ve Katolik misyoner faaliyetlerle bağlantılı olan yeni bir etnografya ekolü tam da bu sıralamanın doğru olduğu görüşündedir. Aslında burada söz konusu olan şey, üzerine bilimsellik örtüsü atılarak saklanmaya çalışılan eski bir misyoner masalından ibarettir.

Şimdi de Çin halk ve devlet dini ile bu eski felsefe arasındaki ilişkinin neden eleştirel olmadığı, dine karşı ne-

den mücadele edilmediği sorusunu ele alacağım. İlk ve en önemli neden bence eski Çin'de özel bir rahipler kastının veya rahipler sınıfının gelişmemiş olmasıdır. Bildiğiniz gibi eski Çin'de aile babası, cemaatin en yaşlısı, feodal soylular, feodal kral ve memurlar tam da rahiplerin işlevini yerine getiriyorlardı. Bu kişiler siyasi işlevleriyle birlikte rahiplik görevini de yapıyorlardı. Rahiplik görevleri eski Çin'de aile ve cemaat yönetimiyle birlikte devlet iktidarının bir uzantısıydı. Görünüşe göre bunun bir nedeni eski Çin'de devlet ve devlet iktidarının kaynağında sulamanın, kanal inşaatlarının yönetimi ve denetiminin bulunmasıydı. İkinci neden de şuydu: Bildiğiniz gibi eski Çin'de, yani klasik felsefenin Çin'inde meta üretimi düşük düzeydeydi ve bu yüzden de, Yunanistan'da olduğu gibi doğal bir dünya görüşünü getirecek ticaret ve sanayi gelişmemişti. Klasik Çin'deki ekonomi yaygın bir biçimde doğal ekonomiydi, feodal üstyapısı olan ilkel komünist bir temele sahipti. Gerek atalara tapınma gerekse doğa ruhlarına tapınma bu dönemdeki ekonomik ve toplumsal ilişkilere elbette uygundu. Atalara tapınma büyük aileler ve cemaatler içinde sosyal bağları temin ve takdis ediyordu. Doğa ruhlarına tapınma, klan örgütlenmeleri üzerinde yükselen feodal devleti bir arada tutan ve devleti klan örgütüyle birleştiren manevi tutkaldı. Atalara tapınma ve doğa ruhlarına tapınma dönemin eski Çin toplumunun ekonomik ve sınıfsal yapısıyla birebir örtüşüyordu, bu yapının şeklini almıştı.

Çin felsefesinin halk ve devlet dinine karşı kendine has davranışı böylece açıklanmış oluyor sanırım. Bu davranışın hiç de çatışmacı olmadığı bir gerçektir. Böylece ikinci soruya geçiyorum, yani eski Çin felsefesinin ve çeşitli

akımlarının toplumsal ve siyasi rolü nedir, sorusuna. Eski Çin felsefesinin geliştiği dönemin genel özelliklerini birkaç adımda kısaca anlatmaya çalışacağım. Önce bazı tarihlere değinelim: Yuvarlak sayılar verirsek, milattan önce 6., 5. ve 4. yüzyıllardan bahsediyoruz, ayrıca bu dönem gerek Hindistan'da, gerekse Yunanistan'da büyük bir dini ve felsefi bunalım dönemidir. Kung Tzu 6. yüzyılda yaşamıştır; 551 yılında doğup 478 yılında ölmüştür. Lao Tzu'nun doğum yılı bugün 604 olarak belirlenmiştir. Dönemin teknolojik yönü dikkate alındığında bronz çağı ile demir çağı arasındaki, yani aletlerin üretimi için kullanılan başlıca maddenin bronz olduğu dönem ile demirin kullanıldığı dönem arasındaki sınır çizgisini gösterir. Çin'deki bronz çağı M.Ö. 2000 ile 500 arasındaki dönemdir. Demir önce kadınların kullandığı iğne gibi aletler için, daha sonra da silahlar için kullanıldı. Bunun nedeni büyük olasılıkla demiri kesici silahlar için kullanacak kadar sertleştirmenin ancak daha sonra öğrenilmesiydi. Bu yüzyıllar son derece hareketli geçiyordu; feodalizm krizdeydi, merkezi feodal iktidar çökmekteydi, feodal devletler iktidar için kendi aralarında şiddetle savaşıyorlardı. Sınır devletlerinin büyük savaşlar neticesinde komşu barbar kavimlerin topraklarını fethettikleri bir dönemdi. Sınır devletlerinin sınırlarındaki halklarla yaptıkları savaşlar bu devletlerin askeri gücünü geliştirdi. Bu yüzden de uzun süre bu tür savaşlarla uğraşan Ch'in devletinin daha sonra merkezi mutlak monarşiyi inşa etmesi şaşırtıcı değildir.

Feodal savaşlar dönemi, feodal sınıfların tüm hayati ilişkilerinde en büyük belirsizlikleri yaşadığı, kaderin aniden yön değiştirebildiği bir dönemdi. Savaşta birçok feo-

dal efendi öldü, yaşamları sürekli tehdit altındaydı. Feodal efendi bir gün iktidardayken, ertesi gün sürgün edilir, hatta hayatını kaybederdi. Büyük halk kitlesi içinse bu yüzyıllar gitgide artan baskı ve sömürü dönemiydi. Sürekli angaryalara tabi tutulurlardı. Bu angaryalara askerlik hizmetinin yükü de ekleniyordu. Angarya işlerine bir de ağır vergiler ekleniyordu ve genellikle bu vergiler hasattan alınıyordu, hatta başka tür vergiler de vardı. Daha 7. yüzyılda tuz ve demir vergisi vardı. Bu tuz ve demir vergisi eski filozoflardan birinin (Kuan Tzu) icadıdır. Köylülerin zorunlu askerlik hizmetiyle ilgili olarak *Yi-Ching* şarkılarında ayrıntılı tasvirler bulunmaktadır.

Köylülerin yıllar boyu ailelerinden ayrı kalmalarından, barbarlara karşı savaşta hizmet etmeleri gerekmesinden şikâyet eden şarkılardır bunlar. Feodal efendi bu dönemlerde bir savaş arabasıyla (Homeros'un antik kahramanları gibi) savaşa giderdi ve her araba bir bölük piyade tarafından korunurdu. İşte bu piyadeler köylülerden oluşuyordu. Bu feodal savaşlar doğal olarak Çin'deki idari görevlerden en önemlisinin ihmal edilmesine yol açıyordu: Sulama sistemlerinin, kanalların, barajların, sulama göletlerinin, vs. bakımı yapılmıyordu. Sulama eski Çin'de büyük halk kitlesi için hayati önem taşıyordu. Bu dönemin sınıf mücadelelerini gruplandırmak istersek iki ana grup bulunmaktadır: birincisi feodal efendiler arasındaki mücadeleler, yani egemenliği elde etme mücadeleleri, ikincisi de feodal efendilerle köylüler arasındaki mücadeleler, bunlar da angaryalar ve vergiler için verilen mücadelelerdi. Son olarak da eski Çin'de bir orta sınıf vardı: münevverler. Münevverler, iki ana sınıf, yani feodal efendiler ve köylü kitlesi arasında bir tür aracı

rolü oynuyorlardı. İşte feodal efendiler ile köylüler arasındaki bu orta konumları ideolojik rollerini belirliyordu.

Kronolojik olarak ilk sırada olduğu için önce Lao Tzu'yu anlatacağım. Toplumsal ve siyasi açıdan *wu wei*, yani "hareketsiz kalmak, bir şey yapmamak" kavramı onun felsefesinin odağındadır. Şeyleri oldukları gibi bırakmak, mümkün olduğunca az müdahale etmek anlamına gelen bu kavram, devletin büyük köylü kitlelerinin işlerine, aşiret köylerinin özyönetimine mümkün olduğunca az müdahale etmesi gerektiği görüşüyle paraleldir. Lao Tzu şöyle der: "En iyi yönetim, halkın en az farkına vardığı yönetimdir." Kent ve saray kültürüne karşıdır; basit, ilkel bir yaşam taraftarıdır, mevcut koşullarda halk sömürülmeden mümkün olmayan bilgiye ve bilgeliğe de karşıdır. Kung Tzu'nun tersine geleneğe ve şiddet kullanımına karşıdır ki bu çok önemli bir özelliğidir. Lao Tzu'ya göre, şeyler kendi kendine gelişmelidir. Lao Tzu'nun yarı barbar bir sınır devleti olan Çu'dan gelmesi rastlantı değildir. Çu devleti, Çinli ve Çinli olmayan halkların birbirine karıştıkları, güneydeki yarı barbar devletlerden biriydi. Lao Tzu'nun öğretisini anlamanın en iyi yolu bu öğretiyi temel çizgileri bakımından benzer bir öğretiyle, yani modern bir yazarın, Lev Tolstoy'un öğretisiyle kıyaslamaktır. Bildiğiniz gibi Tolstoy'un öğretisi de şiddet kullanımına karşıdır. Devlet ve büyük feodal mülk sahiplerine karşı nefret ve düşmanlıktan doğmuştur. Lev Tolstoy saf değiştirmiş bir soyluydu. Kendisi de mülk sahibiydi, ama köylü sınıfının yanına geçip büyük mülk sahiplerine karşı çıktı. Lenin'in gösterdiği gibi, Lev Tolstoy eserlerinde köylülerin feodalizme ve feodal devlete karşı ayaklanmalarını yansıtır. Tolstoy'a göre köy kendi kendini yönetmeliydi.

Devlet müdahale etmemeliydi. Ama öte yandan Tolstoy'un aklındaki ayaklanma pasif bir ayaklanmaydı. Tolstoy savaşı, şiddeti reddediyordu. Bunun nedeni de o dönemde köylü devriminin henüz şehirdeki proletarya devrimiyle bağlantı kuramamış olması ve Tolstoy'un kendisinin de proletarya devrimi hakkında fikir sahibi olmamasıydı. Ama köylü sınıfı asla merkezi devlet iktidarına karşı tek başına mücadele edecek konumda değildi, çünkü köylüler örgütlenemiyordu. Sayıları milyonları bulan köylüler sayısız küçük birime dağılmış, parçalanmış durumdadır. Bir köylü ailesi şurada, diğeri başka yerdedir, şurada bir köy, orada bir başkası vardır, onları birleştiren bir örgütlenme yoktur. Bu nedenle köylü sınıfı devrimi yalnızca iki şekilde gerçekleştirebilir: Ya örgütlenmede liderliği elinde bulunduran bir başka sınıfa katılır (yani Fransa'daki burjuva devriminde olduğu gibi burjuvaziye, Rusya'da olduğu gibi işçi sınıfına), ya da devrimci veya devrim karşıtı amaçlarını merkezileşmiş bir monarşi veya diktatör (Fransa'da III. Napolyon veya eski Çin'de Şi Hoang-ti) aracılığıyla gerçekleştirir. Lao Tzu'nun tarihsel rolü de Tolstoy ile karşılaştırıldığında şeffaflaşacaktır. Lao Tzu, pasif protestonun, köylülerin feodal devlete, feodal mülk sahibine karşı pasif ayaklanmasının cisimleşmesidir. Ona göre, devlet köyden uzak durmalıdır. Köy kendi kendini yönetmeli ve ticaretinin denetimini elinde tutmalıdır. Lao Tzu'daki bu anlayış devrimci bir tutuma tekabül etmez; pasif direniş, hareketsizlik, devlet katından çekilme ve uzaklaşma yönünde bir tutumdur. Lao Tzu'nun anlayışına anarşizm denmiştir. Tolstoy'un devlet anlayışı da anarşisttir. Ama anarşizm sözü kendi başına çok fazla şey ifade etmez. Anarşizmin çeşitli kaynakları olabilir: Tolstoy döne-

mindeki Rusya'da ve Lao Tzu dönemindeki Çin'de olduğu gibi köylülerin durumundan kaynaklanabilir, hatta günümüz İtalya ve Fransa'sındaki gibi işçi sınıfının bazı koşullarından da kaynaklanabilir. Başka bir deyişle, Lao Tzu'nun teorisi salt anarşizm terimiyle anlaşılmaz. Lao Tzu'nun özel rolünü anlayabilmek için dönemin sınıf ilişkilerini bir bütün olarak görmek, özellikle de köylü sınıfının konumunu dikkate almak gerekir.

Kung Tzu'ya geçmeden önce, gerek Lao Tzu, gerekse Kung Tzu'nun paylaştıkları ortak bir fikri, çok daha eski anlayışlara uzanan bir fikri, toplumsal düzenin doğa düzeniyle bağlantılı olduğu fikrini açıklamak istiyorum. Bu fikir, örneğin *Yi-Ching*'te korunmuştur. Adına Lung-fan, yani büyük kural denir ve şöyle ifade edilir:

"Saygılı davranıldığında yağmur zamanında gelir. İyi bir düzenden söz edilebiliyorsa gökyüzü mutluluğa boğulur. (Yönetim) anlayışlıysa ısınma zamanıdır. Temkinli tavsiyeye uyulduğunda soğuk hava doğru zamanda gelir. Ancak hükümdar azizse doğru rüzgârlar eser."

Avrupalı Sinologlar bu fikre "evrencilik" dedi, yani doğa ve toplumsal düzenin genel birliği. Sinologlar bunu çok yadırgamıştı. Oysa içinden geldiği toplumsal ilişkiler gözlemlendiğinde anlamı derhal açığa çıkacaktır. Sulamanın bütün ekonomi için önem taşıdığı, devlet yönetiminin en önemli etkinliği olduğu, hasadın ve halkın varoluşunun sulamaya bağlı olduğu ülkelerde böyle bir anlayışın gelişmesi çok tabiidir. Bu bağlantı öylesine zorunlu ve temeldi ki, kültürün sulamaya bağlı olduğu ülkelerde iktidar çöktüğünde sulama da çökerdi ve yoğun nüfuslu bölgeler tamamen ıssız ve çorak arazilere dönüşürdü. İspanya'da Arap hükümdarlarının

kanallar inşa etmesi ve Hıristiyan ardıllarının bu kanalları ihmal etmesi böyle bir sonuç doğurmuştur. Bu konuda en çarpıcı örnek Mezopotamya'dır, antikçağda Fırat ile Dicle nehirleri arasında bulunan bu ülke en büyük buğday üreticisiydi, bugünse sulama sistemi çöktüğü için çıplak, ıssız bir çöldür. Çin gibi muazzam sulama sistemine sahip bir ülkede devlet yönetiminin işlemesi ile tarımın gelişmesi arasındaki, yani toplumsal düzen ile doğa düzeni arasındaki bağ her köylü için açık ve doğaldı. Çin'de köy ekonomisi için en başta gelen doğa kuvveti devlet yönetimidir, köylü için önemli olan diğer doğa kuvvetlerinin etkilerini belirler ve ekonomik varoluşu için hayatidir.

Şimdi sıra Kung Tzu'ya geldi. Lao Tzu'nun tersine Kung Tzu kuzeydeki eski bir soylu bir ailenin oğlu olarak, Şantung eyaletinde doğmuştur. Onun tarihsel rolü Lao Tzu'nunkinden çok farklıdır. Amacı uzun erimli, derinlere uzanan bir reform ve bu reform aracılığıyla da eski feodal düzenin yeniden düzenlenmesiydi. Bu nedenle Kung Tzu feodalizmin ideal bir resmini çizer. Bu ideal resmi de eski çağlara aitmiş gibi anlatır. Kung Tzu ile öğrencilerinin eski imparatorlarla ilgili çizdikleri resim nihayetinde örnek feodal düzenle ilgili görüşlerini içeren bir tarih manzumesinden ibarettir, gerçek tarih değildir. Siyasal ve toplumsal amaçları feodal düzeni *fazlalıklarından* kurtarmaktı. Memurun, feodal efendi ile halk arasında bir aracı olacağı tasavvur edilir, ama bu aracı da feodal efendinin çıkarlarını gözetir. Kung Tzu'nun temel fikirlerinden biri halkın kendi kendini yönetemeyeceği, bilge ve anlayışlı memur tarafından yönetilmesi gerektiğidir. Halk doğası gereği siyaseten reşit değildir. Kung Tzu halkı ıslah edilmiş feodal düzenle

barıştırmaya çabalar. Bu yüzden de feodal düzenin temelini güçlendirmek için koca bir törensel yapı inşa eder. Kung Tzu ataerkil iktidarı, yani erkeğin kadın ve çocuklar üzerindeki iktidarını, büyük erkek kardeşin küçük üzerindeki egemenliğini, çocuk sevgisi öğretisinin sürdürülmesini feodal düzenin temel direği olarak görür. Çok haklı olarak, devlet hükümdarının iktidarının aile babasının iktidarı üzerine inşa edildiğini söyler. Dönemin toplumsal koşullarında babanın iktidarının düzenlenmesi ve güçlendirilmesi feodal düzenin temellerinin güçlendirilmesi anlamına geliyordu. Kung Tzu'nun etkisinin ta derinlere işlemesi ve süreklilik kazanmasının altında, ataerkil ailenin feodalizmin hücresi, altyapısı olması yatar. Çau hanedanlığının sonunda feodal üstyapı yıkıldı ve böylece Kung Tzu'nun öğretisi bir süreliğine gücünü yitirdi. Ancak, ataerkil aile feodalizmin çöküşünden sonra Çin halkının yaşamının sarsılmaz temeli olmayı, sonraki üstyapıların zeminini oluşturmayı sürdürdüğü için Kung Tzu'nun öğretisi kendini toparlayıp son dönemlere kadar Çin'in egemen dünya görüşü olmayı sürdürebildi.

On Beşinci Ders

Eski Çin Felsefesi II

Bugün eski Çin felsefesinin son kısmını ele alacağım. Önümüzdeki son derste de pragmatizmi işleyeceğim.

Kung Tzu ile Lao Tzu'yu inceledikten sonra şimdi sıra Mo'-ti'ye geldi. Mo-'ti kronolojik olarak Kung Tzu ile Lao Tzu'dan sonra gelir. M.Ö. 500 ile 420 yılları arasında yaşadığı sanılıyor. Dönemin istikrarsızlığı, feodalizmin çöküşü, halkın gittikçe daha çok baskı görmesi onun felsefesine yol açmıştır. Lao Tzu ile Kung Tzu'dan sonra Mo'-'ti Çin felsefesinin üçüncü ana akımını oluşturur. Lao Tzu'da temel kavram –daha önce açıkladığım gibi– *wu-wei*, yani hareketsizlikti, feodal devlet iktidarının müdahalesi pasif olarak reddediliyor, aşiret köyünün kendi kendini yönetmesi isteniyordu. Kung Tzu reformcuydu, ama esasen feodal koşullar içinde kalmak istiyordu. Mo'-'ti ise Kung Tzu'nun tersine devrimcidir. Onu ütopik tarım sosyalisti veya tarım komünisti olarak tanımlayabiliriz. Tarımsal ilkel komünizme dönüşü vaaz eder. Bu hedefe ulaşmanın aracı olarak da karşılıklı sevgiyi, genel insan sevgisini öne çıkarır. Kurtuluşu alttan gelecek bir devrimde değil de egemen sınıfın anlayışında, bilge kanun yapıcılarında aradığı için ütopik bir sosyalist veya komünist olarak adlandırılabilir. Mo'-'ti o dönemde bu fikirleriyle halk arasında büyük bir taraftar kitlesi edinmişti. Bu yüzden de Kung Tzu'nun öğrencisi ve

Mo'-'ti'nin çağdaşı Mong Tzu şöyle der: Mo'-'ti ile Yang Tzu halkın kulaklarına sahip olan, halkın dinlediği iki kişidir. Mo'-'ti yukarıdaki anlamda devrimci olarak adlandırılabilecek tek kişidir. Tabii ki modern anlamda devrimci değildi. Feodal sınıfa derin bir düşmanlık besliyordu. Feodal efendilerin lüksüne, israfına, dönemin saray lüksü sayılan müziğe karşı çıkıyordu. İnsanlara büyük bedeller ödeten ve onları çalışmaktan uzun süre alıkoyan uzun yas ayinlerine karşı çıkıyordu. Takipçileri kanaatkâr bir yaşam sürmüş, bir tür dini cemaat oluşturmuştur.

Dördüncü ana akımı sofistler, ya da diğer adıyla diyalektikçiler, yani Mingkua temsil ediyordu. Bilginin öznel doğasını vurguluyorlardı. Mo-'ti'nin düşüncelerinden etkilenerek, ilk defa düşünme süreçlerini incelemeye başladılar. Tarihsel rolleri de çok açıktır. Tarihsel açıdan bakıldığında feodalizmin çökmesini hızlandırıp Çi Huang-ti'nin monarşisine yolu açarlar. Burada Hsun-tzu özellikle önemlidir. Gerçekten de aradaki bağlantı çok sıkıydı ve açıkça da ifade edilmişti. Bu anlayışa göre, kavramlar öznel veya geleneksel olduğunda doğru kavramları belirlemek hükümdarın görevidir. Feodalizmin Çi Huang-ti (M.Ö. 246-210) tarafından devrilmesi sofistler veya diyalektikçiler tarafından ideolojik olarak hazırlanıp gerekçelendirildi. Bu bağlamda Mo'-'ti'nin çağdaşı Yang Tzu hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Halk arasında en çok taraftara sahip olanların Mo'-'ti ile Yang Tzu olduğunu belirtmiştim. Yang Tzu'nun kendi yazılarının hiçbiri günümüze kalmamıştır, ondan elimizde kalanlar Meng Tzu'daki alıntılardan ibarettir. Konfüçyüsçü tutuculuk Yang Tzu'nun öğretisini bastırmak için büyük çaba harcamıştı. Rakiplerinden aldığımız az miktardaki

bilgiye göre Yang Tzu bir materyalist ve Epikürcüdür. Bireyciliği ve egoizmi vaaz eder. Feodalizm içinde ortaya çıkan meta üretiminin yanı sıra, ticaret ve para sermayesi de Yang Tzu'da ifadesini buluyormuş gibi görünmektedir.

Şimdi de Çin felsefesini ele almak için kullanacağımız üçüncü bakış açısına geçiyorum. İlk bakış açısı bu felsefenin dinle ilişkisiyle, ikincisi de dönemin sınıf ilişkileriyle ilgiliydi. Üçüncü bakış açısı Çin felsefesinin temel felsefe akımlarıyla ilişkisine yöneliktir. Önce kısaca Kung Tzu'yu ele alacağım. Kung Tzu'nun özelliği "*adların düzeltilmesi*" talebidir. Ad *–ming–* derken kavramları kast eder. Toplumsal ilişkiler, ahlaki davranışlar önceden belirlenmiş kavramlara veya adlara uygun olmalıdır. Kung Tzu şöyle diyor: "İsimler doğru değilse yargılar da doğru olmayacaktır ve yargılar doğru değilse eylemler amaçlarını yerine getiremez." Gerçeklik (özellikle de toplumsal gerçeklik) kavram tarafından, maddi hayat ideal hayat tarafından belirlenmelidir. Demek ki Kung Tzu'yu felsefenin idealist ana akımına sokabiliriz. Kung Tzu'nun halk ve devlet diniyle eleştirel ve mücadeleci olmayan bir ilişki kurması da bu fikri pekiştirmektedir.

Lao Tzu de idealist ana akıma dahildir. Nesnel veya mutlak idealist olarak tanımlanabilir. Ortaya attığı en üstün ilke olan Tao aşkın, tinsel bir ilkedir. Bildiğiniz gibi bu kavramın kökeninde yol, yön veya doğru yol anlamında bir sözcük bulunmaktadır. Modern fizikte düzeltilmiş bir doğru anlamında vektör terimi kullanılır. Başlangıçta Tao sözcüğü ile gökyüzündeki yıldızların yolu veya seyri tanımlanıyordu. Daha sonra bu anlam dünyevi şeylere aktarıldı. Aşkın veya tinsel dünya yasası, dünya düzeni anlamına gel-

mektedir. Çinliler, tıpkı başka halklar gibi yasallık kavramını yıldızların yörüngesinden almışlardır. Kung Tzu'dan farklı olarak Lao Tzu'da çok daha derin bir düşünce vardır, ama soyut kavramları duyusal olanı tanımlayan sözcüklerle ifade eden Çincenin yarattığı zorluklar onu engeller. Lao Tzu'nun kendine has muğlaklığı yalnızca düşüncelerinin derinliğine değil ifade araçlarının yetersizliğine de bağlıdır. Tao'nun aşkınlığını veya tinselliğini duyusal sözcüklerle ifade etme çabasına dair birkaç örnek vermek istiyorum. Bir yerde şöyle diyor: "Zihin (Tao) şeyleri harekete geçirir. Görünmez, kavranamazdır. Ondaki imgeler kavranamaz, görünmez." Ya da 14. bölümde bir başka çok basit bir ifade: "Karşısında durulduğunda yüzü görünmez. İzlendiğinde sırtı görünmez." Elbette bu ifadelerin, Tao'nun duyusal olarak algılanamaz olduğunu ileri süren o basit düşünceyi anlatması amaçlanmıştır. Tao sık sık suyla karşılaştırılır. Nasıl ki su her şeye nüfuz ediyorsa Tao da dünyaya nüfuz eder, kozmik ilke niteliğindedir. Büyük olasılıkla Lao Tzu suyun katı olandan daha az maddi öz içerdiğini, yani soyuta, aşkın olana daha yakın olduğunu düşünmüştür. *Tao Te Ching*'den bir alıntı yapmak istiyorum; şöyle diyor: "Kapıdan çıkmadan dünya açıklanabilir, pencereden bakmadan gökyüzünün anlamı izah edilebilir." Bu ifadede duyusal deneyim olmadan bilgi edinmekten, Kant'ın deyişiyle a priori bilgiden bahsedilmektedir. Başka bir yerde de Lao Tzu şöyle der: "*Tao*'da imgeler vardır. Şeylerin tohumlarıdır bunlar." Bu ifade, Yunanlı filozof Platon'un idealar öğretisiyle, yani maddi şeylerin tinsel ilk-örnekleri fikriyle çarpıcı bir benzerlik taşımaktadır.

Sıra Lao Tzu'da bulunan diyalektiğin çıkış nedenlerine

veya içerimlerine geldi. Diyalektiğin unsurlarını iki kalıcı fikirde buluyoruz. Birincisi şeylerin sonsuz değişkenliğiyle, her şeyin akışıyla ilgilidir. Çeşitli somut örneklerini verdiğimiz ikincisi de, diyalektiğin ilk ilkesi, yani karşıtların birliğidir. Lao Tzu'nun kendisinin ne dediğine geçmeden önce Çin'de bu düşünceyi geliştiren ilk kişinin Lao Tzu olmadığını belirtmek istiyorum. Bu tür görüşlerin bazı unsurlarına Çin'in en eski kitabında, *Yi-Ching*'deki felsefi düşüncelerde rastlamak mümkündür. Yi sembolü dönüşüm, değişiklik anlamına gelir, ayın karşısına yerleştirilen güneş işaretinden oluşur. *Yi-Ching*, Lao Tzu ile Kung Tzu'dan çok daha eskidir. Yazım tarihi M.Ö. 1143 olarak hesaplanmıştır. Yazarı veya derleyeninin Çau hanedanının kurucusu Kral Van olduğu düşünülmektedir. Başlangıçta *Yi-Ching* kehanet kitabı olarak düşünülmüştü. Yapılması düşünülen işler için yıldızların hangi konumlarının uygun olduğunu belirlemenin yollarını arıyordu. Bu amaçla basit veya kesik çizgilerden oluşan grafikler geliştirilmişti. Burada bizi ilgilendiren şey, grafiklerin temelinde karşıtların birliği düşüncesinin, kavramların kutupluluğunun bulunmasıdır. Bu tür kutuplu kavramlara örnek olarak Yang ile Ying, gökyüzü ile dünya, erkek ile dişi, aydınlık ile karanlık, güçlü ile zayıf, baba ile anne gibi kavramlar verilebilir. *Yi-Ching*'de listelenen ve yarattıkları etki gökyüzündeki ve dünyadaki değişiklikleri açıklayan kutupsal karşıtlıklara yalnızca birkaç örnektir bunlar. *Yi-Ching*'in sembollerine ve anlamlarına daha yakından bakıldığında, kökeninde toprakta çalışan köylülerin uygun yıldız konumlarıyla ilgili düşüncelerinin ve tahminlerinin yattığı fikri ağır basıyor. Ana kavramlar gökyüzü, dünya, dağlar, su gibi kavramlardır. Benzer şeyle-

ri antik Yunanlılarda ve Romalılarda da buluyoruz. Yunanlılarda ozan Hesiodos'un bir yapıtı *Yi-Ching*'de iyi ve kötü günlerin belirlenme biçimini anımsatır. Hesiodos'un yapıtının adı *İşler ve Günler*'dir. Kitabın asıl amacı belli tarım işleri için hangi günlerin köylüye uygun hangilerinin uygun olmadığını belirlemektir. Romalıların da benzer araçları vardı. *Yi-Ching* ise hükümdarlar ve devlet adamlarının elinde çok erken bir kehanet kitabına dönüştü. *Yi-Ching* ile Lao Tzu arasındaki boşluğu dolduran kişi, daha önce de sözünü ettiğim, tuz ve demir tekelini devreye soktuğu için aynı zamanda büyük bir işadamı olarak da anılan filozof Kuan Tzu'dur (7. yüzyıl).

Şimdi Lao Tzu'dan karşıtların birliği kanunuyla ilgili birkaç örnek vermek istiyorum. *Tao Te Ching*'in daha ikinci bölümünün hemen başında şöyle deniyor: "Dünya üzerinde herkes güzele güzel dediğinde bu eylemle çirkin olan da saptanmıştır. Dünya üzerinde herkes iyi olanı iyi olarak kabul ettiğinde, bu eylemle iyi olmayan da saptanmıştır. Varlık ile yokluk birbirini üretir. Ağır ile hafif birbirini tamamlar. Uzun ile kısa birbirini şekillendirir. Yüksek ile alçak birbirini değiştirir. Ses ile tını birbiriyle birleşir. Önce ile sonra birbirini izler." Varlık ile yokluğun karşılıklı ilişkisini ifade eden, hatta ikisinin birbirine dönüştüğünü ileri süren Lao Tzu'nun dili bu ilkeyi anlatırken soyutlaşır. Her şeyin varlıktan doğduğunu, varlığınsa yokluktan doğduğunu söyler. Her şey yokluğa geri döner. Bu ifadeler Hegel'in gelişimin diyalektiği hakkındaki ifadelerine çok benziyor. Lao Tzu'nun şu cümleleri Hegel'in tez, antitez ve sentez anlayışına çok yakındır: "Akıl birlik üretir. Birlik ikilik, ikilik üçlük üretir. Üçlük de her şeyi üretir." Birliğin sembolü ke-

sintisiz çizgidir, ikiliğinki kesik çizgi, yani yadsımadır ve üçlüğün işareti alt altta yerleştirilen kesik ve düz çizgidir. Lao Tzu'nun düşünceleri arasında Hegel'in düşüncelerini anımsatan bir diğer düşünce de şeylerin yokluktan doğduğu düşüncesidir. Hegel, yadsımayı şeyleri hareket ettiren güç olarak tanımlar. Lao Tzu bunun için çok farklı benzetmeler kullanır, örneğin kabın kullanılabilirliğinin yokluğa, boş mekâna dayandığını veya tekerlek göbeğinin ortası boş olduğu için işe yaradığını söyler.

Kung Tzu ile Lao Tzu'ya idealist dedik. Çin felsefesinin üçüncü ana akımını oluşturan Mo-'ti'de ilkel, gelişmemiş de olsa belirgin bir materyalizm görüyoruz. Ayrıca Çin'de mantığın bağımsız olarak gelişmeye başlaması da Mo-'ti'nin büyük bir kazanımıdır. Onun materyalizminin şeklini ve özünü verebilmek için hakikatin özellikleriyle ilgili şu cümlesini almak istiyorum. 29. bölümde şöyle diyor: "Varlık ve yoklukla ilgili görüşüm halkın gözleriyle kulaklarının varlık veya yoklukla ilgili olarak gerçekten yaşadıklarına, yani görülen ve duyulan şeye dayanır. Başka bir deyişle görülen veya duyulan şeye var, asla görülmeyen veya duyulmayan şeye de yok diyorum," yani Kung Tzu'nun tersine kavramı değil, görülen veya duyulan duyusal deneyimi hakikatin niteliği olarak kabul eder. Bununla kastedilen tam da duyusal deneyimdir, bireyin değil, genelin veya onun ifadesiyle "bütün halkın gördüğü ve duyduğu" deneyimdir. Ayrıca hakikatin göstergeleri olarak eski bilgelerin tanıklığını ve şeylerin gerçek işleyişini de sıralar. Ama materyalizmle ilgili anlayışının ne kadar ilkel olduğunu göstermek için birkaç örnek yetecektir. Şöyle diyor: Ataların ve doğanın ruhlarını kabul ediyorum, çünkü halk onları kabul ediyor,

kaderin onlara aykırı olabileceğini kabul etmiyorum. Öte yandan materyalist anlayışı gereği Kung Tzu'nun kavramların düzeltilmesi ilkesine karşı çıkar. Bu konudaki itirazı da tarihsel materyalizm çizgisine uygundur: İnsanların davranışlarını belirleyen fikirler ya da kavramlar değil, bu fikirlerin ardında yatan bir şeydir. Burada kast ettiği şey maddi nedenler, yani iradenin dürtülerini belirleyen unsurlardır. Bu düşüncesi nedeniyle diyalektik materyalist olarak adlandırılamaz ama sonuçta bu yönde bazı fikirleri olduğu su götürmez. Mo'-'ti'nin öğrencisi olan Kao Tzu'ya atfedilen ve Mong Tzu'da alıntılanan bir cümle de aynı yöne işaret eder: "Sözcüklerle ifade edilemeyen şeye ruh da ilgi duymaz ve ruhun kavrayamadığı şeyin yaşamla da ilgisi (khi) yoktur." Anlamı şu: Yaşamla ilgisi olmayan şey bilginin de nesnesi değildir, bilginin kapsamında olmayan şey de dilin, sözlü ifadenin nesnesi değildir. Mo'ti'nin bir başka sözü de şöyledir: "İnsan ancak ortaklıklardan ve farklılıklardan aynı anda faydalandığında, neyin olduğunu ve neyin olmadığını anlayabilir."

Son olarak da dördüncü ana akımdan söz etmek istiyorum: sofistler. Onları öznel idealistlerden sayabiliriz. Yunanlı sofistlere benzer biçimde sofistler özellikle kavramlardaki çelişkileri gösterme konusunda becerikliydiler. Bunu yaparken de fikirler diyalektiğinde türlü türlü ilginç fenomenle karşılaşıyor ve Yunanlılarla, özellikle de Elealılarla benzer şeyler üzerinde duruyorlardı. Duran ok problemini ele alalım. Hareket eden bir okun her anda hareketsiz olarak kabul edilebileceği söyleniyordu. Bu önermeyi Yunanlılarda zaten görmüştük. Benzer bir başka önerme Çin'de şöyledir: "Bir çubuğu ikiye bölersem, bu iki parçanın her birini tekrar iki-

ye bölersem, bölme işlemi asla sona ermez." İşte burada sonlu ile sonsuz çelişkisiyle karşılaşıyoruz. Her önermenin çelişki barındırdığını ortaya çıkarmaları sofistlerin büyük bir başarısıdır; mesela beyaz bir atın at olmadığını göstermişlerdir. Mesele şudur: Beyaz bir at belli bir attır. At kelimesi ise evrensel atı ifade eder. Önermede özel olan genel olanla eşleştirilir. Bu sofistlerin çoğu öznel idealistlerdi, ama aralarında materyalistler de bulunuyordu. Öznel idealizm anlayışı, "Ateş sıcak değildir. Göz görmez" gibi önermelerde ifadesini bulur. Bu önermeler sıcaklığın ve görünürlüğün nesnel değil öznel nitelikler olduğunu gösterir.

Sona geliyorum. Diyalektik materyalizmi modern bir dünya görüşü olarak kabul ediyoruz, peki bu dünya görüşü eski felsefeye bağlanabilir mi? Kung Tzu ile Lao Tzu'nun öğretilerini takip etmek bugün resmen gericilik olacaktır. Kung Tzu'nun öğretisinin desteklenmesi bugün karşıdevrimci, gerici bir anlam taşır. Devlette ataerkil iktidarın savunulması anlamına gelecektir. Ayrıca, bugün Lao Tzu'ya inanabilir mi insan? Hayır, bugün anarşizm şeklinde ortaya çıkacak bir öğretiye ihtiyacımız yok. Lao Tzu'nun öğretisi canlansaydı, devletteki ve toplumdaki gerici güçlere pasif bir biçimde katlanmak veya dünyadan bireysel kaçışın yollarını aramak anlamına gelirdi. Oysa bugün Çin'de devam eden devrim halk kitlelerinden bireysel değil kolektif bir davranış, pasiflik ve temaşa değil en üst düzeyde eylemlilik talep ediyor. Ayrıca şunu da belirtmek istiyorum ki Çin'de anarşizmin, tıpkı Rusya'da yaşandığı gibi, bir noktadan sonra karşıdevrime dönüştüğünü görmek mümkündür. Demek ki ne Lao Tzu'ya ne de Kung Tzu'ya yaslanabiliriz çünkü ikisi de idealisttir, ikisi

de materyalizme karşıdır. Ayrıca sofistlerin öznel idealizmine de bağlanamayız.

Diyalektik materyalizme en yakın olan Mo'-'ti'dir. Mo'-'ti'nin öğretisi ilkel bir materyalizmdir. Üstelik Mo'-'ti dönemin egemen sınıflarının karşısında devrimci bir tutum takınır. Buna rağmen Mo-'ti'nin öğretisini bugün canlandırma fikri pek makul değildir. Bugün ilkel komünal köy topluluğuna dönüş toplumsal açıdan mümkün değildir, sadece kapitalist teknolojinin başarılarını temel alarak sosyalizme doğru ilerlemek mümkün olabilir. Kuşkusuz, basit meta üretimi başlamış olsa da henüz kapitalizmin var olmadığı bir dönemde Mo'-'ti'nin böyle bir bakış açısına sahip olması mümkün değildi. Diyalektik materyalizm, Mo'-'ti'nin ilkel materyalizminden çok daha üst düzeydedir. Doğa ve toplum bilimlerinin iki bin yıllık gelişmesinin sonuçlarını devralıp geliştirmiştir. Geriye değil ileriye bakmalıyız.

On Altıncı Ders

PRAGMATİZM

Derslerimin sonunda bugünkü Avrupa ve Amerika'da burjuva felsefesinin ana akımlarını özetlemeyi düşünmüştüm. Zamanımız kısıtlı olduğu için bu akımlardan biri olan *Pragmatizmin* özelliklerini kısaca sıralamakla yetinmek zorundayım. Pragmatizm Amerika'daki en güçlü akımdır, İngiltere'yi de ciddi ölçüde etkilemiştir ve diğer Avrupa ülkelerinde de kısmen etkili olmuştur. Bu akımı seçiyorum çünkü yabancı dünya görüşleri veya felsefeleri arasında en çok bilinen akımdır ve ilerici, demokrat, önyargısız bir görünüme sahiptir. Bu yüzden de eğitimli olmayanların bu felsefenin aslında gerici ve idealist bir özelliğe sahip olduğunu anlaması zordur.

Avrupa'da klasik felsefeden, Almanya'da da Feuerbach'tan sonraki burjuva felsefesi hâlâ geniş bir yüzeysel varoluşa sahiptir. Almanya'da ve diğer ülkelerde koca bir felsefe literatürü oluşturulmuştur. Her üniversitede bir ya da daha fazla profesör bulunur. Ama burjuva felsefesinin ve sözcüğün tarihsel anlamıyla bildiğimiz felsefenin gerçek sonu Feuerbach ile başlamıştır. Onun ardından şu ya da bu türden burjuva felsefesi olarak ortaya çıkanlar tarihsel olarak ilginç sayılabilecek felsefe manzumeleri, kavramlar yardımıyla yaratılan manzumelerdir, ama bilim adına artık bir ilerleme değildir. Aslında Feuerbach'tan sonraki burjuva

felsefesinin çeşitli akımları ve grupları artık tek bir soruya cevap arıyordu: Burjuva toplumu ve onun kapitalist düzeni sosyalist devrime karşı ideolojik olarak nasıl en iyi şekilde savunulabilir, kapitalizm nasıl en genel ve temel biçimde haklı çıkarılıp desteklenebilir, mevcut düzenin en güçlü ideolojik düşmanı, yani diyalektik materyalizm nasıl en başarılı biçimde savuşturulabilir. Düşmanın, yani diyalektik materyalizmin savuşturulmasının yanı sıra burjuvazi için kendi düzenine inancı pekiştirmek de önemlidir. İşte bunlar gerçekten de bugün burjuva felsefesinin çeşitli akımlarının uğraştığı sorunlardır. Bu süreç de insanları aldatma yoluyla ve "önyargısız bilim" görünümü altında gerçekleştirilmektedir. Bu tür felsefeleri savunanlar genelde asıl hedefin farkında değildir. Araştırmanın ifade edilmeyen ve genellikle de bilinçdışı önkoşulu, doğal zemini kapitalist düzen ve içerdiği her şeydir. Bütün bu koşullar meseleyi düzeltmek bir yana, daha da tehlikeli hale getirir. Öte yandan, burjuva felsefesinde bile bilimsel özellik taşıyan önemli sayıda *tekil* başarı vardır. Felsefe tarihiyle ilgili malzemenin toplanması, mantıkla ilgili bazı sorunların işlenmesi, mantığın matematiksel olarak geliştirilmesi gibi başarıları buna örnek verebiliriz. Ancak, bu başarılar kuru bir dalın üstündeki son filizlenmelerdir. Bugün çeşitli akımlarıyla burjuva felsefesi işte böyle kuru bir dalı temsil etmektedir. Burjuva felsefesinin geniş yüzeysel varoluşu insanı yanıltmamalıdır. Ortaçağın felsefesi, yani skolastik de böyle geniş bir varoluşa sahipti, bolca okul, öğretmen, yazı vardı. Skolastik de tek tek olumlu sonuçlar doğurmuştu. Ama *bir bütün olarak* kısırdı, eli kolu bağlıydı, kilisenin "hizmetkârıydı", kilisenin kurumsal dogmalarının savunucusuydu. Skolastik felsefe kiliseye ve dogmalarına nasıl bağımlı idiyse, günümüz bur-

juva felsefesi de kapitalizme öyle bağımlıdır. Ancak, skolastikte açık ve itiraf edilmiş olan, modern skolastikte özenle saklanmaktadır.

Şimdi de savaş sonrası felsefenin genel özellikleri hakkında birkaç söz edelim. Burada elbette Avrupa ve Amerika'dan söz ediyorum. Savaş ve onu izleyen dünya devriminin başlangıcı burjuva toplumunu derinden sarstı. Bu yüzden de bugüne kadar felsefenin sunduğundan daha güçlü bir manevi destek arayışı söz konusudur. *Metafiziğin* çeşitli biçimlerinin yeniden doğuşuna tanık oluyoruz. Bu durum daha savaştan önce başlamıştı, ama savaştan sonra hız kazandı. Duyuüstü bir fantazi dünyasının inşası, dini anlayışlara daha fazla yaklaşma, ispritizmacılık gibi en kaba hurafelere yönelme, ölülerin ruhlarına inanç gibi anlayışlar var artık. Bu tür duyuüstü kavramlar ve anlayışlar doğa bilimlerine, özellikle hayat fenomenleriyle ilgilenenlere de nüfuz ediyor. Bu konuda vitalizmi, yani hayati kuvvet öğretisini hatırlatabilirim.

Büyük devletlerin burjuvazisinin felsefe adı altında en kaba hurafelere, en bayağı dini hayallere ve en yüce manevi karışıklığa kendini kaptırması proletarya devrimi ya da ulusal devrim açısından aslında pek de üzülecek bir durum değil. Modern kapitalist burjuvazinin Avustralya yerlilerinin anlayışlarını benimsemesi bize zarar vermez. Ancak, bizim görevimiz bu anlayışların halk kitlelerine, işçilere ve köylülere geçmemesini sağlamaktır. İşçi kitlelerine, burjuvazinin ve daha önceki egemen sınıfların dünya görüşlerinden, gerek kaba ve gerekse gelişkin dini fantazi biçimlerinden kendilerini kurtarmaları için destek vermek zorundayız. Bu bağlamda şu soru ortaya atılabilir: Günümüzdeki burjuva felsefesinin temelinde aynı sorular, aynı

dürtüler bulunmasına rağmen, nasıl oluyor da bu kadar çok akım varlığını sürdürebiliyor? Sanırım bu sorunun yanıtı şöyle olmalı: Birincisi, burjuva toplumunun farklı tarihsel aşamalarında farklı anlayışlar ortaya çıkar. İkincisi, tek tek ülkelerdeki sınıf ilişkileri arasında farklar vardır. Örneğin İngiltere, Almanya ve Amerika'yı düşünelim; bu ülkelerdeki sınıf ilişkilerinin yerel özellikleri vardır. Üçüncüsü, herhangi bir ülkede ve herhangi bir anda, şu ya da bu felsefe görüşlerinde ifadesini bulan büyük ve küçük burjuvazi gruplaşmalarını dikkate almak zorundayız. Son olarak da tek tek ülkelerin ideolojik gelenekleri ve filozofların şahsi tercihlerinin nihai olmasa da belli bir rolü vardır. Tek tek akımların büyük tarihsel ve bölgesel çeşitliliğine rağmen, günümüz Amerikan ve Avrupa burjuvazisinin genel devrim karşıtlığı ve gericiliği, burjuva felsefesinin tüm akımlarında ortak olan bir dizi nitelikte kendini gösterir. *Materyalizmi*, özellikle de diyalektik materyalizmi reddederler; görüşlerinin temelinde kimi zaman açık kimi zaman gizli bir idealizm yatar. Bir başka ortak ve çok kendine has bir nitelik de şudur: İnsan aklının rolünü ve önemini kısıtlama ve keyfiliğin, kuralsızlığın, bilinçsizliğin hüküm sürdüğü alanı, yani "irrasyonel" alanı genişletme çabasındadırlar. Aklın ışığı burjuvaziye sadece uçuruma varan yolu gösterdiği için, gözlerini yarı yarıya ya da tamamen kapayıp hoş hayallere (çünkü akıl gözüyle bakıldığında bunların hayal olduğu anlaşılır) dalmayı tercih ederler.

Şimdi, sıra pragmatizm okulunda. Bu okul veya akım Amerikan kaynaklıdır. Sonra İngiltere ve İtalya'ya da uzanmış, Fransa ve Almanya'da ise daha az etkili olmuştur. Pragmatizm Amerikan burjuvazisinin ruhunu yansıtır. Demokratik ve sözde radikal görünüşü bu yüzdendir,

aynı zamanda etki-tepkiyi çarpıtması ve ticarete eğiliminin altında da bu yatar. Pragmatizm kelimenin tam anlamıyla ticaret felsefesidir. Bu felsefeden ilk söz eden Amerikalı filozof Peirce'di. 1868 yılında pragmatizmin özü olarak görülebilecek küçük bir makale yazdı. Ama bu akımın asıl kurucusu ve öncüsü ünlü Amerikalı psikolog William James'tir. William James uzun süre Harvard Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yaptı. Daha sonra New York'ta da profesörlük yaptı. Babası, kısmen spiritüalizme düşkün eski bir teolog, bir Swedenborg'cuydu. William James ilk başlarda doğa bilimi öğretiyordu. Felsefesi, teoloji ve doğa bilimi kavram ve yöntemlerinin bir karışımıdır, ama teolojinin doğa bilimine egemenliği esastır. Pragmatizm felsefesini geliştirirken James'in esinlendiği kişi Fransız filozof *Renouvier*'ydi. İngiltere'de pragmatizm akımının baş temsilcisi yıllarca Oxford'ta profesör olarak görev yapan *Schiller* adındaki biriydi. Bugün bu akımın Amerika'daki en bilinen temsilcisi önce Chicago, sonra da New York'ta bulunan John Dewey'dir. Dewey savaştan hemen sonra 1919 yılında Japonya'ya, ardından da Çin'e gitmiş ve buralarda öğretilerinin propagandasını yapmıştı: Adeta Amerika ve Amerikancılığın çıkarları için daha gelişkin türden bir misyonerlik seyahatiydi bu.

Şimdi, pragmatizmin felsefenin temel akımlarıyla ilişkisini inceleyeceğiz. Felsefe akımı olarak pragmatizm görünüşte son derece radikaldir. Arada kendine kökten ampirizm veya radikal deneyim teorisi adını da veriyor ve gerek idealizme gerekse materyalizme üstün olduğu iddiasında bulunuyor. Ancak, tüm bunlar görünüşten ibarettir. Daha yakından bakıldığında pragmatistlerin "deneyim" dedikleri, nihai ve asli saydıkları şeyin, diğer idealistlerde de nihai,

yani tinsel sayılan şey olduğu görülür, şu farkla ki pragmatistler tinsellikten duygular, hisler, yani en basit, en asli ruhsal işlevler çerçevesinde bahsederken, diğer idealistler *daha yüce* ruhsal işlevleri asli olarak görürler. Psişik ve fiziksel olanın duyguda, histe ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu ve bedensel olanın ruhsal olanla birliği dışında asla var olmadığını iddia ederler. Bu nedenle de insanın duyguları, hayalleri veya hislerinden bağımsız olan bir dış dünyanın varlığını reddederler. Bu şahane dalavereyi de en nihayetinde şuraya bağlarlar: Ruhsal olanın bedensel olanla ilişkisi gerçek değil, yalnızca sözde bir sorundur. İnsan bilincinden bağımsız maddi bir dünyanın varlığı yok sayılırsa bu tür bir dünyanın insan düşüncesiyle ilişkisi sorunu da kuşkusuz ortadan kalkacaktır. Bu gayet basit ve şaşırtıcı "çözüm", sorunun kendisinin yok edildiği bir hokkabazlıktır yalnızca. Pragmatizm temel anlayışı bakımından *idealizmdir*. Başka akımların idealizmine karşı yürüttüğü mücadele aslında yalnızca sözde bir mücadeledir. Pragmatizmin gerçek ve ciddi rakibi -bunu açıkça da kabul eder- materyalizmdir, özellikle de diyalektik materyalizmdir. Pragmatizmin temel anlayışı, Avusturyalı filozof ve doğa araştırmacısı Ernst *Mach* ve *Avenarius*'un görüşüyle, yani sözde ampiryokritisizm ekolüyle ne kadar yakın olduğunu gösterir. Pragmatistleri idealist sayarak onlara haksızlık etmiş olmamak için Anglosakson dünyasının büyük sözlüğü Britannica Ansiklopedisi'nin tanıklığına da başvurabiliriz: William James ile ilgili maddede, kendisinin idealist konumu ampirik bakış açısına dayanarak savunduğu yazar. Pragmatizmin tarihini yazan Fransız araştırmacı E. Leroux da pragmatizmi ampirik veya yaşantısal idealizm olarak tanımlar.

William James'in, bu felsefenin idealist özelliğini açık-

ça ortaya koyan bir cümlesini alıntılamak istiyorum. James şöyle diyor: "Bir şeyden söz ettiğimizde ya hiçbir şeyi kastetmeyiz ya da zihnimizde, imgelemimizde bulunan veya bulunacak olan ya da herhangi bir kişi tarafından algılanabilen bir şeyi kastederiz." Demek ki bir "şey" derken pragmatizm bir anlayış, ruhsal bir şey anlıyor. Pragmatizmin ana kavramlarından bir başkasına, "çoğul evren" kavramına da değinmek isterim. Bu kavram dünyanın birbirleriyle bağlantısı olmayan kısmi dünyalardan oluştuğu anlamına gelir. Kavramın kendi içinde anlamsız bir çelişki barındırdığını uzun uzadıya açıklamama gerek yok. Elbette ki dünyanın aynı anda birlik ve çokluk olduğunu iddia etmek çelişki değildir, ama birlik olmadan çokluk olan bir dünya, bir evren iddiası açıkça anlamsız bir çelişkidir. İnsan bir felsefe akımının böyle açık bir anlamsızlığa nasıl varabildiğini kendine sorduğunda, cevap için çok uzağa gitmesine gerek yoktur: Aralarında ilişki bulunmayan parçalardan oluşan dünya modeli tüm akımlardan papazların dünyasıdır; Bu dünya tamamen ve mutlak bir biçimde birbirinden ayrı ve farklı olan dünyevi cefa vadisi ile ahretten meydana gelir. "Çoğul evren" bu antik, adi papazlık saçmalığı için yeni bir "daha üstün" yaftadan ibarettir. Ayrıca bir de pragmatizme has hakikat kavramı vardır. Pragmatizm açısından hakikat için nesnel bir ölçüt yoktur. İnsan aklının dışında bir gerçekliği kabul etmediğinden hakikat için bir ölçütü de olamaz. Pragmatizme göre hakikat, "işleyen", yararlı olan şeydir, yani ölçüt özneldir. Hakikatin ölçüsü olan dile getirilmemiş özne genelde insan değil, burjuvazi ve onun özel amaçlarıdır. Burjuva çıkarının yönlendirdiği burjuva aklı hakikatin en yüce hâkimi kılınır. Bu durumun burjuvazinin epeyce işine geldiği de tartışmasızdır.

Pragmatistlerin bu manevralarının amacı eski dini saçmalığın "bilimsel" bir şekilde kurtarılması ve savunulmasıdır. Bizzat William James "inanma iradesi" ve "dini deneyim" hakkında kalın birer kitap yazmıştır; burada her tür inanç şeklinin –ne kadar çılgınca olursa olsun– belli bir güç ve etkililik sağladığı sürece, insana hakiki bir şeyler sunduğunu kanıtlamaya çalışıyordu. İçinde büyüdüğü Hıristiyan dini William James için böyle "etkili" bir hakikattir. Afrikalı zenci için hakikat, tahtadan yapılmış ve çivilerle bezenmiş bir put olabilir. İşin püf noktası, başka yerlerde inanç veya hayal olarak adlandırılan şeyin pragmatistlerde "deneyim" olarak adlandırılmasıdır. William James örneğin görünür dünyanın çoklu bir ruhlar evreni olduğunu ve anlamını bu evrenden aldığını söyler – insanın aklına hemen hayaletlere inananlar geliyor. William James'in bu şekilde dini "hakikat" veya "deneyim" olarak ileri sürdüğü şey, Amerika'da bulunan yüzlerce Hıristiyan veya Hıristiyan-olmayan tarikatın inançlarının bir karışımıdır. Pragmatist anlayış, farklı dinlere ve tarikatlara ait fantazi ürünlerinin standartlaştırılıp normalleştirilerek normal ve ortalama burjuva inancı haline getirildiği laboratuardır. Herhangi bir tarikat ayın yeşil bir peynir olduğuna inanıyorsa ve bu inanç da ona güç veriyorsa, o zaman pragmatistler bu maddeyi de genel dini karışıma katar.

Amerikan pragmatizminden yeterince bahsettik. Şimdi de size İngiliz pragmatist *Schiller*'den bir örnek vereyim. *Riddles of the Sphinx* (Sfenksin Bilmeceleri) adlı kitabının "içindekiler" kısmından ve bazı paragraflarından kendi ifadelerini vermem yeterli olacaktır. Bir bölümün başlığı şöyle örneğin: " İnsan ve nedeni-Tanrı a) İlk neden olarak, ama yalnızca görünen dünyanın nedeni olarak... c) Kişisel, d)

sonlu olarak Tanrı, çünkü ancak sonlu bir Tanrı çıkarsanabilir." Aynı bölümün 27. paragrafında şöyle deniyor: "Tanrı 'Doğa' ile aynı değildir ve bu yüzden de 'Doğa Tanrı'ya karşı koyan bir unsur içerebilir'." "Tanrı'ya karşı çıkan unsur" gündelik dilde şeytan veya iblis olarak adlandırılır. Pragmatizmin Tanrı'nın varoluşunun yanı sıra şeytanın varoluşunu da kanıtlamasından başka ne beklenebilir ki? 12. bölümün ikinci paragrafında darkafalı İngilizlerin ortalama aklına uygun ve mantıklı görünen pragmatist bir cennet tasviri vardır. Paragraf şöyle: "Sürecin (yani dünyanın gelişmesinin) son hedefi uyumlu bireylerden oluşan bir topluma ulaşmaktır." 3. paragraf: "Durum buysa eğer, gelişmenin çıkış noktası asgari bir uyum olmalı. Bu uyum da henüz bir etkileşimin ve bu nedenle de dünyanın var olmadığı bir dünya öncesi durumu varsaymayı gerektirir. Zamandan ve değişiklikten önce olduğu için de daha fazla inceleme yapmaya müsait değildir." Bu sözleri anlamak pekâlâ mümkün, çünkü henüz zaman, şeyler ve olaylar yokken olanlar, Çin masallarındaki ejderhalarla aynı türdendir. İngiltere'nin en ünlü üniversitesi olan dindar Oxford'da çalışan bu pragmatist öğretmenin dünyanın sonu hakkında söyledikleri de pek hoştur: "Dünya-sürecinin sonu mükemmel bir uyum veya uyarlanmaya ulaşmaktır – hayattaki tüm etkinliklerin tamamlanması ve altın çağına geçmesidir." Bu son durum neye benziyor? "Bu durum zaman-sürecinin oluşundan, metafizik özelliğiyle, yani mükemmel bir varlığın değişmeyen ve sonsuz durumunu tasvir etmesiyle ayrılır." Artık hiçbir değişikliğin, dönüşümün, zamanın olmadığı, ama yine de her şeyin muhteşem bir biçimde tamamlanmış olduğu muhteşem bir "durum". Hıristiyan veya Müslüman cennetinin nispeten eğlenceli olduğunu söylemek gerek, çünkü

bu cennetlerde bir şeyler olur. Müzik, dans ve başka "etkinlikler" vardır. Pragmatik cennetse sonsuza dek uzatılmış ve bitmek bilmeyen bir can sıkıntısıyla dolu olan cennettir – saadet dediği şey, mutlak can sıkıntısından ibaret İngiliz Pazar günüdür. "Bu cennet tüm zorlukların, kötünün, zamanın ve düşünce-duygu farklılıklarının çözümünü içeriyor." Görünüşe göre bu mükemmel durumda bütün insanlar aynı şeyi düşünüyor. Peki, hangi konularda sohbet ederek vakit geçirirler acaba? Bu aynı Bay Schiller 1908 yılında tüm İngiliz kiliseleri genel kongresine şunları yazıyordu: "Bütün dinler işe yarıyorsa hepsi hakikidir." İngiltere'nin papazlarına pragmatizmi tavsiye ederek din için özellikle yararlı bir koruyucu olduğunu, idealist felsefeden daha çok işe yaradığını, başka bir deyişle dini korumak için en yeni Amerikan patenti olduğunu hatırlatıyordu.

Böylece pragmatist Pazar vaizinden ayrılıyoruz. Amerikalı John Dewey'in diğer pragmatistlere oranla biraz daha kurnaz olduğunu, ama onunla diğerleri arasında önemli bir fark olmadığını da söylemek istiyorum.

Derslerin sonunda size birkaç kitap tavsiye etmek istiyorum. Friedrich Engels'in Feuerbach[3] makalesi [*Feuerbach Üzerine Tezler*] iyi bir başlangıçtır. Bu eser, diyalektik materyalizm, gelişimi ve burjuva felsefesiyle ilişkisi hakkında çok açık ve özlü bir açıklama içerir. Sonra Friedrich Engels'in *Anti-Dühring: Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* kitabını önerebilirim. Bu kitap günümüze kadar diyalektik materyalizm ve onun çeşitli alanlardaki kullanımı hakkın-

3 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen Philosophie.* Ek: Quellenmaterial zum Marx-Engelsschen Materialismus. Yayıncı, önsöz ve dipnotlar: Dr. H. Duncker. Marxistische Bibliothek Cilt 3. Verlag für Literatur und Politik.

da en kapsamlı ve ikna edici izahları içerir. Marx'tan size tek bir kitap öneremeyeceğim: Tüm yazıları diyalektik materyalizm yöntemine göre yazılmıştır. Ayrıca Plehhanov'un felsefe yazılarını da unutmamak gerek. Çinceye henüz tercüme edilmediler, ama Rusçada toplu olarak yayınlandılar. Bir de Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*[4] adlı yapıtı vardır. Tarihsel materyalizmle[5] ilgili popüler bir ders kitabı da Bukharin tarafından yazılmıştır. Ayrıca, artık hayatta olmayan İtalyan Marksist A. Labriola'nın tarihsel materyalizmle ilgili yazılarına ve en önemli materyalist tarihçi olan Franz Mehring'in yazılarına da dikkatinizi çekmek isterim.

Elbette diyalektik materyalizmi yalnızca kitaplardan öğrenmekle yetinmeyip uygulamaya da geçeceğinizi farz ediyorum. Böyle bir davranış diyalektik materyalizmin özüne çok uygun olacaktır. Diyalektik materyalizm devrimci hareketten doğmuştur ve devrimci harekete genel anlamda kılavuzluk etme çabasındadır. Karl Marx bir keresinde şöyle demişti: Felsefenin –bununla materyalizmi kast ediyordu– görevi dünyayı çeşitli biçimlerde yeniden yorumlamak değil, dünyayı değiştirmektir. Çin'in günümüzdeki hali gibi büyük bir devrimci dönemde yaşayan ve devrime katılma mutluluğuna erişen kişiler yalnızca teorisyen olarak kalamaz.

Böylece derslerin sonuna geldik. Bu derslere gösterdiğiniz heyecanlı ve sürekli ilgi için teşekkür ederim.

---

4 W. I. Lenin, *Saemtliche Werke*, Cilt 3. *Materialismus und Empiriokritizismus*. Verlag für Literatur und Politik.

5 N. Bukharin, *Der historische Materialismus*. Marxistische Bibliothek, Cilt 22. Verlag für Literatur und Politik.

DİZİN

AKHİLLEUS – Yunan destan kahramanı (Homer'in şarkılarından) – s. 66, 67.

ANAKSİMANDROS – Miletli Yunan filozofu (M.Ö. 610-547) – s. 48, 69, 190

ARİSTOTELES - (M.Ö. 384-322) – Platon'un yanı sıra Antikçağın en büyük, en evrensel ve en etkili filozofu, Büyük İskender'in öğretmeni – s. 42, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 69, 70, 71, 113, 114.

ATOMCULAR – Maddenin ilkel bileşenlerinin atomlar olduğunu ileri süren Yunanlı doğa filozofları. (Leukippos, Demokritos, Epikuros, Romalı Lukretius, vs.) - s. 48.

AVENARIUS, Richard (1843-1896) – Alman Filozof, Ampirik akımın kurucusu - s. 182.

BACON, Francis (1561-1626) – İngiliz filozofu ve devlet adamı; özellikle tümevarımcı araştırma yöntemini temsil ediyordu. Marx onu İngiliz materyalizmin babası olarak adlandırır – s. 85.

BERGSON, Henri (doğ. 1859) – Fransız filozofu, metafizikçi, mistik olarak sezgisel deneyimi bilimsel bilginin karşısına koyar – s. 64, 114, 126, 128.

BRAHMANİZM – Brahmanların öğretisi (Hintli rahipler kastı), tüm varlıkların ilahi kaynağı olan Brahma'ya tapınma – s. 72, 79.

BUDA [BUDİZM] – (M.Ö. 6. yüzyıl) – Hindistan'dan çıkarak Çin ve Japonya'ya da yayılan dini bir reform hareketinin kurucusu – s. 72, 74, 75, 77-79.

BUHARİN, N. (1889-1938) – Rus Bolşevizminin en önemli liderlerinden biri; sayısız ulusal-ekonomik, felsefi ve politik makaleyazarı – s. 187.

BÜYÜKİSKENDER (M.Ö. 356-323) Makedonya kralı – Anadolu, Suriye, Mısır, Babil, Asur'u fethedip Hindistan'a kadar ulaştı – s. 60, 188, 191.

CALVIN (1509-1564) – İsviçreli reformcu – s. 84.

ÇANG KAY-ŞEK – 1927 yılında darbeyle bölünen Kuomintang'ın askeri lideri – s. 130.

ÇAU HANEDANI (M.Ö. 1122-255) – Çin Dönemi diye adlandırılan dönemi başlatan hanedan – s. 166, 171.

DANTE (1265-1321) – İtalya'nın en büyük şairlerinden biri; başyapıtı: *İlahi Komedya* (Cehennem, Araf ve Cennet) – s. 30.

DARWIN, Charles (1809-1882) - İngiliz doğa araştırmacısı ve evrim kuramcısı - s. 127.

DEMOKRİTOS (M.Ö. 460-370) - Yunan antikçağının en önemli materyalist filozofu - s. 48.

DESCARTES, Réné (1596-1650) Fransız filozofu - s. 85.

DEWEY, John (doğ. 1859) - Columbia Üniversitesi (Amerika) profesörü, pragmatizmin önemli bir temsilcisi s. 181, 186.

DIDEROT, Denis (1713-1784) Fransız Aydınlanma döneminin en önemli materyalisti - s. 86.

DÜHRING, Eugen (1833-1921) Alman filozofu ve nasyonalist iktisatçı. Dühring'in kaba felsefesine karşı Engels 1878 yılında *Anti-Dühring* adlı yapıtını yazmıştır - s. 186.

EINSTEIN, Albert (doğ. 1879) - Alman fizikçi, görelilik kuramının kurucusu: Mutlak biçimde hareketsiz olan hiçbir şey yoktur; mekân ve zaman ancak madde ve onun hareketiyle belirlenir - s. 111.

ELEA Felsefesi - Değişmeyen varlıkla ilgili olarak Güney İtalya'daki Yunan sömürge şehrinde Elea'da geliştirilen bir öğreti (Ksenofanes, Parmenides 514-450, Zenon 490-430) - s. 66, 175.

EMPEDOKLES, Agrigentli (M.Ö. 490-430) - Dört temel elementin var olduğunu öğretmiştir: ateş, su, hava ve toprak; dünyanın iki temel kuvvetolan aşk ve nefret aracılığıyla hareket ettirildiğini düşünürdü - s. 48.

ENGELS, Friedrich (1818-1895) - Marx ile birlikte, diyalektik materyalizmin ve bilimsel komünizmin kurucusu - s. 10, 72, 82, 83, 86, 92, 94-98, 146, 153, 186.

EPİKÜRCÜLER - Felsefe akımı. Yunan filozof Epikuros'un (M.Ö. 341-270), atomculuk taraftarı, materyalist aydınlanmacı ve hazcı öğretisine dayanmaktadır - s. 165.

FEUERBACH, Ludwig (1804-1872) - Alman filozofu. Hegel idealizmiyle mücadelede çığır açan bir materyalisttir. En ünlü eseri olan *Hıristiyanlığın Özü* 1841 yılında yayınlandı - s. 19, 83, 86, 90-98, 177, 186, 188.

FİLİP, II. Makedonya kralı (M.Ö. 359-336) - Büyük İskender'in babası - s. 60.

GOETHE, John. Wolfgang (1749-1832) - Alman şair ve evrensel düşünür. 40. sayfada alıntıladığımız, *Zahme Xenien*'deki sözü şöyle: "Sanata ve bilime sahip olanın dini vardır, sanata ve bilime sahip olmayanın da bırakın bari dini olsun." - s. 40, 57.

HEGEL (1770-1831) – Alman filozof, nesnel idealist. Tüm varlığın çıkış noktasının mutlak idea olduğunu düşünür; diyalektik yöntemi kullanıp geliştirmiştir – s. 10, 19, 61, 83, 86-95, 97, 102, 113, 114, 123, 172, 173.

HELVETIUS (1715-1771) – Fransız Aydınlanma filozofu – s. 86.

HERAKLEİTOS, nam-ı diğer "Karanlık" (M.Ö. 544-475) – Ephesos'ta yaşamıştır; Yunan felsefesinde önemli bir diyalektikçidir. Varlığın özünü değişimde arar ve var olan her şeyin karşıtlıklardan oluştuğunu düşünür – s. 48-53, 62, 63, 69, 70, 113-115, 119, 123.

HESİODOS – Yunanlı şair, M.Ö. 8. yüzyılda yaşadı. *İşler ve Günler* adlı eserinin yanı sıra, *Theogonia* adlı, evrenin yaradılışıyla ilgili bir eseri de vardır – s. 172.

HSUN-TZU – Çinli filozof – s. 168.

İYONYALILAR – Miletli en eski Yunan doğa filozofları (Thales, Anaksimandros, Anaksimenes) – s. 43, 52.

JAMES, William (1842-1910) – Amerikalı filozof ve psikolog – s. 181-184.

KANT, Immanuel (1724-1804) – Aydınlanma dönemi Alman felsefesinin en büyük filozoflarından biridir. "Eleştirel idealizmin" temsilcisi sayılır, en önemli eseri 1781 tarihli *Saf Aklın Eleştirisi*'dir – s. 16, 89, 170.

KAO TZU – Çinli filozof – s. 174.

KEPLER, Johann (1571-1630) – Alman astronom, gezegen hareketinin üç yasasını bulmuş, böylece Kopernikçi dünya görüşünü pekiştirmiştir – s. 109.

KONFÜÇYÜS – bkz. Kung Tzu.

KUAN TZU (M.Ö. 7. yüzyıl) – Çinli filozof – s. 161, 172.

KUNG TZU (Konfüçyüs; M.Ö. 551-478) – En ünlü Çinli ahlak filozofu – s. 43, 136, 156, 157, 161-167, 169, 171, 173, 175.

LABRIOLA, Antonio (1842-1904) – İtalyan sosyalist ve Roni'de profesör. *Materyalist Tarihi Görüşü Hakkında Denemeler, Felsefe ve Sosyalizm Hakkında Mektuplar* ve (F. Mehring tarafından Almancaya tercüme edilen) *Komünist Manifestonun Anısına* başlıklı eserlerin yazarıdır – s. 187.

LAO TZU (doğ. M.Ö. 604, ölümü bilinmiyor) – Çinli filozof ve bir dini tarikat kurucusu. *Tao Te Ching*'in (Tao Öğretisi) yazarı – s. 43, 123, 157, 160, 162-165, 167, 169, 170-173, 175.

LEIBNIZ (1646-1716) – Alman filozof ve matematikçi, nesnel idealist – s. 120.

LENİN, Vladimir İlyiç (1870-1924) – Komünist Enternasyonal'in kurucusu, Marksizmi emperyalizm çağına uygulamıştır – s. 10, 162, 187.

LEROUX – Fransız filozof – s. 182.

LUDİSTLER – İngiliz işçi hareketinin ilk döneminde ortaya çıkan ve "makine kırıcılar" adı verilen devrimci akım. Daha 1769 yılında makine kırmaya karşı bir yasa çıkarıldı. 1811 ile 1816 yılları arasında Ludizm bir kitle hareketiydi – s. 147.

LUTHER, Martin (1483-1546) – Alman reformcu – s. 84.

MACH, Ernst (1838-1916) – Avusturyalı fizikçi, matematikçi ve filozof. *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* adlı kitabında Lenin Mach'ın idealist ve öznel öğretisine karşı çıkmıştır – s. 182.

MANG TZU – *Kung Tzu* döneminde yaşamış olan Çinli filozof – s. 164, 171.

MARX, Karl (1818-1883) – Diyalektik materyalizme dayanarak bilimsel komünizmin ("Marksizm") kurucusu – s. 10, 70, 72, 82, 83, 86, 92, 94-98, 136, 146, 153, 186, 187.

MEHRING, Franz (1846-1919) – Marksizmin önemli tarihçisi – s. 187.

MENG TZU (M.Ö. 371-314) – Çinli filozof – s. 168.

MICHELSON, A. A. (1852-1881) – Amerikalı fizikçi, 1881 yılında durgun eter teorisine karşı önemli bir deney yapmıştır – s. 13.

MO'-Tİ' (M.Ö. 500-420) – Çinli filozof – s. 167, 168, 174, 176.

NAPOLYON, III. (1808-1873) – Darbeyle Fransızların İmparatoru oldu (krş. Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*) – s. 86, 163.

NEWTON, Isaac (1643-1727) – İngiliz fizikçi ve matematikçi. Newton yerçekimi kanunu keşfetti ve modern doğa biliminin temel kavramlarını geliştirdi – s. 111.

PEIRCE, C. S. – Amerikalı filozof, pragmatizmin önemli bir temsilcisi. Yazıları: *Mantık Üzerine Yazılar*, 1883, vb. – s. 181.

PLATON (M.Ö. 428-348) – Yunan filozof, antikçağın en önemli idealist düşünürü. Sokrates'in öğrencisi – s. 53, 54, 57, 58, 60, 69, 70, 71, 113, 114, 170.

PLEHANOV (1856-1918) – Rus Marksizmin kurucusu, felsefi yazıları en önemli yapıtlarıdır – s. 10, 187.

RENOUVIER, Charles (1815-1903) – Fransız filozof, düşüncelerinin temelinde idealist eklektizm vardır – S. 181.

ROUSSEAU (1712-1778) – Fransız aydınlanma filozofu; *Toplumsal Sözleşme*'de (1762) demokrasinin devlet öğretisini yaratmıştır – s. 86.

SCHILLER, F. C. S. (doğ. 1864) – İngiliz metafizikçi-spiritualist filozof, Oxford'da profesör; pragmatizmi bir tür "hümanizm" ile birleştirdi. En önemli eseri 1903'te yayınlanan *Humanism*'dir – s. 181, 184, 186.

SCHMIDT, Peter W. – Katolik Sinolog – s. 155.

SİNOLOG – Çin kültürü araştırmacıları için kullanılan terim – s. 157, 164.

SKOLASTİKLER – Kilise dogmalarını felsefi olarak da gerekçelendirmeye çalışan ortaçağ filozofları (9.-15. yüzyıl) – s. 84, 178, 179.

SOKRATES (M.Ö. 470-399) – Yunan filozofu, antikçağın idealist yönelimli tinsel felsefesini kurdu – s. 60, 69.

SOFİSTLER, Çinli – Yunan "bilgelik öğretmenleri" için kullanılan bir tanım, daha eski sistem araştırmacılarının tersine "aydınlanma" yönünde etkide bulundular – s. 122, 168, 174.

SWEDENBORG'CULAR – Mistik bir din tarikatının ("Yeni Kudüs Kilisesi") kurucusu *Swedenborg*'un (1688-1772) müritleri – s. 181.

ŞAMAN – Kuzey Asya dinlerinde büyücü, kâhin ve ruh defedici – s. 31.

Şİ HOANG-Tİ (M.Ö. 246-210) – Çin imparatoru; feodal sistemi ortadan kaldırdı, "büyük seddi" inşa ettirdi ve imparatorluğu 36 eyalete böldü – s. 163.

THALES (M.Ö. 624-543) – Bkz. İyonyalı doğa filozofları – s. 46-49.

TOLSTOY, Lev (1828-1910) – Devrim öncesi dönemin en büyük Rus yazarlarından biri, aynı zamanda anarşist yönelimli bir ahlak filozofu; bkz. Lenin: "Din Hakkında" (s. 59-66), s. 162, 163.

VOLTAIRE (1694-1778) - Fransız aydınlanma filozofu – s. 86.

VAN – Çin kralı, Çau hanedanının kurucusu (bkz. Çau hanedanı). Bu hanedanın tüm kralları kendine "Van" diyordu – s. 171.

YANG TZU – Çinli filozof – s. 157, 168, 169.

ZWINGLI (1481-1531) – İsviçreli reformcu – s. 84.

Ünlü Marksist siyasetçi ve kuramcı August Thalheimer'in 1927 yılında Moskova'daki Sun Yat-sen Üniversitesinin ikinci sınıf öğrencilerine verdiği "Modern Dünya Görüşü" dersinin notları. Thalheimer çoğunluğu Çinli, bir bölümü Avrupa ülkelerinden gelme, hemen hiçbiri biçimsel felsefe eğitiminden geçmemiş, ama hepsi devrimci siyasi mücadelenin birer parçası olan bir izleyici kitlesine seslenmenin didaktik zorluklarını örnek bir başarıyla aşıyor. Bu arada eski Çin ve Hint felsefesinin Marksist bir bakışla ele alınması gibi bir işi, o tarihte ilk olarak, başarıyor. Kitap devrimci militanları eğitmenin yanı sıra doğa bilimcilerinin "içgüdüsel" materyalizmi ile Marksizm arasında köprü kurmayı amaçlıyor.

kitapsan
9 00 TL

Yordam Kitap

9 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-9944-122-90-0

